

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
KLASIKINĖS FILOLOGIJOS KATEDRA

Laura Kisieliūtė

Sarbievijaus *Dii gentium* (*Liber I–X* ir *Liber de Urbe et Romanis*) vertimas ir komentarai

Magistro darbas

Darbo vadovė doc.dr. Ona Dilytė-Čiurinskienė

Vilnius, 2023

Turinys

1. Įvadas	3
1.1. Darbo tema ir objektas	3
1.2. Darbo problema ir aktualumas	3
1.3. Darbo struktūra ir metodologija	4
1.4. Tyrimų apžvalga	4
1.5. <i>Dii gentium</i>. I–X skyriai.....	5
1.6. <i>Liber de Urbe et Romanis</i>	7
1.7. Kūrinio intertekstualumas	8
2. Išvados.....	10
3. Mikalojus Kazimieras Sarbievijus. <i>Pagonių dievai</i>.....	11
3.1. I–X skyriai	11
3.2. <i>Knyga apie Romos miestą ir romėnus</i>	59
4. Santrauka.....	73
5. Summary.....	73
6. Literatūros sąrašas.....	74

1. Įvadas

1.1. Darbo tema ir objektas

Pagrindinis šio darbo tyrimo objektas – Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus veikalas *Dii gentium* (*Pagonių dievai*). Darbe pateikiamas pasirinktų kūrinių dalių – I–X skyrių ir traktatėlio *Liber de Urbe et Romanis* (*Knyga apie Romos miestą ir romėnus*) vertimas ir komentarai.

Dii gentium – didelės apimties enciklopedinio pobūdžio traktatas, kuriam medžiagą Sarbievijus rinko studijų Romoje laikotarpiu (1623–1625). Darbe remtasi kritiniu lenkų mokslininkų parengtu leidiniu: Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Dii gentium = Bogowie pogan*, wstęp, opracowanie i przekład Krystyna Stawecka, przygotowanie wydania rozpoczął Stanisław Skimina przy współpracy Marii Skiminowej, (Biblioteka pisarzy polskich, ser. B, Nr. 20), Wrocław [et al.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich / Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972. Šis leidimas parengtas remiantis vieninteliu pilnu iš trijų prieinamų rankraščių A (Czart. II 1249), saugomu Krokuvos Čartoriskių bibliotekoje (*Biblioteka Czartoryskich w Krakowie*) (Stawecka, 1972). Kiti du rankraščiai (vienas jų taip pats saugomas Čartoriskių bibl.) – B (Czart. II 1878) ir Varšuvos Nacionalinėje bibliotekoje (*Biblioteka Narodowa w Warszawie*) saugomas rankraštis C (II 3045) (*ibid.*), kurio skaitmeninė versija yra prieinama internete (žr. *Literatūros sąrašą*). Traktatas, mokslininkų teigimu, parašytas apie 1627 m., autoriui grįžus po studijų Romoje, kurių metu pasisėmęs žinių apie Romos praeitį, romėnų mitologiją, numizmatiką ir architektūrą (Ulčinaite, 2003), vėliau rašydamas *Pagonių dievus* galėjo pademonstruoti savo kaip mitografo erudiciją.

1.2. Darbo problema ir aktualumas

Sarbievijaus veikalas *Pagonių dievai* – daugiasluoksnis, intertekstualus rinkinys, apimantis iš daugelio įvairių amžių šaltinių surankiotą mitografinę medžiagą. *Pagonių dievai* iki šių dienų nebuvo verstas į lietuvių kalbą ir beveik nekomentuotas. Pagrindinė šio darbo problema ir tikslas – išversti pasirinktus kūrinių skyrius ir juos tinkamai bei išsamiai juos aptarti komentaruose. Komentuojant išverstus skyrius siekta nustatyti kitų autorių įtakas šiam veikalui, intertekstines sąsajas. Todėl originalus traktato tekstas lygintas su tais, kurių nuorodos

pateikiamos tekste, taip pat stengiasi nustatyti galimus intertekstus, į kuriuos tiesioginių nuorodų Sarbievijaus tekste nėra. Siekta ir deramai įvertinti aprašomų mitų ir istorinių pasakojimų kontekstinę medžiagą, cituojamų autorių pasirinkimą ir jų įtakas Sarbievijaus veikalo metodui ir medžiagos dėstymui. Aiškintasi, koks galėjo būti *Pagonių dievų* rašymo tikslas ir adresatas. Kelta prielaida, ar toks įvairialypis veikalas galėtų būti tiriamas ne tik kaip ATR ir LDK lotyniškosios raštijos istorinis paminklas, bet ir kaip neprarandantis aktualumo žinių apie antikinės Romos mitologiją šaltinis.

1.3. Darbo struktūra ir metodologija

Darbą sudaro įvadinė dalis, išvados, *Pagonių dievų* pasirinktų skyrių (I–X) ir atskiros dalies pavadinimu *Knyga apie Romos miestą ir romėnus* vertimas ir komentarai, santrauka anglų kalba ir literatūros ir šaltinių sąrašas. Vertimo dalyje laikomasi kritinio leidimo struktūros paremtos anksčiau minėtu pilnu rankraščiu A (Czart. II 1249), t. y. pirmąją dalį sudaro *Dii gentium* I–X skyrių vertimas, antrąją – traktatėlio *Liber De Urbe et Romanis* vertimas.

Darbe taikyti intertekstualūs, lyginamasis ir analizės metodai. Verčiant laikytasi originalaus lotynų kalbos teksto nepaliekant vietos laisvai interpretacijai. Prie sudėtingesnių epitetų, žodžių ar sakinių palikti žodžiai skliausteliuose originalo kalba. Išverstosios dalys komentuojamos atsižvelgiant į kūrinio intertekstus, juos lyginant su Sarbievijaus tekstu, analizuojant, kaip jame pasitelkiama iš Antikos autorių perimta medžiaga ir kaip ji papildoma krikščionių autorių interpretacijomis.

1.4. Tyrimų apžvalga

Iki šiol kūriniu *Dii gentium* daugiausia domėjosi lenkų mokslininkai. Sarbievijaus *Pagonių dievas* vertinami kaip „Renesanso mitografijos apibendrinimas“ (Anna Kołos, 2017), veikalą tyrinėjo ir vertė Krystyna Stawecka (1972), apie jį rašė Elżbieta Sarnowska-Temariusz (1969), Piotr Urbański (1995; 2000) ir kai kurie kiti. Lietuvos mokslininkų darbuose į šį

veikalą referuojama fragmentiškai, jo medžiaga prisimenama kaip pagalbinė, papildanti kitas sarbievistikos temas (trumpų nuorodų į šį veikalą esama, pvz., Eugenijos Ulčinaitytės, Onos Dilytės-Čiurinskienės – taikliai apibūdinusios Sarbievijaus naudojamą fabuliarinę mitologiją (*fabulosa theologia*) (2014) – darbuose).

1.5. *Dii gentium*. I–X skyriai

Pirmąjį skyrių Sarbievijus pradeda nuo dievų ir dievybių skirstymo, pavadinimų. Jis cituoja ir antikos autorių Ciceroną, amžininką Rosiną, Bažnyčios Tėvus Grigalių Nazianziečių ir kt. Čia pat pareiškia, kad iš šių autorių parinkta medžiaga bus naudinga rengiant pamokslus: „[...] quae Rosinus ex Giraldo aliisque collegit breviter, de ceteris quoque diis quaedam memoratu digna ex Firmico, Lactantio, Clemente Alexandrine et D. Gregorii Nazianzeni Tertullianique interpretibus, quae maxime usui et in scribenda oratione et contionibus faciendis futura existimo, annectam.“ ([...] *kuriuos Rosinas iš Giraldo ir kt. trumpai atrinko ir apie kitus dievus, tai, ką verta paminėti aš perėmiau iš Firmiko, Laktancijaus, Klemenso Aleksandriečio ir šv. Grigaliaus Nazianziečio bei Tertulijono komentatorių, mat šias žinias laikau būsiant itin naudingomis ateityje rašant kalbas ir rengiant pamokslus; Dii Gentium, caput I*).

Antrasis ir trečiasis skyriai apima įvairiausių romėnų šventovių pavadinimus, glaustus, o kai kurių ir išsamius apibūdinimus, daugiausia etimologinius. Išsamiau Sarbievijus aprašo šventyklų tipus, vėliau pertvarkytus krikščionių naudojimui (*ibid.*, caput II, *Basilica*). Jis rašė, kad mūsų bažnyčios nedaug skiriasi nuo pagoniškosios bazilikos: „Cellas sanctiores habebant eo loco, quo nos choras et aram maximam, ubi vero nos navim seu carinam, illi basilicam, partes vero laterales porticus seu ambulationes nominabant.“ (*Šventesnės patalpos buvo toje vietoje, kurioje stovi mūsų chorai ir didysis altorius, o tai, kas mūsų bažnyčiose vadinama pagrindine nava ir prienaviu (carina), senovės žmonės vadindavo bazilika, o tas vietas, kur mūsų bažnyčiose yra šoninės navos, portiku arba praėjimo vieta; ibid.*, caput II). Taip pat autorius užsimena ir apie savo buvimo Romoje metu matytus istorinius artefaktus: „Observavi et Romae aliam formulam fandi seu dedicandi templa exscrisique ex pervetusta et semifracta tabula [...]“ (*Romoje pastebėjau kitą šventyklos išventinimo ar dedikavimo formuluotę, ir ją nurašiau iš senovinės, pusiau sulūžusios lentelės; ibid.*, caput II). Trečiajame skyriuje

paliečiama aukurų ir altorių tema, minimos ant šių aukurų ir altorių išraižomų inskripcijų tradicijos, referuojama į kitus autorius, tiek Antikos, tiek Viduramžių.

Ketvirtasis skyrius – tai paskutinis skyrius ne apie dievus, išverstas šio darbo pirmoje dalyje. Sarbievijus mini svarbų simbolį romėnų mitologijoje – šventąją giraitę (*lucus*). Randamas glaustas ir tiesus šių giraičių apibūdinimas, cituojamas Rosinas, perfrazavęs Katoną.

Nuo penktojo skyriaus (iki dešimtojo) prasideda dievų aprašymai. Autorius mėgsta šiuos skyrius išskirti į skyrelius „Poetice, historice, philosophice, ethice, politice“ (*Poetiškai, istoriškai, filosofiški, etiškai, politiškai*). Šis skirstymas iš esmės atliepia atitinkamas tekstų sritis, iš kurių medžiagos semiasi Sarbievijus, arba nurodo reikšmių sritis, kurias apibrėžia tam tikros siužetinės realijos (pvz., išvelgiami krikščioniškos teologijos elementai pagoniškuose mituose arba etinė siužetų reikšmė) (Rusinek, 1997). Jis išsamiai aprašo dievų kilmę, pateikia įvairiausių mitus, analizuoja juos iš filosofinės, istorinės ar poetinės pusės, nepamiršdamas naudoti medžiagą, surinktą iš kitų autorių. Pateikia daugybę dievų epitetų, pvz.: dievo Jano: „Clusius“, „Patulcius“, „Bifrons“, „Quirinus“ ir kt.; Jupiterio: „Pugnans et Pugnator, Faunus, Custos, Impulsor, Stabilitor, Hospitalis, Paganicus, Sospitator, Servator, Fulgerator seu Fulgurator, Fulminator et Salutaris dictus“ ir kt.; Junonės: „Sororia“, „Regina“, „Noveta“, „Februata“ ir kt.; Marso: „Quirinus“, „Gradivus“, „Ultor“ ir kt. Šiuose skyriuose aiškiai juntamas potridentinės tradicijos tonas – Sarbievijus mitus aiškina alegoriškai, nevengiama euhemerizmo (mitologijoje – teorija, teigianti, kad valdovai arba didvyriai po mirties buvo pradėti garbinti kaip dievai. Idėją iškėlė senovės graikų rašytojas Euhemeras (iš čia pavadinimas). Savo teoriją jis išdėstė kūrinyje *Šventieji užrašai* (3 knygos; išliko fragmentai). Euhemeristine hipoteze kartais remiamasi istoriniu aspektu analizuojant mitus. Mitologai, taikantys lyginamosios kalbotyros tyrimų metodus, euhemerizmą neigia; <https://www.vle.lt/straipsnis/euhemerizmas/>).

Pagonių dievuose randame gausybę mitologinių paaiškinimų, papildytų nuorodomis į bibliinius tekstus. Ši veikalo dalis mitografinė, laikomasi enciklopedinio stiliaus, sekant pirmtakų kūriniais (pvz. Rosinu, Nataliu), išlaikoma krikščioniška potridentinė tradicija – alegorinis mitų aiškinimas. Anot Staveckos, *Pagonių dievai* neatitinka įprastos enciklopedijos sampratos, todėl, jos nuomone, reikėtų kelti klausimą, kokią poziciją antikinės mitologijos

aiškinimo klausimu užėmė Sarbievijus: senųjų laikų, ar perimtą iš Bažnyčios Tėvų – t.y. istorinę interpretacinę (euhemerišką), ar alegorinę (Stawecka, 1972).

1.6. *Liber de Urbe et Romanis*

Kaip jau minėta anksčiau, *Pagonių dievus* sudaro pirmoji veikalo dalis apimanti mitologiją, ir antrasis traktatėlis *Apie Romos miestą ir romėnus*. Šis nebaigtas kūrinys gana nenuoseklus ir, anot Staveckos, parašytas tarsi „paskubomis“ (Stawecka, 1972). Šios knygelės turinyje randame dešimtį skyrelių: *Romos miesto kilmė ir įkūrėjas*; *Romos miesto augimas*; *Septynios miesto kalvos*; *Romos miesto ribos, tribos ir dalys*; *Apie Romos gyventojus*; *Apie patronus ir klientus*; *Apie tris luomus: senatorių, raitelių, plebėjų*; *Apie optimatus ir populiarius*; *Apie kilminguosius, iškilėlius ir žemakilmius*; *Apie paleistinius, atleistinius ir laisvai gimusius*.

Nuorodų į šią knygelę galime rasti ir pirmoje *Pagonių dievų* dalyje – aprašydamas Jupiterį, Sarbievijus pateikia šio dievo epitetus nurodydamas, kad išsamesnį jų aprašą skaitytojas galės surasti jo veikalo antroje dalyje: „Capitolinus dictus [...] de quo prolixè egimus in Monte Capitolino et lib. II cap. 2.“ (*Kapitolijaus pavadinimas* [...] kurią išsamiau aprašiau antros knygos antrame skyriuje apie Kapitolijaus kalvą; *Ibid.*, caput VII), arba „Iuppiter Imperator, de quo ibidem.“ (*Jupiterį Karvedį aprašiau ten pat; ibid*).

Kaip jau minėta darbo pradžioje, vienas iš svarbiausių autoriaus kūrybą praturtintusių aplinkybių buvo studijos Romoje. Jo nebaigtas traktatėlis *Apie Romos miestą ir romėnus* tarsi parodo, kad Sarbievijus rašė šį veikalą paskatintas asmeninio susižavėjimo Roma ir Antika, tarsi norėdamas užfiksuoti ir susisteminti žinias, sukauptas šių studijų metu. Anot Eugenijos Ulčínaitės, parašyti *Pagonių dievus* galimai paskatino bendravimas su jėzuitu, antikinės Romos tyrinėtoju Aleksandru Donatu, parašiusiu panašų veikalą, kuris buvo išleistas vėliau (*Roma vetus et recens*, Romae, 1638), (Ulčínaitė, 2003).

Knygelė *Apie Romos miestą ir romėnus* nuo pirmosios, didžiosios dalies apie pagonių dievus ir mitologiją skiriasi turiniu. Šioje dalyje autorius glaustai dalinasi sukaupta medžiaga apie Romos istoriją, sukūrimą, visuomenės struktūrą, mitografinę medžiaga čia tik pagalbinė.

1.7. Kūrinio intertekstualumas

Šiame darbe išverstuose *Pagonių dievų* skyriuose ir visame kūrinyje randame daug nuorodų į kitų autorių tekstus. Lyg pats kūrinio pavadinimas diktuočiau būsimą teksto konceptą – krikščionių poetas, imdamasis aprašyti pagoniškuosius dievus, jų kilmę, tikriausiai turėtų remtis kontekstiniais duomenimis, paimtais iš senovės autorių. Šiuo požiūriu Sarbievijus seka jau susiformavusia tradicija. Anot vieno profesoriaus, viduramžių mitografams buvo svarbu remtis ne tik krikščionių autoriais, bet ir daug medžiagos semtis iš pagoniškujų autorių (Brumble, 2007). Sarbievijus pateikia įvairiausias romėnų dievybių kilmės mitų variacijas, pasinaudodamas tiek antikinių autorių, tiek savo amžininkų kūriniais. Būtent pastarasis motyvas kartojasi kūrinio turinyje – Sarbievijus tarsi aiškina pagonių dievų, šventyklų, kilmę, išdėsto įvairiausias mitų versijas, o po jų randame nuorodų į krikščioniškuosius tekstus ir alegorinius sugretinimus. Pateikiamas ryšys su bibliniais tekstais, dievų kilimas aiškinamas per teologinę prizmę (Ulčinaite, 2003). Kita vertus, šis traktatas kelia nemažai interpretacinių sunkumų (Krystyna Stawecka, 1972).

Apibendrinamas mitų variacijas autorius pateikia referentinį vertinimą tyrinėto „objekto“ atžvilgiu. Anot Staveckos, kartais remdamasis ar kone pažodžiui kartodamas kitų autorių darbus, Sarbievijus prideda frazes, kurios tarsi leistų manyti, kad jis tuoj atskleis savo požiūrį, tačiau tuoj pat referuoja į kito autoriaus kūrinį, pvz.: „Addo unum, quod ad dicendas Latine nostrorum partes templorum usui esse possit, templa vetera nostris non fuisse absimilia.“ (*Dar pridurčiau, kad romėnų šventyklos įėjimas būdavo priekiu į vakarus, ir jų koplyčiose pastatytos dievų skulptūros žiūrėdavo į vakarus, kad šventikai laikydami apeigas galėtų atnašauti aukas pasisukę veidu į rytus; Dii gentium, caput II*). Galima būtų pagalvoti, kad „addo unum“ tarsi turėtų reikšti pridedamą savo paties mintį, tačiau šioje vietoje Sarbievijus cituoja Rosiną (*Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum, II.2*), (Stawecka, 1972). Kita vertus, nors tai tipiškas to laikmečio mokslinio rašymo bruožas, veikalas nėra tik paprastas cituojamų kūrinių turinio pakartojimas; autorius keičia referentinės medžiagos turinį, rekontekstualizuoja jį (Urbanski, 1996). Galbūt vienas iš autoriaus tikslų rašant kūrinį buvo įvairiausių priemonių, kontekstų naudojimas, šitaip pabrėžiant teksto aktualumą ar naudą kasdieniniame gyvenime. Kaip pirmame *Pagonių dievų* skyriuje užsimena autorius, šie aprašymai pasitarnaus ateityje rengiant pamokslus (caput I), todėl jo enciklopedinis dėstymas

neišvengiamai gausus nuorodų į kitus autorius. Sarbievijus dažniausiai pats „praneša“, kad naudosis vieno, ar kito autoriaus kūriniumi, jį cituos. Pvz: „Addo praeterea ex Brisonio“ (*Caput V, Ianus*); „Formulam recitat Rosinus ex Catone“ (*Caput IV, Luci*); „Addo tamen ex Livio“ (*Caput II, Fana*) ir t.t.

Sarbievijus dažnai cituoja Rosiną, Bibliją, humanistą Natalį Komitį (Natalis Comes). Pastarojo autoriaus kūrinio *Mythologiae sive explicationis fabularum libri decem, in quibus omnia prope Naturalis et Moralis Philosophiae dogmata contenta fuisse demonstrator* ištrauka netgi įtraukta į A rankraštį. Anot Jeano Sezneco, Natalio Komičio vardas XVII a. beveik tapo mitologijos sinonimu, pvz. prancūzų kalbos žodyne, apibrėžiant mitologijos terminą, pažymėta, kad tai buvo tema, apie kurią rašė Natalis Komitis (Seznec, 1961). Žinodamas, kad Natalis buvo pavyzdys to laikotarpio mitografams, Sarbievijus neatsilikdamas sėmėsi žinių, o gal net ir enciklopedinio stiliaus iš šio autoriaus.

Vietose, kuriuose yra aiškinimai su Biblijos ištraukomis, randame kiek kitokią išmintį, pateikiamas kitoks paaiškinimas. Rusinekas rašo, kad tokioje terpėje bibliniai tekstai tarsi susitapatina su kitais pasaulietiniais tekstais ir praranda už juos buvusį „aukštesnį“ statusą (Rusinek, 1997). Šioje vietoje *Vulgatos* naudojimas tvirtai atitinka Sarbievijaus analizuotus pasaulietinius tekstus, juolab kad autorius jam taiko tą pačią skaitymo strategiją, kaip ir visiems kitiems *fabulae de diis* tekstams.

Be humanistų ir amžininkų mitografų, bibliinių tekstų, Sarbievijus nevengė cituoti ir Antikos autorių. Jis remiasi Vergilijumi, Livijumi, Ovidijumi, Horacijumi, kartais šių autorių tekstus percituodamas iš kitų mitografų kūrinijų.

Vertinant kūrinio intertekstualumą, reikėtų nepamiršti ir istorinio konteksto, dikusių, vyravusių Baroko epochoje. Šios epochos laisvumo ir žingeidumo paskatintų Katalikų bažnyčios reformų (vykusių po Tridento susirinkimo) įgyvendinimas lėmė krikščionių autorių atsigręžimą į Bažnyčios tėvų tekstus (Jovaiša, 2001). To meto potridentinėje kultūros bendruomenėje krikščionių autoriams buvo įprasta gretinti antikinius ir bibliinius tekstus, ir iš jų visumos išaiškinti alegorinę senųjų, t.y. pagoniškų tekstų, reikšmę (Dilytė-Čiurinskienė, 2014).

2. Išvados

1. Sarbievijaus *Dii gentium* – įspūdingos apimties kūrinys, reikšmingas tiek savo turiniu, tiek kultūriniu kontekstu. Pasirinktose dalyse pateikiamų epitetų, įmantrių posakių ir žodžių gausa meta nemenką iššūkį vertėjui. Verčiant siekta kuo tiksliau perteikti originalų lotynišką tekstą ir kartu nepalikti neaiškumų lotyniškai neskaitančiam skaitytojui. Išverstuose šio kūrinio skyriuose vertimą galime pastebėti autoriaus kompleksiską dėstymą beveik visų gerai žinomų, bet tuo pačiu ir rečiau sutinkamų antikinių mitų interpretacijų, nepamirštant jas pritaikyti ir išaiškinti iš teologinės pusės.

2. Kūrinyje, kuriame gausu įvairių mitų pasakojimų ir jų versijų, autorius pateikia ir savo vertinimą – stengiamasi nepasimesti mitologinėse realijose ir išlaikyti krikščionišką–teologinį toną. Autorius mitus, paimtus iš antikinių tekstų, aiškina alegoriškai, euhemeriškai.

3. Taip pat šiame darbe išverstos kūrinio dalys iš dalies leidžia pažvelgti į kiek kitokį kūrinį, nei įprasta rasti Sarbievijaus kūrybiniame spektre. Tai viena iš autoriaus kūrybos pusių, atsiskleidusių po jo studijų Romoje. Tačiau, vertinant bendro Sarbievijaus kūrybos korpuso atžvilgiu – šis kūrinys nėra garsus ir žymus, tikriausiai nesulaukė didelio dėmesio anuomet ir daugiausia buvo naudojamas mokymo(si) tikslais, galbūt paskaitų metu. Taigi *Dii gentium* adresatas galėjo būti ir Sarbievijaus dėstomų kursų studentai, o veikalas surinkta medžiaga galimai turėjo atlikti erudicinę ir didaktinę funkciją.

3. Mikalojus Kazimieras Sarbievijus. *Pagonių dievai*

3.1. I–X skyriai

PAGONIŲ DIEVAI, ARBA TEOLOGIJA,
TIEK GAMTOS, TIEK ETIKOS FILOSOFIJA, POLITIKA,
EKONOMIKA, ASTRONOMIJA IR KITI MENAI
BEI MOKSLAI SENOVĖS ŽMONIŲ PAGONIŠKOSIOS TEOLOGIJOS MITUOSE

I skyrius

Dievų skirstymas

Markas Tulijus dievus išskyrė į tris grupes¹. Prie pirmosios grupės priskyrė tuos dievus, kurie buvo vadinami *vyresniaisiais*²; prie kitų tuos, kurie į aukštybes buvo pakviesti už nuopelnus – tai pusdieviai ir *vietiniai*, arba dar kitaip – *dievai čiabuviai*³. Prie trečios grupės priskyrė tuos, kuriems kelią į dangų atvėrė dorybės priskiriamos dievų giminei. Iš jų, dvylika vadinami *pritariančiais dievais*⁴, arba ypatingaisiais, kuriems Jupiteris atstovavo kaip patarėjas svarbiausiuose reikaluose. Šeši vyriškos lyties dievai: Marsas, Merkurijus, Jupiteris, Neptūnas, Vulkanas, Apolonas, ir šeši moteriškos lyties: Junonė, Vesta, Minerva, Cerera, Diana, Venera⁵. Prie jų priskiriami ir kiti dievai, kurie kartu su *vietiniais (consentibus)* dievais buvo vadinami išrinktaisiais: Janas, Jupiteris, Saturnas, Genijus, Merkurijus, Apolonas, Marsas, Vulkanas, Neptūnas, Saūlius, Orkas, Laisvasis Tėvas⁶, Žemė, Cerera, Junonė, Luna, Diana, Minerva, Venera, Vesta. Pasakosiu apie juos glaustai, bet to pakaks. Be tų dalykų, kuriuos Rosinas⁷ iš Giraldo ir kt. trumpai atrinko ir apie kitus dievus, tai, ką verta paminėti aš perėmiau iš Firmiko, Laktancijaus, Klemenso Aleksandriečio ir Šv. Grigaliaus Nazianziečio bei Tertulijono komentatorių, mat šias žinias laikau būsiant itin naudingomis ateityje rašant kalbas ir rengiant pamokslus. Tačiau pirmiau apžvelkime šventyklas, šventoves ir kitas maldos vietas.

¹ Cicero, *De legibus*, 2.8, 19, 27-28.

² *Maiorum gentium*

³ *Di indigetes* – vietinės, čionykštės dievybės, Augusto imperijos literatūroje dažnai siejami su *di patrii*, vietinėmis dievybėmis, t. y. tam tikrai vietai būdingoms dievybėms. R. Gordon, *Roman Inscriptions*, *Journal of Roman Studies*. 1995–2000, 93: 266. Pvz. : Vergilius, *Georgica*, 1.498; Ovidius, *Metamorphoses*, 15.861–867

⁴ *Di consentes* – dvylika romėnų panteono dievų. Šiuos dievus III a. pr. Kr. suskirstė Q. Ennius veikalė *Annales*, 240–241; Varro, *De Re Rustica* pirmoje knygoje taip pat pamini Enijaus sudarytą panteoną.

⁵ Livius, *Ab Urbe Condita*, XXII.10.9

⁶ *Liber Pater* - buvo vynuogininkystės ir vyno, vyrų vaisingumo ir laisvės dievas. Jis buvo Romos plebėjų globėjas ir priklausė jų Aventino triadai; Cicero, *De Natura Deorum*, II.24

⁷ Sarbievijus referuoja į Johanną Roziną ir jo veikalą *Antiquitatum Romanarum*, X.

II Skyrius

Šventyklos, maldos namai, dievo namai, šventovės, koplytėlės, bazilikos

Šie pavadinimai turi skirtingas reikšmes

Šventykla (*Templum*)

Varonas⁸ šventyklos pavadinimą kildina nuo stebėjimo ar tarsi išžiūrėjimo ir šiam žodžiui priskiria tris reikšmes: 1. Dangaus. 2. Tam tikros vietos danguje arba ant žemės, pažymėtos augurų, idant šie galėtų pranašauti iš paukščių skrydžių, kadangi šitaip galėdavo stebėti dangų iš visų pusių. 3. Vietos po žeme.

Šventovės (*Aedes*)

Šventovėmis buvo vadinamos tokios sakralios vietos - tarsi dangaus ir dievų buveinės žemėje. Taigi, būdavo įkuriamos dėl konkrečios priežasties. Palankią eigą [sekant] pirmiausia, kur būdavo nubrėžiama linija pašventinti šventyklą ar įkurdinti maldos namus – ten ir būdavo statoma šventovė. Tuomet, visų pirma šventino tas, kuris davė įžadus, o po to išventindavo augūrai, tiksliau augūrai pašventintai vietai suteikė dar daugiau šventumo. Jei šitokios apeigos nebūdavo atliktos, [tokia vieta] būdavo vadinama šventove, ne šventykla; šitaip skyrėsi⁹ šventykla ir šventovė.

Šventyklėlėmis (*Aedicula*) vadintos mažos šventyklos, koplyčios, arba šventovės be stogo.

⁸ „Quaqua in <tu>iti era<n>t oculi, a tuendo primo templum dictum [...] Contempla et conspiciare id esse apparet, ideo dicere tum, cum te<m>plum facit, augurem conspicione, qua oculorum conspectum finiat.“; Varro, *De lingua latina*, VII. 2.6–9

⁹ Romėnams šventykla (*templum*) reiškė pašventintą vietą, ne tik statinį. Tokią vietą, tinkamą pranašystėms ir būrimams remantis paukščių skrydžių stebėjimu, kaip ir rašo Sarbievijus, nurodydavo augūrai. Tokia vieta įprastai buvusi stačiakampė, orientuota į keturias pasaulio kryptis. Anot Varono, šventykla galėjo būti tiek žemės (aptverta, ar pažymėta) tiek požemio, ar dangaus sritis, kurioje įvyko *inauguratio*. Tuo tarpu dievo namai (*aedes*) reiškė pastatą ar statinį, labiau atitinkantį šiuolaikinį šventyklos (*templum*) konceptą; Christopher Siwicki, *Oxford Studies in Ancient Culture and Representation Series. Architectural Restoration and Heritage in Imperial Rome*. Oxford University Press, 2020, p. 120-121; *Ibid.*, VII.2.6.

Maldos namai (*Fana*)

Rosinas moko, kad maldos namų pavadinimas kilo nuo kalbėjimo (*a fando*)¹⁰, nes žyniai maldomis tuos namus išventindavę. Anot Livijaus¹¹, senaisiais laikais tik konsulai arba valdovai galėję konsekreuoti šventyklą. Pacituosiu malda, kuria Romulus pašventino šventyklą: „Jupiteri Feretrijau¹², tau aš, nugalėtojas karalius Romulus šiuos karališkus šarvus atnešu ir paskiriu šventyklai būti šiose valdose, kurių ribas ką tik mintyse nubrėžiau, idant ši būtų garbingiausių karo grobių¹³ saugykla, į kurią mano pavyzdžiu sekdami palikuonys neš garbingąjį grobį, nukovę priešų karalystes ir vadus“.¹⁴

Romoje pastebėjau kitą šventyklos išventinimo ar dedikavimo formuluotę, ir ją nurašiau iš senovinės, pusiau sulūžusios lentelės¹⁵: „Dėl priimto įžado, kurio buvo ilgai nepaisoma ir nevykdoma, siekiant apsaugoti nuo gaisrų [ateityje], kadangi Nerono laikais Roma degė devynias dienas, ir šiuo įstatymu šventykla buvo pašventinta. Kad niekam nebūtų leidžiama šiose ribose statyti pastatų, juose būti, prekiauti, sodinti medžių ar ką nors kito sėti. Ir kad pretorius, kuriam šis plotas atiteko burtų keliu, ar bet kuris kitas pareigūnas žinotų, kad kasmet per Vulkanalijas¹⁶, dešimtą dieną prieš rugsėjo Kalendas¹⁷, privalo paaukoti rudą veršį arba kiaulę.“

Ciceronas (kalboje *Apie savo namus*) mini, kad tokius išventinimus turėdavo atlikti vyresnieji žyniai rankomis įsikibę į durų staktas¹⁸. Be to, pačias apeigas, kurias senovės

¹⁰ Johanas Rosinas (1550 – 1626) – vokiečių teologas ir senotyriminkas, protestantes. Žymiausias jo kūrinys *Antiquitatum romanarum corpus absolutissimum*. Šiuo kūriniu Sarbievijus remiasi viso veikalo metu, vienu išsakdamas poziciją, kas cituoja, kitur nėra tikslų nuorodų.; Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II.2.

¹¹ Livius, *Ab Urbe Condita*, IX.46.

¹² Nuo nugalėto priešų vado nuplėštų šarvų saugotojas. Anot Dilytės, etimologai nėra tikri, ar romėnų rašytojai (Liv.I.10.6; Prop.IV.10) teisūs šį epitetą kildindami nuo *fero*.; Dilytė, *Senovės Romos kultūra*, p.109.

¹³ *Spolia opima* – iš priešų vado atimtas „garbingas karo grobis“.

¹⁴ Sarbievijus cituoja Titą Livijų, anot kurio, Romulus nugalėjęs cėniniečių karalių nešėsi nukauto priešo grobį į Kapitolijaus kalvą, paskyrė vietą pirmajai šventyklai Romoje, ir tokiais žodžiais kreipėsi į Jupiterį suteikdamas jam naują epitetą. T. Livius, *op.cit.*, I.10.

¹⁵ Tikriausiai autorius mini lentelę, nurašytą jo studijų Romoje (1622–1623) metu. *Ara(e) Incendii Neronis:CIL VI,826*

¹⁶ Senovės romėnų šventė, vykusi kasmet rugpjūčio 23 d. Skirta Vulkanui, ugnies ir kalvystės dievui, Jupiterio ir Junonės sūnui.

¹⁷ *ante diem decimum Kalendas Septembres* – pgl. romėnų kalendorių 23 rugpjūčio diena.

¹⁸ Sarbievijus turi omenyje Cicerono kalbą *De domo sua*, kurioje pastarasis kelis kartus mini apeigas, kuomet namai arba pastatas pašventinami žyniams įsikibus į durų staktas ir sukalbant „malda“. Šioje kalboje Ciceronas apsakė apeigas, kurias atliekant pastatas tampa dievų būveine, šitai apgindamas savo namus kaip privačią

žmonės atlikdavo aplink šventinamas šventyklas, vaizdingai aprašė Tacitas IV-toje *Istorijų* knygoje. Jis rašė: „rūpestis Katolijaus šventyklos atstatymu priskirtas Liucijui Vestinui¹⁹, raiteliui, kuriam vietą tarp kilmingųjų užtikrino įtaka ir garbė. Haruspikai²⁰, kuriuos jis surinko, ragino, kad senųjų maldos namų griuvėsiai būtų perkelti į pelkyną, o toje vietoje būtų pastatyta naujoji šventykla: dievai nenori, kad būtų pakeistas senas šventyklos planas. 9 dieną prieš liepos Kalendas²¹ po giedru dangumi, visa erdvė, kuri buvo paskirta šventyklai, buvo aprišta kaspinais ir vainikais, o kariai, turintys palankius vardus²², įžengė su palaimintomis šakelėmis²³; tuomet Vestos mergelės, su berniukais ir mergaitėmis, kurių tėvai ir motinos dar gyvi, apšlakstė tą vietą vandeniu pasemtu iš šaltinių ir upių. Tada pretorius Helvidijus Priskas, pagal pontifiko Plaucijaus Elijaus pavyzdį paaukojęs kiaulę avį ir jautį²⁴, jų vidurius padėjo ant velėnų aukuro ir meldė Jupiterio, Junonės, Minervos ir imperijos sergėtojų dievų, kad šie paremtų ir savo dieviška pagalba palaimintų pradėtus darbus tiek, kiek žmogaus pamaldumas prisidėjo prie šių šventų namų statymo. Tuomet palietė kaspinus, kuriais buvo apjuostas akmuo dargi aprištas virve.²⁵ Kartu su kitais pareigūnais, šventikai, senatas, raiteliai ir didelė dalis žmonių uoliai stengdamiesi iškilmingai tempė milžinišką akmenį. Įvairiose vietose į pamatus buvo įmaišoma sidabro, aukso bei rūdžių, dar neišlydytų krosnyse, tik iškastų: haruspikai iš anksto perspėjo, kad statinys negali būti užterštas auksu, jau paskirtu kitam statiniui.

nuosavybę.; Cicero, *De domo sua*, XLVI. 121.; Anders Lisdorf, *The Conflict over Cicero's House: An Analysis of the Ritual Element in De domo sua*, December 2005, *Numen* 52(4):453-454.

¹⁹ Kai Vespasijanas siekė atstatyti Jupiterio *Optimus Maximus* šventyklą ant Kapitolijaus kalvos, po jos sugriovimo Keturių imperatorių metais, jis pavedė atsakomybę už projektą Vestinui, kurio „kilnus charakteris ir reputacija buvo tarp kilmingųjų“.; Tacitus, *Historiae*, IV.53; Liucijus Vestinas – raitelių klasės atstovas, artimas imperatoriaus Klaudijaus draugas. Čia ir toliau Sarbievijus cituoja Tacito kūrinių *Istorijos*, kuriame pastarasis pasakoja apie ritualą, atliktą atstatant šventyklą.

²⁰ *Haruspex*- haruspikas, būrėjas iš aukojamų gyvūnų vidurių; burtininkas, pranašautojas, žiniuonis.

²¹ Birželio 22 diena.

²² Sėkmę, laimę nešantys vardai, tokie kaip Faustas, Feliksas ar Valentas.

²³ Anot Tacito, alyvmedžių ir laurų šakelėmis.; *Ibid.*, IV.53

²⁴ *Suovetaurilia* - iškilmingas apšakojimas (kiaulės, avies ir jaučio) aukojimas.

²⁵ Tikriausia akmuo buvo paimtas po sugriautos Jupiterio šventyklos Kapitolijuje kurioje jis stovėjo ir turėjo būti iškilmingai gražintas į „pradinę“ padėtį, šitaip simbolizuodamas Romos amžinybę ir nekintamumą.

Dievo namai (*Delubrum*)

Kas tai yra, paaiškino Makrobijus *Saturnalijsose*: tai tokia vieta, kurioje be ten stovinčio statinio *aedem* esanti tuščia erdvė, arba su atvaizdu pašvęstu dievui.²⁶

Taigi, vieniems dievams šventyklas statė mieste, kitiems už miesto, dar kitiems kalnuose, lygumose, forume, dargi ir gatvėse, ar po žeme kaip požemių dievams, ar virš žemės kaip dangiškiešiams dievams. Kai kuriems statė apvalias, kitiems kvadratines, o dar kitiems statė šventyklas skylėtu stogu.²⁷

Bazilikos (*basilicae*)

Bazilika buvo dievams paskirtas pastatas, tačiau kitados buvo naudojama su religija nesusijusiems reikalams.²⁸ Kvintilianas (XII-toje knygoje)²⁹ mini, kad bazilikoje teismui atstovavo šimto vyrų kolegija³⁰. Dar pridurčiau tai, kas galėtų būti naudinga lotyniškai įvardijant mūsų bažnyčių dalis – senovės šventyklos nesiskyrė nuo mūsų³¹. Šventesnės patalpos buvo toje vietoje, kurioje stovi mūsų chorai ir didysis altorius, o tai, kas mūsų bažnyčiose vadinama pagrindinė nava ir prienaviu (*carina*), senovės žmonės vadindavo bazilika, o tas vietas, kur mūsų bažnyčiose yra šoninės navos, portiku arba praėjimo vieta. Be

²⁶ Čia turimas omenyje Makrobijaus aiškinimas apie žodžio *delubrum* kilmę. Kūrinyje *Saturnalijsos*, Makrobijus cituoja Varoną, kuris rašė (*Antiquitates rerum humanarum et divinarum*, XIX), kad *delubrum* yra šventovė, kurioje stovi statula ar paminklas, skirtas pašvęsti konkrečiam dievui. Dargi šį dievo namų pavadinimą (*delubrum*) palygina su žodžiu *candelabrum*, pagrįsdamas tuo, kad kaip ir įrankis, į kurį įdedama į žvakė (*candela*), vadinamas žvakide (*candelabrum*), taip pat ir vieta, kurioje pastatoma dievo statula, turėtų vadintis dievo namais (*delubrum*). Tuo pat tęsdamas, pateikia išvadą, kad žodis *delubrum*, kilęs iš žodžių junginio „skirtas dievo atvaizdui“ (*dei dedicatum simulacro*). Macrobius, *Saturnalia*, III. 4.2

²⁷ Kai kurie senovės autoriai mano, kad iš pradžių *delubrum* buvo vadinama vieta prieš šventyklą arba prie įėjimo į ją, kurioje stovėjo indas su vandeniu, prie kurio asmenys, prieš įeidami į šventyklą, atlikdavo simbolinį apšalymą; ar kad *delubrum* iš pradžių buvo medinio dievo atvaizdo (*ζόαρον*) pavadinimas, kilęs iš *librum* (medžio žievės), kuri buvo nuimama (*delibrare*), prieš gaminant dievo atvaizdą iš medžio, todėl pavadinimas *delubrum* buvo taikomas vietai, kur šis atvaizdas buvo pastatytas.; Servius, *Ad Aen.*, 188; IV.56, II.225.

²⁸ Pirminė bazilikos paskirtis skyrėsi nuo sakralios krikščionybės laikų bazilikos paskirties. Pirmykštės bazilikos veikė kaip pinigų keityklos ir teismo salės. Šios dažniausiai turėdavo ilgą aukštą navą prilaikomą arkomis ir buvo apšviestos iš kleristijų langų krintančia šviesa, kurias iš keturių pusių juosė šoninės navos. Magistrato tribunolas stovėjo viduryje, priešais įėjimą į baziliką, jo padėtis priklausė nuo to, ar ilogji ar trumpoji dalis nukreipta į Forumo pusę.; Frank Sear, *Roman Architecture*, Routledge: 1998, p. 31.

²⁹ Sarbievijus referuoja į Kvintiliano veikalą *Institutio Oratoria*, kuriame autorius mini kadaise Romos Forume stovėjusioje Julijų bazilikoje vykusį teismą, kuriame Trachalas kreipėsi į centumvirų teisėjus. Quintilianus, *Institutio Oratoria*, XII.5.6.

³⁰ *Centumviralis* - teisėjų kolegija iš 105 vyrų, renkamų vieneriems metams, kuri spręsdavo civilines bylas.

³¹ Sarbievijus pabrėžia, kad krikščionys savo bažnyčioms pritaikė senosios bazilikos architektūrinę dalis, cituodamas Rosiną.; Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II.2.

to, šventesnė patalpa³² buvo atskirta prieangiu ar užtvaru, kiek aukštesniu nei pačios grindys. Publijus Viktoras (XIV-toje knygoje)³³ priduria, kad vieta priešais chorą vadinama *prodomonu*, o galinė dalis už šventoriaus ar altoriaus – *opistodomu*.³⁴

Dar pridurčiau, kad romėnų šventyklos įėjimas būdavo priekiu į vakarus, ir jų koplyčiose pastatytos dievų skulptūros žiūrėdavo į vakarus, kad šventikai laikydami apeigas galėtų atnašauti aukas pasisukę veidu į rytus (Vitruvijus IV. 5³⁵). Apie šventyklų turtus ir išteklius galime perskaityti iš vieno istoriko veikalo (Dionas, XXXI). Jis rašo, kad Augustas, nugalėjęs Antonijų, čia pat padovanojo šešiolika tūkstančių svarų aukso egiptietiško grobio (tai yra 2,6 milijonų auksinių), taip pat ir brangenybių už penkiasdešimt tūkstančių sestercijų (tai yra 1250000 auksinių), kas prilygsta 20-čiai milijonų mūsų pinigų³⁶. Jei vieno valdovo vieną kartą tik vienai šventyklai šitiek padovanota, ką galvoti apie daugybę kitų? Išties, tos pačios šventyklos paauksavimui, Plutarcho liudijimu, [paaukota] dvylika tūkstančių talentų (tai yra septyni milijonai pilypinių³⁷) – šitaip prabangiai buvo išpuoštas žerintis vidinis šventyklos skliautas.³⁸ Be to, buvo paauksuotos ir kesoninės stogų čerpės; paauksuotos durys sukaltos masyviomis auksinėmis plokštėmis. Šios durys išliko iki pat Honorijaus³⁹ laikų. Vėliau, dėl

³² Tikriausiai turima omenyje presbiterija.

³³ Sarbievijus ir toliau cituoja Rosiną, kuris mini Publijaus Viktoro kūrinių *De XIV Urbis regionibus.*; *Ibid.*

³⁴ *Prodomonas*, arba *prodromonas* - prieangis, šventyklos priekyje prie įėjimo esanti dalis; *opistodomas*, arba *opistodromas* - priešingame gale nei *prodomonas* esanti dalis, vieta esanti pastato galinėje dalyje.

³⁵ Vitruvijus, kūrinyje *Apie architektūrą* rašė, kad nemirtingųjų dievų šventyklose dievų atvaizdai turėtų būti atsukti veidu į vakarus, kad įeinantys aukoti ar atnašauti aukų, šių ritualų metu būtų atsisukę į dievų atvaizdus rytuose. Tokiu būdu atrodo, lyg religines apeigas atliekantys vienu metu žiūrėtų į šventyklą, dievybę ir rytus.; Vitruvijus, *De Architectura*, IV.5.1.; Reikėtų pridurti, kad panašiai statytos ir krikščioniškosios bažnyčios ir juose esantys Dievo atvaizdai, idant besimeldžiantieji žiūrėtų veidu į rytus, pvz. Vilniaus arkikatedra bazilika.

³⁶ Sarbievijus nurodo Diono Kasijaus kūrinių *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία*, kuriame istorikas aprašo Romos istoriją. Po Akcijaus mūšio ir Antonijaus savižudybės, Augustas grįžo į Romą triumfuodamas. Iš Tarento į Romos *Curia Iulia* perkėlęs Pergalės statulą, papuošė ją egiptietiškoju grobiu. Taip pat *Aedes Divi Iuli*, Kapitolijaus Jupiterio, Minervos, Junonės (Kapitolijaus Triada) šventyklos buvo padabintos Egipto auksu. Be to, Dionas Kasijus rašo, kad Veneros šventykloje kaip dedikacija deivei buvo paskirti Kleopatros papuošalai ir brangenybės. Tačiau istorikas neįvardina tikslių skaičių, rašydamas apie auksą, paaukotą šventykloms – Sarbievijus šiuos skaičius randa Aulo Gelijaus *Noctes Atticae* kūrinyje, kuris taip pat referuoja į Diono Kasijaus kūrinių, tačiau įvardina grobį piniginiu vienetu. Tą patį padaro ir Sarbievijus, egiptietišką grobį konvertuodamas į savo meto piniginių vienetą, beveik pažodžiui cituodamas Aulą Gelijų.; Cassius Dio, *Historiae Romanae*, LI.22; Gellius, *Noctes Atticae*, II. 10.

³⁷ Pilypo kalimo auksinis pinigas.

³⁸ Plutarchas mini Kapitolijaus Jupiterio šventyklos statybas imperatoriaus Domicijano laikais pabrėždamas, kad didžiausi turtai, tuomet priskirti Romos piliečiui, nepadengtų vien tik Domicijano laikų Kapitolijaus Jupiterio šventyklos paauksavimo išlaidų, kurios siekė daugiau kaip dvylika tūkstančių talentų. Nėra aišku, ar Sarbievijus referuoja į Plutarcho kūrinių tiesiogiai, ar į Aulą Gelijų minintį Plutarcho žodžius. Plutarchus, *Publ.*, XV.3.; *ibid.*

³⁹ Flavijus Honorijus – Romos imperatorius, valdęs 393-423 m. Jauniausias imperatoriaus Teodosijaus I ir Elijos Flakijos sūnus.

pinigų stygiaus, Stilichonas⁴⁰ įsakė tas auksines plokštes išlupti iš durų sąvarų. Tačiau tie, kurie pakluso jo įsakymui, ant durų rado užrašą: „Saugomos nelaimingam karaliui“⁴¹. Kaip tolimesni įvykiai parodė, Stilichonas netrukus po to nelaimingai mirė⁴².

III skyrius

Aukurai ir altoriai (*Arae et altaria*)

Altorių pavadinimas kilo dėl šių aukščio⁴³, nes buvo statomi tik esantiems aukštybėse⁴⁴. Aukurai buvo skiriami tiek dangaus, tiek požemių dievams. Kartkartėmis aukurai vadinti ašomis⁴⁵, nes juos reikėję laikyti tarsi už rankenų. Vėliau pavadinti aukurais, nes juose aukojimų metu deginti gyvuliai. Aukurai būdavo išraižomi iškilmingais posakiais, o taisyklės nustatomos kartu su paskirta dedikacija - iš jų viena formulė, pateikiama Rosino, (man) labai patinka:

„Gajus Domicijus Valentas, septemvirų kolegijos narys, sekdamas pontifiku Gajumi Julijumi Severu, nusakė įstatymą tokiais žodžiais, parašytais žemiau⁴⁶.“

⁴⁰ Flavijus Stilichonas – kariuomenės vadas, Honorijaus sargybinis, tuo metu buvęs įtakingiausiu žmogumi Vakarų Romos imperijoje.

⁴¹ Gellius, *Noctae Atticae*, II.10.

⁴² Stilichonas, po nesėkmingų bandymų susidoroti su Konstantinu ir romėnų kariuomenės sukilimo (šį sukėlė spekuliacijos, kad po Arkadijaus mirties Stilichonas norėjęs į sostą pasodinti savo sūnų), pasitraukė į Raveną, kurioje pateko į nelaisvę. 408 m. Stilichonui įvykdyta mirties bausmė. Meaghan McEvoy, *Child Emperor Rule in the Late Roman West, AD 367–455*. Oxford University Press. 2013, p. 184.

⁴³ *Altaria* = *altus, a, um* - aukštas

⁴⁴ Dievams.

⁴⁵ *ansa* – aša, rankena

⁴⁶ Sarbievijus referuoja į Rosino kūrinį *Antiquitatum Romanarum*, kuriame autorius cituoja inskripciją, kurią anot jo, tyrinėjo Georgijus Fabricijus. Iš tiesų Georgijus Fabricijus (1516–1571), vokiečių poetas, istorikas ir archeologas, parengė pirmą trumpą romėnų inskripcijų sąrašo rinkinį, daugiausia dėmesio skirdamas teisiniams tekstams. Pirmą kartą humanistas pabrėžė tokių archeologinių radinių kaip inskripcijos ant akmens svarbą teisės disciplinai, tiek pat kiek svarbu buvo teisiniai tekstai rankraščiuose. Būtent ši inskripcija yra Aventino kalvoje buvusio Dianos aukuro įstatymas (*Lex Arae Dianae in Aventino*). Šiame senovės įstatyme aprašyta, kaip Diana vadovavo apeigoms tiems, kurie turėjo veikti kartu, bet nepriklausė tai pačiai bendruomenei, todėl neturėjo nusistovėjusios ir bendros pilietinės (taigi ir dvasininkų, šventikų) sistemos, galinčios atlikti tradicinį pašventinimą. Paties įstatymo neturime, tik nuorodas į jį inskripcijose, kuriose rašoma apie kitų dievų šventyklų įkūrimą romėnų kontroliuojamose žemėse. Iš tokių nuorodų konteksto galima suprasti, kad šis įstatymas nurodo, kaip nustatyti šventas ribas.; *CIL III.1933; XI.361; XII.4333*; Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II.2.; C.M.C. Green, *Roman Religion and Cult of Diana at Aricia*, Cambridge University Press, 2007, p.95-96. aut. past. – čia ir toliau, rankraščiai, poezija ir kt. versta Lauros Kisieliūtės.

„Didysis Maloningasis Jupiteri⁴⁷, šiandien tau paaukosiu ir paskirsiu šį aukurą, paaukosiu ir pašvęsiu pagal šias taisykles ir šiuose kraštuose, kurias šiandien visų akivaizdoje būsiu paskelbęs, kad žemiausia šio aukuro vieta yra [ta], jei kas šioje vietoje aukoja šventą gyvulį, kuris nesusilaukia palikuonių, dėl to tegu tai bus tinkamai atlikta. Tebus ir kitos šio aukuro taisyklės tokios pačios, kokios tebus ir Dianai paskirto aukuro Aventino kalvoje. Šių taisyklių pagrindu, šiuose kraštuose, taip kaip pažadėjau, šį aukurą skiriu tau, Didysis Maloningasis Jupiteri, kad būtum palankus ir maloningas man ir mano kolegoms, tarybos nariams, naujakuriams, Marso, Julijos ir Salonos kolonijų išeiviams; mūsų žmonoms ir vaikams.“

Kita nuostata nėra ypatinga, išskyrus šiuos žodžius: „Jei kas nori valyti, puošti, atnaujinti, dovanoti dovanas šiam aukurui, tebus jam leista, ir šios aukos teisė bus tokia pat, kokia įprasta aukurui.“⁴⁸.

Trečioje formuluotėje sutinkami šie žodžiai: „Tą dieną, kai šio amžiaus Laimė pagimdė pasaulio valdovą⁴⁹, tą dieną, kai žemės rutulio valdymas pradėtas laimingai, tegu aukoja smilkalų ir vyno aukas ir tą dieną teatnašauja smilkalus ir vyną gyventojams ir atvykėliams.“

Beje, iš to, kas paminėta anksčiau, galima spręsti, kad ant pačių aukurų buvo įprasta užrašyti įstatą, laiką, kada jo reikia laikytis ir aukojamas aukas⁵⁰. Be to, ant aukurų buvo ir kitų, trumpesnių įrašų. Štai Svetonijus mini tokį įrašą ant aukuro: „dėl Agripinos gimdymo⁵¹“; ant

⁴⁷ *Iuppiter Optimus Maximus*.

⁴⁸ Sarbievijus mini Rosino veikale aprašytą aukurą Narbonėje. Šis aukuras yra vienas geresnių romėnų religijos tinkamo veikimo ir vykdymo provincijose pavyzdžių. Narbonės aukuras buvo ankstyviausias žinomas imperatoriaus kulto šventimas lotyniškuose Vakaruose; tai, kad jo atsiradimo priežastis, atrodo, buvo Augusto įsikišimas į vietinį ginčą, rodo, kad *kolonijos* ir *municipijos* buvo linkusios steigti kultus spontaniškai, remdamosi iš kitur paimtais modeliais, pavyzdžiui, aukščiau minimas *Lex Arae Dianae*.; Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II.2.; Duncan Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West I-II (Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire* ; Leiden: Brill, 1990) p. 146.

⁴⁹ Turima omeny imperatorių Oktavianą Augustą, jo gimtadienį – rugsėjo 23 d.

⁵⁰ Sarbievijus tvirtina, kad pagal tokias teises inskripcijas galima sužinoti ne tik kam jos skirtos, bet ir kurią dieną paskirta vykdyti įstatus, kokias aukas aukoti etc. Šio aukuro įrašas rodo, kad Augusto (Romos) valdžia turėjo galią provincijose žvelgiant per ideologinę prizmę – Narbonės bendruomenė atkartojė teiginį ir idėjas, sklindančias iš imperijos *sostinės* Romos. Caroline Barron, *Dedication to the imperial cult at Narbo (CIL XII, 4333)*, 2017, <https://www.judaism-and-rome.org/dedication-imperial-cult-narbo-cil-xii-4333> .

⁵¹ Sarbievijus mini Svetonijaus kūrinį *De vita Caesarum*, kuriame autorius pasakoja apie vieno iš imperatorių, Kaligulos, gimimo vietą, pateikdamas keletą kitų autorių versijas. Čia Sarbievijus pateikia Svetonijaus cituojamą Plinijaus Vyresniojo versiją, kuris teigia, kad Kaligula gimęs dab. Tryro teritorijoje, ir tokio teiginio įrodymas yra tose teritorijose esančios inskripcijos ant aukurų: *ob Agrippinae puerperium*, kadangi Agripina buvo Kaligulos motina. Galbūt Sarbievijus mini šią ištrauką ir įrašą dėl to, kad pabrėžtų tokių inskripcijų, kaip istorinių šaltinių naudojimą; Svetonius, *Caligula*.IV.

kažkio paminklo Ispanijoje: „Aukuras Griausmavaldžiui (*fulgurator*) dievui⁵²“ Romoje ant seno aukuro mačiau įrašo fragmentą „Dievų apvaizdai⁵³“ ir kitą, gražesnę: „Gajus Marcijus, Gajaus F. sūnus, dešimtosios centurijos kohortos, kurioje tarnavo aštuoniolika metų, Genijui, pagal duotą įžadą, gavęs garbingą atleidimą nuo tarnybos, sausio 4 d.⁵⁴ su noriai ir savo lėšomis pastatė aukurą“.⁵⁵

Ne tik ant aukurų, bet ir ant dovanų būdavo įrašomos dedikacijos. Taip ir Kaligula, prieš mirtį šventęs, tris kardus paskyrė *Marsui keršytojui*⁵⁶(Svet. *Calig.*24)⁵⁷. Netgi atminimo lentelės būdavo dedikuojamos [dievybėms]. Livijus 41-oje knygoje rašo: „Konsulo Tiberijaus Sempronijaus Grakcho įsakymu ir nurodymu, romėnų tautos kariuomenė užėmė Sardiniją. Šioje provincijoje nukauta arba paimta į nelaisvę aštuoniasdešimt tūkstančių priešų. Sėkmingiausiai atlikęs karo žygdarbius ir atgavęs mokesčius, nesužeistą ir pilną grobio kariuomenę išsiuntė namo - sugrįžo į namus darsyk triumfuodamas. Taigi, dėl šio įvykio paaukojo tokias lenteles Jupiteriui⁵⁸“. Romoje nurašiau ir kitą, kiek trumpesnę įrašą: „

⁵² Čia tikriausiai turimas omenyje dar vienas Jupiterio epitetas. Henricus Kipping, *Antiquitatum Romanorum libri quatuor*, I.1.

⁵³ *Providentiae Deorum* monetose - nuo Augusto valdymo pradžios ir vėliau žodžiai *Providentia* ir *Providentiae Deorum* buvo labai dažnai vartojami, o juos lydinčių simbolių labai padaugėjo, todėl Augustinas pateikia dvylika tipų atmainų, paimtų iš įvairių imperatorių monetų reversų, nes garbinimas netrukus ėmė apipilti kunigaikščius visais dieviškaisiais atributais. Tačiau Apvaizda (*Providentia Deorum*) dažniausiai vaizduojama kaip moteris, apsirengusi matronos suknele, kairėje rankoje laikanti gūžtą arba *hasta pura*, o dešinėje - trumpą lazdelę, kuria liečia arba rodo į žemės rutulį. Kartais šį gaublį ji laiko dešinėje rankoje, kartais jis guli jai prie kojų. Šis tipas skirtas pažymėti imperatoriaus, valdžiusio Romos pasaulį, galią ir išmintį.; Seth Williams Stevenson, *Dictionary of Roman Coins, Republican and Imperial*, p.659

⁵⁴ *pridie Nonas Ianuarias*.

⁵⁵ Sarbievijus mini Rozino aprašytą inskripciją ant aukuro, kurią, anot autoriaus, reikia paminėti kaip pavyzdį dėl tokio pobūdžio inskripcijų skirtų centurijos Genijui. Genijų tuėjo kiekviena šeima, visuomenė, miestas etc. – tai dvasia-sergėtoja, lydinti žmogų nuo gimimo iki mirties, ir dariusi įtakos jo gyvenime. Galbūt todėl ši inskripcija svarbi savo modeliu kaip istorinis šaltinis tradicijos, kurios vedinas karys, ilgus metus sėkmingai atitarnavęs, centurijos Genijui skiria altorių.; Johannes Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II.14.; *CIL VI 208*

⁵⁶ *Marti ultori*.

⁵⁷ Autorius mini ištrauką iš Svetonijaus *Kaligulos* kūrinio, kuriame Svetonijus aprašo seserų mirčiai pasiruošusį Kaligulą iškalus tris kardus, skirtus dievui Marsui Keršytojo šventykloi. Kaligula nemylėjo kitų savo seserų taip, kaip Julijos Drusilos, tačiau dažai jas perleisdavo savo favoritams sanguliauti. Todėl, per Julijos Drusilos vyro Emilijaus Lepido teismą (pačiai Drusilai jau mirus), paviešino jų laiškus Emilijui Lepidui, gautus apgaulės ir gundymo būdu, šitaip pasmerkdamas seseris kaip svetimautojas ir sąmokslas prieš imperatorių bendrininkėmis. Lepidas buvo nužudytas, o seserys ištrems į tremtį. Kaligula nusiuntė tris kardus Marso keršytojo šventykloi, taip pašvėsdamas mirtį. Suetonius, *Caligula*, IV.

⁵⁸ Ant šių lentelių, anot Tito Livijaus, buvo išgraviruotas Sardinijos žemėlapis ir ten vykusių mūšių vaizdai.; Livius, *Ab Urbe Condita*, IV, XLI.28.10

Gydytojas Gajus Akturnijus, šventajam Silvanui už sėkmingą įžadų išpildymą kaip atlygi dovanuoja portiką, eksedrą ir bronzinę skulptūrą.⁵⁹

IV skyrius

Šventosios giraitės

Šalia šventyklų esančios šventosios giraitės⁶⁰ būdavo paskiriamos dievams. Taip vadintos arba dėl to, kad nebūdavo pastebimos ir jas tik protarpiais apšviesdavo sudegintų aukų ugnis, arba dėl to, kad išvis nebūdavo matomos. Kartais jas leisdavo prašviesinti, t.y. praretinti: po aukojimo, uždegus [nukirstų] medžių krūvas, jos suspindėdavo šviesa. Rosinas iš Katono perpasakoja tokią maldą: „Ar dievas ar deivė esi, kuriam ši vieta pašvęsta, tavo teisė gauti išpirkimo auką - kiaulę už šios vietos iškirtimą, taigi dėl to, ar aš, ar kas kitas šią pareigą už mane atliktų, svarbu, kad ją atliktų garbingai. Dėl to meldžiu tavęs deramomis maldomis, aukodamas šią išpirkimo kiaulę, kad būtum palankus ir gailestingas man, mano namiškiams⁶¹ ir mano vaikams⁶². Todėl būki pagerbtas šia išpirkimo auka kiaule, kuri bus paaukota⁶³.

V skyrius

Janas⁶⁴

Poetiškai, istoriškai, filosofškai, etiškai, politiškai

Vieni Janą tapatino su pasauliu, kiti su saule, mat jis tarsi užbaigdavęs ir pradėdavęs dieną, tretį – su metais⁶⁵. Taip pavadintas nuo vartų⁶⁶ ar perėjimo⁶⁷ - nes pasaulis tarsi sukasi ir eina

⁵⁹ Šis įrašas tikriausiai buvo nurašytas Sarbievijaus studijų Romoje metu (1622–1625 m.).

⁶⁰ *Lucus* – vienas iš žodžių, apibūdinančių mišką, miškelį, giraitę, tačiau ktaip nei *nemus*, *silva* ir *saltus*, turintis religinę reikšmę. Servijus *lucus* apibūdina kaip vietą su daug pašventintų medžių.; Servius, *Ad Aen.*, I.310.

⁶¹ Įskaitant ir vergus.

⁶² Čia – *liberi* laisvųjų (ne vergų) vaikai.

⁶³ Galbūt tai buvo Lukarijų (šventųjų giraičių garbinimo šventė) metu atliekamas giraitės kirtimo ritualas.; Cato, *De Agri Cultura*, 139.

⁶⁴ Italikų saulės kelio, laiko ir metų, durų ir vartų, pradžios ir pabaigos dievas, vaizduojamas su raktu ir dviem veidais – jaunu, atsuktu į ateitį, ir senu, žiūrinčiu į praeitį; jam buvo skirtas sausio mėnuo ir šventykla Romoje su dvejais priešpriešniais vartais, kurie būdavę uždaryti taikos metu ir atidaryti karo metu.

ratu kaip ir saulė bei metai. Jonas Goropijus tapatiną jį su Jafetu, Nojaus sūnumi⁶⁸, dėl šios priežasties ir Fabijus Piktoras Janą vadina Joa.

Janas pirmasis išmokė aukojimo apeigoms naudoti vyną ir atnašauti miltus⁶⁹. Pirmasis išrado duris, durų skląstis ir raktus skirtus gėdos namas užrakinti, taip pat ir fascijas, spalvotas drabužių juostas ir pinigus. Dėl to Jano kultas pasižymi vainikais, laivais, surenkamais tiltais, auksinėmis monetomis. Kapitolijuje jo statula dešinėje laikė skaičių 300, kairėje 65 – idant pažymėtų metus.⁷⁰ Vėliau būdavo vadinamas: 1. Dviveidžiu, dėl to, kad apdairiausiai žvelgiantis į ateitį ir praeitį⁷¹, arba dėl to, kad Janas, kaip ir pasaulis, turįs dvilypiį veidą – rytų ir vakarų⁷², ar todėl, kad buvo tarsi dangaus ir požemių sargas⁷³, arba dėl to, kad italus nukreipė nuo laukinių, link kultūrinių papročių, ar, kad pats atvykęs iš Graikijos į Italiją pas barbarus pakeitė kalbą ir pažiūras. Rosinas priduria, kad galima išvysti monetų, kurių vienoje pusėje pavaizduotas laivas, o kitoje dviveidis Janas. Tačiau jis nepateikia šių atvaizdų motyvo paaiškinimo⁷⁴. O štai Natalis⁷⁵ pateikia vienos pusės paaiškinimą, kad Saturnas turėjo atvykti pas Janą į Italiją idant ši išmokytų valdžios įgūdžių. Todėl Janas, prisimindamas tokią malonę, ant auksinės monetos liepė iškalti jo paties dvigubą galvą, kad parodytų jog valdąs dviejų protų pagalba – savąją ir Saturno. Pridedu laivo atvaizdo paaiškinimą iš Ovidijaus knygos (lib.I.Fast.)⁷⁶:

⁶⁵ Augustinas Janą tapatina su pasauliu, Makrobijus tapatina su saule, sakydamas, kad jo dviveidiškumas (*geminus*) išreiškia valdžią dviejų dangiškųjų vartų atžvilgiu: saulėtekis atveria, o Jano paliepimas užveria dieną.; Augustinus, *De Civitate Dei*, VII.7; Macrobius, *Saturnalia*, I.10.8-9.

⁶⁶ *anua* – vartai, durys; Makrobijus, cituodamas Nigidą rašo, kad kai kurie Janą tapatina su Diana ir Apolonu, tarsi šis savyje turėtų abiejų dievų dieviškumo bruožų: Apolono, kaip visų durų saugotojo (*Thyraios*), Dianos, kaip visų kelių valdytojos (*Trivia*).; *ibid.*, I.10.5-8.

⁶⁷ *eo, ire, ii, itum* – eiti, pereiti; gali būti, kad čia Sarbievijus taip pat referuoja į Makrobijų, aprašantį Jano tapatinimą su pasauliu, kuri visuomet juda, sukasi ratu ir grįžta į tą pačią vietą, nuo kurios pradėjo. *Ibid.*, I.10.10.

⁶⁸ Autorius perfrazuoja Rosiną rašiusį, kad Goropijus savo veikale *Originum Antverpianarum*, IV, Janą sugretina su Jafetu, Nojaus sūnumi.; Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II.3.

⁶⁹ Sarbievijus referuoja į Rosiną, kuris nurodo į Goropijų. Dar apie miltų atnašavimą Jano kulte rašė Ovidijus.; Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II.3; Ovidius, *Fast.*, I.128.

⁷⁰ Makrobijus aprašo, kad šie skaičiai reiškė dienų skaičių Saulės metais.; *ibid.*, I.9.10

⁷¹ *Ibid.*, I.9.4

⁷² Ovidius, *Fasti*, I.135-140.

⁷³ Sarbievijus tikriausiai vėlgi mini Makrobijaus *Saturnaliuose* aprašytą Jano epitetą *bifrons*; Makrobijus cituoja kito autoriaus kūrinių sakydamas, kad Janas vaizduojamas dviveidžiu, kadangi yra dangaus ir pragaro durų sargas.; Macrobius, *Saturnalia*, I.9.13.

⁷⁴ Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II.3

⁷⁵ Natalis Comes, *Mythologiae, sive explicationum fabularum*, I.10

⁷⁶ Ovidijus kūrinyje *Fasti* aprašo kaip Saturnas, laivu keliaudamas po pasaulį pasiekė etruskų upę (Tiberis) ir jį, Jupiterio išvytą sutiko žmonės ir taip pasiliko Saturno vardą; dėl to kraštas vadinosi Lacijumi (*Latium*) – nes jame slėpėsi dievas (nuo *latente*).; Ovidius, *Fasti*, I. 239-240.

„Tačiau pamaldūs palikuonys ant varinės monetos iškalė laivą, idant paliudytų svetimšalio/naujojo dievo atvykimą.“

2. Buvo pavadintas dviveidžiu ar keturkakčiu, kadangi žvelgdavęs į visas pasaulio puses.⁷⁷ Jo šventykla Romos forume buvo kvadratinės formos su atviru priėjimu.⁷⁸

3. Vadintas junoniškuoju, nes tarsi laikęs savo galioje visų mėnesių pradžią ir kaitą – o kalendos buvo pavaldžios Junonei; todėl Janui buvo skirta 12 altorių.⁷⁹

4. Vadintas Kvirinu, tarsi galingas mūšiuose; žodis kilęs nuo ieties, kurias Sabinai vadino *curis* arba *quiris*⁸⁰. Servijus⁸¹ aiškina, kad Janas esąs tarsi Ejanas (nuo ėjimo⁸²) ir jį tapatina su Marsu, kadangi šio dievo epitetas yra *Gradyvas*⁸³, nuo žygiavimo⁸⁴. Tas pats Servijus teigia, kad kitų laikytas oro [valdytoju]. Janas buvo laikomas ir garso kūrėju, todėl dėl šios priežasties jam patikėtos mūsų maldos, idant jas perduotų dievams kaip pasiuntinys.⁸⁵

Pirmąją šventyklą Janui pastatė Romulas, sudarę taiką su Titu Tacijumi.⁸⁶ Toje vietoje stovėjo dviveidžio dievo skulptūra, idant paliudytų dviejų tautų susijungimą į vieną, arba kad dvi tautos turinčios dvi galvas, t.y. du karalius, susitarusios susivienijo. Kad eisiantys kariauti privalėtų mąstyti apie taiką, kad eisiantys į mūšį norėtų sugrįžti, o žygiuojantys į karą privalėtų gerbti tėvynės atminimą; kaip Kiprijonas Kartaginietis (knyg. *De idolorum vanitate*) pastebėjo, kad Janas tapatinamas su Sausio (*Januarius*) mėnesiu, dėl to, kad šis rūpinęsis praėjusiais ir ateinančiais metais, arba dėl to, kad buvo manoma, jog Janas buvo laikas susidenantis iš praeities ir ateities.⁸⁷

⁷⁷ Anot Makrobijaus, *Ianus Quadrifrons* epitetas priskirtas todėl, kad šis žvelgęs į visas pasaulio puses. Macrobius, *Saturnalia*, I.9.13

⁷⁸ Livijus rašo, kad antrasis Romos karalius Numa Pompilijus, norėdamas sušvelninti romėnų karių žiaurumą bei įkvėpti pagarbos bei baimės, pastatė šventyklą Romoje, Aventino kalvos papėdėje. Šios šventyklos durys buvo karo ir taikos rodyklė – taikos metu uždarytos, karo metu atviros.; Livius, *Ab Urbe Condita*, I.1.19.

⁷⁹ Macrobius, *Saturnalia*, I.9.16

⁸⁰ *Curis* - svaidomoji ietis; *quiris* - ietis;

⁸¹ *Eanum*; Servius, *Ad Aen.*, VII.610.

⁸² (*Eundo*) - *eo, ire, iī, itum vi* – eiti;

⁸³ *Gradius* [*gradior*] - Gradyvas, Žygiuojantis į mūšį;

⁸⁴ (*Gradiendo*) - *grad|ior, ī; gressus sum dep. vi [gradus]* žingsniuoti, žėngti, žygiuoti; vaikščioti, eiti;

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ Anot Romos įkūrimo mito, Titas Tacijus buvo vienas iš Sabinų karalių o vėliau, po karo su sabinais ir tarp Romulo bei jo paties sudarytos taikos – vienas iš Romą valdžiusių diarchų. T. Livius, *Ab urbe condita*, I.10-14.

⁸⁷ Kiprijonas iš Kartaginos – ankstyvosios krikščionybės autorius, vyskupas, kankinys.; Cyprianus Carthaginensis, *De Vanitate Idolorum*, VI.2.

5. Vadintas Atviruoju (*Patulcius*⁸⁸) mat net ir karo metu jo šventykla būdavo atidaryta.

6. Kluzijumi (*Clusius*⁸⁹), nes taikos metu būdavo uždaryta. Pirmą kartą nuo Romos įkūrimo, šventykla uždaryta valdant Numai, tuomet konsulaujant Titui Manlijui Torkvatui po pirmojo pūnų karo, galiausiai, po Augusto pergalės Akcijaus mūšyje⁹⁰. Dargi, anot Brisonijaus veikalo (I knyga, *Formularum*⁹¹), per ypatingas apeigas skirtas Jupiteriui ir kitiems dievams, buvo įprasta į Janą kreiptis pirmiau, mat jis buvo tarsi visų dievų sergėtojas ir prievaizdas. Ovidijus pirmoje *Švenčių kalendoriaus* knygoje aprašė:

„Po to aš: kodėl, Janai, nors kitų dievų malonės prašau, pirmiausia tau nešu smilkalų ir vyno?

Kad per mane, slenksčių sargą, atėjęs galėtum kreiptis į bet kurį iš dievų, kurį panorėjęs.⁹²“

Romos forumo ribose, pirklių ir lupikautojų rajone stovėjo dvi Jano skulptūros. Jis, ant kvadratinio paminklo buvo pavaizduotas be rankų ir be kojų; tai reiškė dievo galią, kuriam nereikia nei rankų nei kojų, kad padarytų tą, ką panorėjęs.⁹³ Vadintas dviveidžiu, nes dievišku žvilgsniu žvelgė į visas puses.⁹⁴

Dargi vaizduojamas girtų kaimiečių apmėtytas akmenimis, juk dažniausiai dieviškoji apvaizda būna aptemdyta bedievių. Bebardžio dvigalvio Jano atvaizdas iškaltas ant senos monetos, kurios kitoje pusėje pavaizduotas žaibus svaidančio Jupiterio keturkinkis vežimas; ten raidėmis išgraviruotas įrašas: „Roma“. Pasakojama, kad tai buvo pačios respublikos antspaudas. Ant kitos sidarbinės monetos Janas ant abiejų pusių pavaizduotas su barzda, šalia šio atvaizdo ant vienos pusės yra toks užrašas: L.F.M.F.O.V.R.I, ant kitos pusės pavaizduotas pergalės

⁸⁸ *Patulcius* nuo *pateo, ēre, uī vi* - būti atviram (atidarytam). Jano epitetas, duotas dėl to, kad karo metu jo šventykla stovėjo atvira.; Macrobius, *Saturnalia*, I.9.16.; Servius, *Ad Aen.*, VII.610

⁸⁹ *Clusius* nuo *claudo, ere; clausī, clausum vt* - uždaryti, užrakinti. Jano epitetas, suteiktas dėl to, kad taikos metu jo šventykla būdavo uždaryta. Šie epitetai siejami su ritualine Jano funkcija atidarant *Porta Ianualis* arba *Porta Belli*. Apeiga galėjo atsirasti dar prieš Romos įkūrimą. Poetai bandė paaiškinti šį ritualą, įsivaizduodami, kad vartai uždarydavo karą šventyklos viduje taikos metu, arba skleisdavo taiką karo metu; tačiau apeiga savo religine reikšme galėjo būti skirta nugalėtojų karių grįžimui namo pateisinti.; *ibid.*, Varro, *Lingua Latina*, V.165; Livius, I.19.2

⁹⁰ Tikriausiai Sarbievijus rėmėsi Livijumi, rašiusiu, kad Jano Kvirino šventykla buvo užverta Numos Pompilijaus valdymo laikotarpiu, po pirmojo Pūnų karo, ir Augustui atnešus taiką po Akcijaus mūšio.; Livius, *Ab Urbe Condita*, I.19.

⁹¹ Šį kūrinių mini Rosinas.

⁹² Ovidius, *Fasti*, I.171-174.

⁹³ Tikriausiai Sarbievijus turi omenyje Jano *Quadrifrons* statulą, stovėjusią Domiciano Forume, atvežtą iš Falerijų.; Macrobius, *Saturnalia*, I.9.13; Servius, *Ad Aeneid*, VII. 607;

⁹⁴ *Bifrontem*

paminklas su ryškšte ir skeptru, o ant jo viršūnės gyvatė; šalia stovi Roma, kuri uždeda piliečio vainiką ant pergalės statulos.⁹⁵ Buvo ir kita moneta, su jaučio, avies ir kiaulės atvaizdu, nes romėnai praturtėjo dėl gyvūlininkystės; nuo to kilo giminės, tokios kaip Sulpicijai, Bubulkai, Porcijai.⁹⁶

VI skyrius

Saturnas⁹⁷

Gramatiškai, poetiškai, istoriškai, filosofiškai, etiškai, teologiškai. Rosinas mano, kad Saturnas pavadintas nuo *prisotinimo*⁹⁸, nes jis tarsi prisotindavęs metais⁹⁹. Šią etimologiją kandžiai pašiepė Natalis¹⁰⁰, o aš manyčiau, kad labiau tikėtina, jog Saturnu jis pavadintas nuo sėjos¹⁰¹ - juk sergėjęs žemdirbystės ir tręšimo menus, dėl ko ir pavadintas tręšėju (*sterculinus*). Anot Beroso tikėtina, kad jis kilęs iš Nojaus giminės ar net buvęs pats Nojus¹⁰². Šis dievas, sūnaus Jupiterio ištremtas į Italiją, pirmasis vietinius gyventojus išmokė žemdirbystės¹⁰³. Poetai mano, kad jam valdant buvo aukso amžius (Vergilijus, 1-oje *Georgikų* knygoje¹⁰⁴), kadangi niekas niekam netarnavo, ir visi gyveno vienodai. Taip kilo paprotys Romoje per Saturnalijas šeimininkams aptarnauti vergus¹⁰⁵. Be to, Kapitolijaus kalvos papėdėje buvo pastatyta Saturno šventykla. Publijus Valerijus Publikola šioje šventykloje įkūrė valstybės išdą – galbūt dėl to, kad karaliaujant Saturnui nebuvo vagysčių; arba dėl to, kad šis pirmasis išrado pinigus. To priežastis galėjo būti ir tai, kad jo laikais nebuvo privačios nuosavybės, o viskas buvo bendra; o gal todėl, kad tai buvus nedidelė ir labai stebima vieta, apsaugota nuo plėšikavimų¹⁰⁶. Šioje šventykloje svetimšaliai pasiuntiniai įėję pirmiausia pasakydavo savo

⁹⁵ Ioannes Pierius Valerianus, *Hieroglyphica Sive de Sacris Aegyptiarum, Aliarumque Gentium*, XXXII. p.228.

⁹⁶ *Suillia gens, Bubulcus gens, Portia gens* – plebėjų giminės. Iš šių šeimų kilę konsulai Publijus Sulpicijus Rufas, Gajus Junijus Bubulkas Brutus, ir anksčiau minėtas Markas Porcijus Katonas.

⁹⁷ *Sāturnus, ī m* - Saturnas, senovės italikų pasėlių ir žemdirbystės dievas, deivės Opės vyras, vėliau romėnų laiko dievas, tapatintas su graikų Kronu.

⁹⁸ (*saturando*) - *saturo, āre, āvī, ātum vt [satur]* -pasotinti, prisotinti

⁹⁹ Rosinus, *Antiquitatum Romanarum*, II.4

¹⁰⁰ Natalis Comes, *Mythologiae, sive explicationum fabularum*, II.2

¹⁰¹ (*a satu*) - *sero, ere; sēvī, satum vt* – sėti

¹⁰² Tikslios tokio Beroso pasakymo vietos nerasta, tik jo tapatinimas su Janu.; Berosus, *Antiquitatum libri quinque cum commentariis Joannis Annii*, III.;

¹⁰³ *Ibid.*, II.2.

¹⁰⁴ Vergilius, *Georg.*, I. 120-125; Ovidius, *Metam.*, I.89.; *ibid.*

¹⁰⁵ Macrobius, *Saturnalia*, I.7.26.

¹⁰⁶ *Aerarium* – valstybės išdas Saturno šventykloje, kartu su valstybės archyvu.; Macrobius, *Saturnalia*, I.8.3.

vardus, o kadangi pats Saturnas kitados Italijoje buvęs svetimšaliu, džiaugsmingai sutikdavęs svečius¹⁰⁷. Ten pat, knygoje padarytose iš dramblio kaulo, buvo saugomi visų piliečių sąrašai.

Platonas pamini dvi karalystes – Jupiterio ir Saturno. Sako, kad Saturno viešpatavimas buvo laimingesnis nei Jupiterio. Kadangi Jupiterio valdžia žymėjo darbingą žmonių gyvenimą, o Saturno – pilną dieviškų apmastymų¹⁰⁸. Tas pats Platonas pasaulio judėjimą iš rytų į vakarus priskiria Jupiteriui ir vadina jį pražūtinguoju. Tačiau teigia, kad valdant Saturnui ateities judėjimas veikiau bus iš vakarų į rytus - tuomet žmonės atgims iš naujo, ir seni pavirs jaunais. Kas išties teisinga - dėl to, kad visi žmogiškieji poelgiai linksta ties vakarais ir yra mirties paspirtys. Tik dieviškieji apmąstymai atjaunina žmogų, kaip sako Šv. Paulius: „vidinis žmogus atgimsta kasdien¹⁰⁹“. Todėl ir platonistai Saturną vadindavo aukščiausiu protu tarp visų pasiuntinių, o Jupiterį – veikliuoju.

Saturno tėvai, Celas ir Hekatė¹¹⁰ parodo, kad jis yra laikas, tarsi gimęs iš dangaus judėjimo ir svyravimo. Sakoma, kad Celas iškastravo tėvą todėl, kad yra vienas pasaulis, vienas laikas, dėl to jis negali turėti tėvo. Dargi pasakojama, kad Saturnas susitarė su Titanu, kad nužudys ar prarys visus vaikus, nes laikas yra sudaręs tokią sutartį su saule, kad visa, kas gimsta laike, turi būti sunaikinta. Tačiau teigiama, kad Saturnas išvėmė atgal vaikus, nes sunaikinus vieną, gimsta kitas. Vaizduojamas kaip senis: žilas, ilgabarzdis, rūstus, išblyškęs, užsidengęs galvą, melsvos spalvos drabužiais, dešinėje laikantis pjautuvą, o kairėje savo uodegą ryančią gyvatę. Visa tai, žinoma, buvo laiko simboliai, nes nėra nieko senesnio, nieko paslaptingesnio ar žiauresnio už laiką, kuris viską arba praryja, arba sunaikina. Diodoras (20-oje knygoje¹¹¹), aprašo šiurpinantį Saturno įvaizdį; panašiai jis aprašytas ir Andrichonijaus. Jo statula buvo tuščiavidurė ir turėjo plačias rankas, į kurias buvo guldomas aukojamas vaikas, o įkūrus ugnį po statula, vaikas sudegdavo ant jos tarsi dievo glėbyje, ir tuo metu sakydavo, kad jis paimtas į dangų.

¹⁰⁷ Ovidius, *Fasti*, I.235.

¹⁰⁸ Plato, *Politicus*, 272b

¹⁰⁹ Vg, 2 Cor 4,16

¹¹⁰ *Caelus, ī m* - Cėlas, Eterio ir Dienos sūnus, Saturno tėvas, dangaus dievas; *Hecatē, ēs (ir ~ae) f* - Hekātė, traukų deivė kerėtoja, vaizduotasi trimis pavidalais (Tergemina): kaip mėnulio deivė (Selenė), kaip medžioklės deivė (Diana *triformis*), kaip požemio karalystės deivė (Prozerpina). Anot Cicerono, Trivija (Diana) ir Celas buvo Saturno tėvai.; Cicero, *De Nat. D.*, III.17-18.

¹¹¹ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*, XX.14

Tėvas Kornelijus Lapidietis savo *Kunigų knygos* komentaruose¹¹² rašė, kad Saturnas buvo amonitų dievas Molochas¹¹³, dėl kurio Hebrajų dievas įspėjo: „Jei neatiduosai savo sėklos¹¹⁴, kad pagerbtum Molocho stabą, nesuterši savo Dievo vardo“.¹¹⁵ Kiti mano, kad buvo paprotys mėtyti vaikus Molochui į burną, iš kurio, gali būti, kilusi mintis sukurti padavimą apie Saturną, ryjantį savo vaikus. Tuo tarpu, idant motinos neišgirstų raudančių vaikų balso, stabo kulto tarnai mušdavo būgnais. Vieta, kurioje stovėjo statula buvo vadinama Hinomu,¹¹⁶ dėl to Išganytojas požemius pavadino pragaru.¹¹⁷ Kai kurie mano, kad šis Molocho kultas judėjų buvo perteiktas kaip veršiuko galvos aukojimo speigos, būtent dėl to, kad dykumoje anksčiau jie garbino Serapį – veršiuką¹¹⁸.

Poetai mano, kad Saturno pjautuvas nukritęs ant Sicilijos žemės, nes ten surenkamas didžiausias derlius. Kai kurie sako, kad Saturnas pirmasis išrado raštą. Finikiečiai ir egiptiečiai kitiems dievams suteikė tik po vieną porą sparnų, o Saturnas vaizduotas su pora pakeltų ir pora nuleistų sparnų bei keturiomis akimis, reikšiančiomis, kad tylusis laikas tarsi miegodamas budrauja ir budraudamas miega. Jie niekuomet nestatė Saturno ar Serapio šventyklų miestuose – pastarieji tarytum sargybiniai būdavo įkurdinti priemiesčiuose. Pasakojama, kad Saturnas su Entorija, Ikarijaus dukterimi turėjo keturis sūnus: Janą, Himną, Faustą ir Feliksą, o Ikarijus buvo išmokytas vynuogininkystės meno.

Lutacijus, netoli Kapitolijaus, pastatė Saturno šventyklą ir keturkampį aukurą – žymintį arba keturis metų laikus, arba keturis Ikarijaus anūkus. Romoje iš dramblio kaulo pagaminta Saturno statula buvo užpildyta aliejumi; nes aliejus dramblio kaulą saugo nuo supuvimo. Eustatijus sako, kad Heraklio stulpai prie Gadų sąsiaurio pirmiausia buvo Saturno, o vėliau

¹¹² Kornelijus Lapidietis, flamandų dvasininkas, jėzuitas, komentavęs Šventojo Rašto kanonus. *Leviticus* – trečioji Toros knyga.

¹¹³ Molochas – senovės semitų dievybė, su kuria siejamos vaikų aukos. Amonitai – semitų gentis Artimųjų Rytų regione, daugiausia minimi Biblijoje.

¹¹⁴ Palikuonies

¹¹⁵ Vg, Lev, 18, 21

¹¹⁶ Ben Hinomas – slėnis supantis senovės Jeruzalę. Taip pat žinomas Gehenos pavadinimu.; Vg, Lev, 20, 2-5; 2 Chron, 33, 6; Jer 32, 35

¹¹⁷ *gehenna*, ae f [hebr.] vėl. - prāgaras

¹¹⁸ *Serāpis*, is (ir ~idis) m Serāpis, helenistinio Egipto dievas, požemio karalystės valdovas, tapatintas su Ozyriui; jo kultas plito Graikijoje ir Romoje.

Briarėjo¹¹⁹. Priduriu, kad buvo Saturno įstatymas, pagal kurį buvo griežtai nubaudžiamas tas, kuris pamatė nuogą deivę, kadangi reikia vengti smalsumo dieviškuose reikaluose.

Skaligeris pastebi¹²⁰, kad Saturno vardas siriškai (kalba, kuria anksčiau kalbėjo etruskai Italijoje) reiškia *pasislėpusį* ir dėl tos priežasties, kai Jupiterio išvytas Saturnas pabėgo į Italiją ir ten pasislėpė, kraštui davė Lacijaus¹²¹ vardą. Vėliau salijų dainose vadinamas Sationijumi (*Sėjėju*) nuo sėjos¹²². Saturno aukotojai užsidengdavo galvas pagal Enėjo paprotį; todėl, kad niekas neslepia tiesos, nes romėnai Saturną vertino kaip tiesybės tėvą, arba todėl, kad Saturnas, graikiškai *χρόνος*, t.y. laikas, atskleidžia tiesą, dėl to tiesa kartais vadinama laiko dukra. Senovės žmonės teigė, kad nėra nieko išmintingesnio už laiką, galbūt dėl to, kad Saturno amžius pasižymėjo tobuliausiu teisingumu ir didžiausia meile tiesai.

Plutarchas knygelėje *De facie in orbe lunae*, plačiai pasakoja legendą apie vieną Britanijos salą, kurioje giliame urve, tarp auksinių uolų miega Saturnas¹²³. Į šią vietą, sukurtą kaip prievolę Saturnui, Jupiteris atsiunčia jam sapną. Ant uolos viršūnės tupi paukščiai, kurie aprūpina Saturną ambrozija, todėl nuo šios uolos kvapas pasklinda po visą salą. Ten esama ir genijų, jo karalystės tarnų, kurie skelbdami Saturno sapnus pranašauja ateitį. Jo sapnuose atsiskleidžia visa, ką sumano Jupiteris. Dėl to vėliau Saturnas pagimdė Jupiterį ir Junonę, kadangi kažkada ugnį, orą ir kitus elementus sukūrė nemirtingasis Dievas, kuris savyje aprėpia visą laiką. Tai, kad Jupiteris Saturną sukaustė grandinėmis su požeminiu pasauliu, ar tai neparodo, kad kančia tęsis amžinai, kai nebeliks laiko atgailauti, nes laikas bus tarsi surakintas ir pasmerktas kalėti.

¹¹⁹ *Briareus* – Briarėjas, šimtarankis milžinas, Urano sūnus. Čia *Gades* – Gadai, finikiečių kolonija, sala ir miestas Ispanijos pietvakariuose, tikriausiai dabartinis Gibraltaras.

¹²⁰ „[...] Saturni nomen Tuscum esse mihi concedent, qui sciunt Syriace [...] Saturnus enim lingua Syriaca significat latentem [...] et ab eo Latium.“; Scaliger, *Coniectanea in M. Terentium Varronem de lingua Latina*, 66.

¹²¹ Žr. 71.

¹²² *satio, onis*

¹²³ Plutarch, *Moralia, De facie quae in orbe lunae apparet*, 5. 26.14. čia Plutarchas aprašė Kroną.

VII skyrius

Žemė, Opė, Rėja, Vesta

Šv. Augustinas (VII-toje *Dievo miesto* knygoje) išdėsto pagonių teologijos teoriją: Dievas yra šio pasaulio esybė, ir atsižvelgiant į jo sukurtas pasaulio dalis, romėnai priskyre jam įvairiausių vardų¹²⁴. Nuo tada, kai žemei įkvėpta gyvybė¹²⁵, ji pavadinta deive *Tellus* (Žeme), kaip ir vandenys ir okeanas – Neptūnu, giliausios žemės dalys – Plutonu, oras – Junone ir Eolu. Savo ruožtu *Tellus* (Žemė), yra ne kas kita kaip tam tikra moteriška jėga, gebanti priimti sėklą. Vyriškąją jėgą jie pavadino *Tellumonem*¹²⁶. Sempronijus, mūšio lauke prasidėjus žemės drebėjimui, deivei Žemei prižadėjo pastatyti šventovę. Ta pati deivė buvo laikoma ir Saturno žmona ir seserimi¹²⁷. Vieni sakė, kad ji buvo Titano žmona, kiti kad Celo, dar kiti – Jupiterio; dargi manė, kad ji buvo Litigijaus arba Demagorgono duktė¹²⁸. Vergilijus ją poetiškai apdainuoja kaip Eterio žmoną (*Georgikų* II knyg.)¹²⁹.

„Tuomet Eteris, visagalis tėvas, vaisingu lietumi

Prasiskverbia į džiugios žmonos glėbį, ir galingai susiliedamas su galybe

Prikelia gyvybei palikuonis knibždančius joje.“

Ta pati deivė vadinama Ope¹³⁰, nes ji tampa geresne dėl triūso; motina, nes daugiausia gimdo; Vesta, nes puošiasi žalumynais. Festas grindžia Opės pavadinimą tuo, kad žemė teikia visus turtus (*opes*)¹³¹. Vaizduojama kaip šeimos matrona, atvėrusi dešinę ranką kaip ženklą, kad

¹²⁴ Augustinus, *De Civitate Dei*, IV.10

¹²⁵ Čia Sarbievijus ir Šv. Augustinas turi omenyje sugyventą negyvą daiktą, taip pastarieji aiškina pagonių dievų kilimą iš romėnų perspektyvos.

¹²⁶ Rosinus, *Antiquitatum Romanarum*, II.4.

¹²⁷ Augustinus, *De Civitate Dei*, IV. 10

¹²⁸ Demagorgonas – dievybė, demonas, asocijuotas su požeminiu pasauliu. Pačią sąvoką galima būtų kildinti iš pirminio klaidingai suprasto termino Demiurgas (kūrėjas/ amatininkas).; Lactancius Placidus, *In Statii Thebaida commentum*, IV.516-517; čia Natalis: „[...] quam alii e Litigio, alii e Daemogorgone [...]“; Natalis Comes, *Mythologiae, sive explicationum fabularum*, V.22

¹²⁹ Vergilius, *Georg.*, II. 325-327.

¹³⁰ Augustinus, *De Civ. D.*, VII.24

¹³¹ Sarbievijus turi omenyje Sekstą Pompėjų Festą – romėnų gramatiką gyvenusį apie 2 a. po Kr. ir jo kūrinį *De verborum significatione*. „Opis dicta est coniunx Saturni, per quam voluerunt terram significare, quia omnes opes humano generi terra tribuit [...]“; Festus, *De verborum significatione*, XII.5

norinti visiems padėti, o kairę ranką ištiesusi vargšams. Pavadinta Ope Sėjėja (*Consiva*) nuo sėjos. Albricijus¹³².

Diodoras Sicilietis pasakoja, kad Celas su žmona Titėja susilaukė keturiasdešimt penkių vaikų, iš kurių gimė dvi dukterys, Regina ir Opė. Regina išaugino savo brolius ir už vieno iš jų, Hiperiono, ištekėjo, bei susilaukė Saūliaus ir Lunos. Pastaruosius piktadariškai nužudęs jų dėdė, o ji pati išprotėjo ir voliojosi ant žemės mušdama būgnais ir cimbolais¹³³. Po jos išliko šitoks paprotys. Autorius taip pat prideda legendą apie Frigijos valdovą Meoną, kuris su Dindimiete susilaukė nepaprasto grožio dukters, ir šią paliktą likimo valiai ir užaugintą žvėrių ant Kibelės kalno, pavadino Kibele¹³⁴. Ji išmokė daugybės įgūdžių: vaidybos, šokio, groti fleita, cimbalais ir timpanais, vaikiškų negalavimų gydymo. Dėl šios priežasties jai suteiktas Didžiosios Motinos (*Magna Mater*) vardas. Be to, su Ačiu (*Attis*) susilaukė sūnaus¹³⁵. Tačiau tėvas sužinojo apie užtrauktą negarbę ir nubaudė Atį ir jos aukles¹³⁶. Taigi, iš ilgesio Ačiui pamišusi Kibelė, su fleita ir timpanu keliavo per visą kraštą ir atvyko pas Dionisą į Nisos kalnus. Po jo mirties, kai krašte kilo badas, orakulo paliepiamu frigiečiams liepta garbinti Kibelę ir Atį. Dėl to visur vyrauja aukojimo ir religinių apeigų paprotys.

Šv. Augustinas, sekdamas Varonu, taip pat teigia, kad būgnas, kurį nešiojasi Žemė (*Tellus*), simbolizuoja žemės rutulį, o bokštai nešami ant galvos - miestus¹³⁷. O kadangi aplink ją esančios vietos nejuda, tai vaizduoja, kad nors ir visa pasaulyje juda, žemė stovi vietoje¹³⁸. Tai, kad apie ją įprasta šokti tarsi moko, kad žemdirbiai neturėtų sėdėti paiki, nes jie visuomet turi darbo. Cimbolų garsas tarsi atvaizduoja arklo ar plūgo garsą. Prie jos atvaizdo prijungdavo prijaukintą liūtą, idant parodytų, kad nėra tokios laukinės žemės, kurios nebūtų galima įdirbti kultivuojant.

¹³² Albricijus Londoniensis, *De deorum imaginibus libellus*, I.

¹³³ cimbolai (gr. kymbalon < kymbē – taurė, dubuo), muzikos instrumentas – mušamasis chordofonas. Čia tikriausiai turimas omenyje misterijumetu atliekamas frigiškasis šokis pagerbiant Kibelės kultą.

¹³⁴ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*, III. 58.1

¹³⁵ *Ibid.*, III.58.4

¹³⁶ Sarbievijus remiasi Diodoro mito versija apie Ačio mirtį, tačiau yra ir kitų, kaip kad Pausanijo: Atis pamatęs Kibelę dieviškame pavidale išprotėjo ir išsikastravo po pušimi, o vėliau pats ja pavirto. *Ibid.*, III. 9.1; Pausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, VII.17.9-12

¹³⁷ Augustinus, *De Civitate Dei*, VII.24

¹³⁸ *Ibid.*

Esama labai senos monetos su Kibelės atvaizdu, kurios reikšmę man paaiškino Johanas Godfridas¹³⁹. Monetoje pavaizduotas kvadratas, ar kažkas panašaus į kvadratišką pagrindą yra tarsi Kibelės galva, o virš jos pavaizduotas rutulys, kuris, kaip reikėtų manyti, reiškia, kad žemė kaip ir tas kvadratas nejuda, o likę dalykai, virš žemės, tokie kaip vanduo, oras, ugnis ir dangaus sfera - juda.

Ta pati deivė, nuo Idos kalno, vadinta ir Motina Idiete (*Mater Idaea*), nuo Berekinto kalno – Berekinte¹⁴⁰, Pesinunta, nuo Pesinunto, miesto Frigijoje, iš kurio jos statulą atsivežė romėnai, pamokyti orakulo ir Sibilės knygų: priešas bus įveiktas, jei Motina Idaja, iš Pesinunto atvežta į Romą bus sutikta kilmingiausio romėno (Livijus¹⁴¹). Šiai pareigai atlikti buvo pavestas jaunuolis Publius Kornelijus¹⁴², dar nėjęs kvestoriaus pareigų. Tuomet jis nuvyko į Ostiją prie deivės, paėmė ją iš laivo ir patikėjo matronoms pernešti per miestą į Viktorijos šventyklą. Tuomet Klaudija, idant išsklaidytų gandus ir abejonę dėl savo skaistybės, plaukais ištraukė laivą užplaukusį ant seklumos ir pakrautą deivės statulą, kaip rašė Klaudianas¹⁴³:

„Taip mergelė Klaudija, plaukais iš upės ištraukė plūduriuojančią Kibelę.“

Propercijus mini, kad ištraukė laivą virvėmis ir prideda kitą skaistybės pavyzdį pripažintą per Kibelės kultą¹⁴⁴:

„Arba tu, Klaudija, virve išlaisvinus sukaustyta Kibelę,
Neprilygstama tarnaitė, bokštais pasipuošusios deivės,
Nei tu, kurios gyva liepsna pasirodė iš už baltos marškos,
Kai Vesta pareikalavo atgal ugnies pažadėtos.“

Žemei ir toliau buvo aukojamos kiaulės, idant dirva būtų derlinga.

Platonas *Faidre*¹⁴⁵ rašė, kad vienintelė Vesta pasilieka dievų namuose: juk iš tiesų, žemė yra pasaulio namai, nes ji yra visatos centre.

¹³⁹ Alexander Gottifredi (1595 - 1652) – Romos jėzuitų ordino dvasininkas, poetas, oratorius.

¹⁴⁰ Servius, *Aen.*, VI.758; IX.82

¹⁴¹ Livius, *op.cit.*, XXIX. 10.5.

¹⁴² Publijus Kornelijus Scipijonas.

¹⁴³ Claudianus, *Carminum Minorum Corpusculum*, Loeb's XXIX. 237. 18.

¹⁴⁴ Sextus Propertius, *Eleg.*, IV. 11.51-54.

VIII skyrius

Jupiteris

Gramatiškai

Jupiteris vadintas padedančiuoju tėvu¹⁴⁶. Kai kurie mano, kad šis pavadinimas kilo nuo hebrajų Jahvės¹⁴⁷. Romėnai jį garbino įvairiais vardais ir epitetais:

1. Jupiterio Čionykščio (*Iovis Indiges*) vardu, kaip mena Dionisijus, Enėjas pašventins nedidelę šventyklėlę (*sacellum*)¹⁴⁸. Arba, anot Livijaus, pats Enėjas buvo pašventas Jupiterio Čionykščio vardu¹⁴⁹.

2. Jupiterio Atradėjo (*Iovis Inventor*) kreipinio kilmė siejama su Herkuliu, kuriam miegant lauke prie Palatino, Kakas pavogė galvijus ir juos atbulus nusivedė, palikdamas klaidingus pėdsakus. Po to, Herkulis, suradęs galvijus ir nužudęs Kaką, apsivalęs upės vandeniui nuo pralieto kraujo, netoliese pastatė Jupiteriui Atradėjui aukurą¹⁵⁰.

3. Jupiteriu Feretriumi (*Iuppiter Feretrius*) pavadintas nuo nešiojimo (*ferendo*) ar nuo smūgiavimo (*feriendo*)¹⁵¹. Pirmąją šventyklą šiam Jupiterio epitetui pagerbti pastatė Romulas, po pergalės prieš priešus¹⁵².

4. Jupiteris Sustabdytojas (*Iuppiter Stator*) taip pavadintas dėl to, kad pažadėjus pastatyti jam šventyklą, sustabdė bėgančią Romulo kariuomenę idant šie susigrumtų su sabinais,

¹⁴⁵ [...κατὰ ἕνδεκα μέρη κεκοσμημένη. μένει γὰρ Ἑστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη...]; Plato, *Phaedrus*, 247a.

¹⁴⁶ Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II. 5., p.109.

¹⁴⁷ *Ibid.*

¹⁴⁸ Halicarnasseus, *Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία*, I.64

¹⁴⁹ „[...] secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit [...] Iovem indigetem appellant.“; Livius, *Ab urbe condita*, I. 2. 6.

¹⁵⁰ Aprašyta istorija siejama su *Ara Maxima* sukūrimo mitu, kurį, tikriausiai, Sarbievijus rado Ovidijaus, Vergilijaus ir kt. kūrinuose. Ovidius, *Fasti*, I. 543–579.; Vergilius, *Aeneis*, VIII. 271–273.

¹⁵¹ Tokią epiteto etimologiją pateikia Propercijus: „[...]causa Feretri, omine quod certo dux ferit ense ducem;

seu quia uicta suis umeris haec arma ferebant,

hinc Feretri dicta est ara superba Iouis.“; Propertius, *Eleg.*, IV. 10. 45–48.

¹⁵² Livius, *op.cit.*, I. 10. 5–6 .

keršijančiais už skriaudą dėl merginų pagrobimo¹⁵³. Toje šventykloje įprastai susirinkdavo senatas ir priimdavo sprendimus. Kiti tegia, kad epitetas Sustabdytojas (*Stator*) kilo nuo stovėjimo (*a stando*), tikriausiai todėl, kad viskas priklauso (*stent*) nuo Jupiterio malonės¹⁵⁴. Taip pat jį vadino Ramsčiu (*Tigillum*), ir vaizduodavo kaip sijos (*tigelli*) simbolį, nes ant jo tarsi remiasi pasaulis. Ant senovinių monetų galima jį išvysti dešinėje laikanti ietį, o kairėje žaibą, nes pirmiausia dievas prieš nedorėlius naudoja žmogiškąją galią, tik vėliau dieviškąją.

5. Iššauktuoju (*Elicium*) vadintas nuo iššaukimo (*eliciendo*)¹⁵⁵. Livijus tvirtina, kad Numa Jupiterio Iššauktojo aukurą Aventine pastatė tam, kad iš dieviškų protų iššauktų žaibų ženklų aiškinimus¹⁵⁶. Arnobijus pasakoja šmaikčią istoriją, kaip Numa išradęs Jupiterio iššaukimo meną¹⁵⁷. Egerijai¹⁵⁸ patarus, dvylika skaisčių jaunuolių apsirūpinę virvėmis pasislėpė prie šaltinio, iš kurio buvo įpratę gerti Faunas ir Marcijus Pikas¹⁵⁹. Ten pat padėta daug vyno taurių ir midaus. Kaip pratę, Faunas ir Pikas ateina prie šaltinio ir geria neįprastą gėrimą. Tuomet dvylika jaunuolių, juos apspangusius nuo miego ir vyno suriša virvėmis; šitaip jie jėga priversti išmokė Numą gudrybės, kaip į žemę iššaukti Jupiterį.

6. Kapitolijaus (*Capitolinus*) Jupiteriu¹⁶⁰ pavadintas pagal jam pastatytą Kapitolijaus šventyklą, kurią išsamiau aprašiau antros knygos antrame skyriuje apie Kapitolijaus kalvą¹⁶¹.

7. Jupiterį Karvedį (*Imperator*), aprašiau ten pat.

8. Lacijaus (*Latialis*) epiteta gavo dėl to, kad lotynai drauge su romėnais jį garbino ant aukšto kalno nuo kurio atsiveria stūksantys Albos kalnai¹⁶².

¹⁵³ *Ibid.*, I.12. 5–7.

¹⁵⁴ Rosinas taip aiškina šio epiteto kilmę: „Seneca contra historiae fidem, sed tamen non male, Statorem dictum ait, quod eius beneficio stent omnia.“; Johannes Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II. 5. p.111.

¹⁵⁵ Perkūnsvaidys - kuris gali iššaukti dangiškus ženklus.

¹⁵⁶ „ad ea elicienda ex mentibus divinis Iovi Elicio aram in Aventino dicavit deumque consuluit auguriis, quae suscipienda essent.“; Liv., *op.cit.*, I.20.7

¹⁵⁷ Arnobius, *Adversus nationes*, V.1

¹⁵⁸ *Egeria* - šaltinių nimfa, Numos Pompilijaus patarėja.

¹⁵⁹ *Picus* - pranašysčių dievas, Fauno tėvas, pirmasis Lacijaus karalius, Kirkės paverstas geniu.

¹⁶⁰ Ovidius, *Fasti*, VI, 186.

¹⁶¹ Sarbievijus turi omenyje savo traktatėlį *Liber De Urbe et Romanis*, kurio viename iš skyrių aprašo 7 Romos kalvas. Žr. šio darbo p. 62, poskyrį *Kapitolijus*.

¹⁶² Dabar šis kalnas vadinamas *Monte Cavo*. Lukanas rašė: „Et residens celsa Latialis Iuppiter Alba“ Lucanus, *Pharsalia*, I. 198; Livius, *op. cit.*, I.31.1

9. Ženklasiuntys (*Prodigialis*)¹⁶³ vadintas dėl sapnų pasiuntimo.

10. Sutuokėju (*Nuptialis*) Jupiteriu vadintas nuo vestuvių¹⁶⁴, o Sužieduotojo (*Sponsor*) vardu pašventintas Tarkvinijaus Išdidžiojo. Karvedžio (*Imperator*) epitetu garbino prenestiečiai, ir dėlto nugalėti nunešė jo statulą į Kapitolijų su tokiu užrašu: „Jupiteris ir kiti dievai padarė taip, kad diktatorius Titas Kvinkcijus užimtų devynis miestus“¹⁶⁵.

11. Kėpėjas (*Pistor*) buvo garbintas Kapitolijoje, nes galams apgulus Kapitolijų, Jupiteris sapne paraginęs romėnus iš visų grūdų iškepti duonos ir mesti į priešus. Kai tai buvo padaryta, apgultis baigėsi, nes galai prarado viltį badu pavergti romėnus¹⁶⁶.

12. Nugalėtoju (*Victor*) vadintas, nes viską nugalėdavęs. Jam, anot Livijaus, Kvintas Fabijus pažadėjo paaukoti šiek tiek midaus, jei nugalės priešų legionus, prieš tai išgėręs vyno; šitokios aukos dievams patiko¹⁶⁷.

13. Lucetijus, Diespiteris, Dijovis – nes švietęs ir tarsi buvęs dienos tėvu¹⁶⁸.

14. Vejoviu (*Veiovis*), Vejupiteriu (*Veiuppiter*) ir Vediju (*Vedius*) vadintas dėl to, kad dažniau nepadėdavo, bet kenkdavo, nes dalelytė „ve“ turi atėmimo reikšmę. Šio titulo šventykla stovėjo tarp Kapitolijaus ir jo tvirtovės, o viduje stovėjo raguotas Jupiteris, laikantis strėlę, su šalia stovinčia ožka¹⁶⁹.

15. Jupiteriu Akmeniu (*Lapis*) būdavo vadinamas nuo akmens titnago, kurį laikydami rankoje patvirtinantys sutartis priesaika sakydavo: „ Jei sąmoningai netesėsiu priesaikos, tegu Jupiteris išmeta mane iš neliečiamo miesto, tvirtovės, dorųjų tarpo, kaip aš metu šį akmenį“. Galbūt akmeniu vadintas dėl to, kad Saturnas jį prarijęs akmens pavidalu¹⁷⁰.

¹⁶³ „mulier, postquam experrecta es, te prodigiali Iovi“; Plautus, *Amphitruo*, 739

¹⁶⁴ Hieronymus, *Adversus Iovinianum*, I.48

¹⁶⁵ Livius, *op.cit.*, VI.29.10

¹⁶⁶ Ovidius, *Fast.*, VI. 386–394 ; Lactantius, *Divinarum Institutionum*, I.20.

¹⁶⁷ Livius, *op.cit.*, X. 29,42.

¹⁶⁸ Rosinas rašė: „Lucertium Iovem appellabant, quo deum lucis esse causam credebant.“ Ioannes Rosinus, *op.cit.*, II. 5 p.113

¹⁶⁹ *Ibid.*; Livius, *op.cit.*, XXXV.41.

¹⁷⁰ Rosinus, *op.cit.*, II. 5. p.113

16. Griaudžiančiojo (*Tonans*) vardu garbintas nuo griaustinių (*tonitruis*)¹⁷¹. Augustas, išvengęs žaibo sukkelto pavojaus Kapitolijuje, jam pašventė šventyklą¹⁷².

17. Keršytoju (*Ultor*) vadintas dėl to, kad bausdavo nedorėlius. Jam Agripa paskyrė Panteoną: dabar čia yra Švč. Mergelės Marijos ir Visų Kankinių bažnyčia¹⁷³.

18. Sergėtoju (*Conservator*) vadintas nuo sergėjimo (*conservando*). Domicijanas jam pastatė šventyklėlę dėl to, kad buvo išgelbėtas per Vitelijaus sukeltus neramumus¹⁷⁴.

19. Bukmediniu (*Fagutalis*) vadintas nuo jam pašvento bukmedžio¹⁷⁵.

20. Vyteliniu (*Vimineus*) vadintas nuo vytelių¹⁷⁶.

21. Taikdariui (*Arbitrator*) buvo paskirta penkiavartė šventykla¹⁷⁷.

22. Grobikui (*Praedator*) buvo skirta viena šventykla, į kurią pagal paprotį, buvo nešamas karo grobis¹⁷⁸.

23. Marijaus (*Marianus*) ir Pompėjaus (*Pompeianus*) vadintas dėl Marijaus ir Pompėjaus jam dedikuotos šventyklos ir koloso¹⁷⁹.

Galiausiai jis taip pat vadintas Kovojančiuoju (*Pugnans*) ir Kovotoju (*Pugnator*), Faunu, Sargu (*Custos*), Skatintoju (*Impulsor*), Sustiprintuoju (*Stabilitor*), Puotautoju (*Dapalis*), Svetinguoju (*Hospitalis*), Kaimiečiu (*Paganicus*), Apsaugotoju (*Sospitator*), Palaikytoju (*Servator*), Žaibalaidžiu (*Fulgerator*) ar Žaibasvaidžiu (*Fulgurator*), Žaibavaldžiu (*Fulminator*) ir Išgelbėtoju (*Salutaris*). Rosinas, remdamasis šv. Augustinu prideda: senovėje vadintas Padėjėju (*Opitulum*), Pagalbininku (*Opitulatorem*), Šimtakoju (*Centumpedam*), Nuolaidžiuoju (*Supinalem*), Maitintoju (*Almum*), Žindytoju (*Ruminum*), nes turėjo galią pagelbėti, stiprinti,

¹⁷¹ Ovidius, *Fast.*, II.69

¹⁷² Svetonius, *Divus Augustus*, 29.1,3.

¹⁷³ Markas Vispanijus Agripa - romėnų generolas, valstybės veikėjas ir architektas, artimas Romos imperatoriaus Augusto draugas. Pastatė Romos Panteoną, kuris nuo 609 m. paverstas kataliktų bažnyčia.

¹⁷⁴ Tacitus, *Historiae*, III. 74.

¹⁷⁵ Rosinus, *op.cit.*, II. 5.

¹⁷⁶ *Ibid.*, Varro, *De Lingua Latina*, V. 51.

¹⁷⁷ Rosinus, *op.cit.*, II. 5.

¹⁷⁸ „[...] adeo ut Romae fuerit unum templum Iovis praedatoris: non quod praedae praeest, sed quod ei aliquid ex praeda debeatur.“ Servius, *Ad Aen.*, III. 222.

¹⁷⁹ Rosinus, *op.cit.*, II. 5.

griauti, maitinti viską ir visas būtybes krūtine, tai yra krūtimi¹⁸⁰. Dar iš šv. Augustino pridurčiau, kad Jupiteris buvo vadintas Piniginiu (*Pecuniam*), nes kaip ir pinigams, Jupiteriui paklūsta viskas¹⁸¹. Galbūt todėl Horacijus pasakodamas juokauja, kad Danajė nebūtų atsidavusi Jupiteriui, jei jis nebūtų virtęs auksu¹⁸²:

„mat bus saugus ir atviras kelias

Dievui virstančiam auksu.“

Istoriškai

Izaokas ir Tzetzas, veikale *Varia Historia* teigia, kad senovėje buvo įprasta visus valdovus vadinti Jupiteriais¹⁸³. Nors ir žinoma, kad būta daug Jupiterių, gimusių įvairiose vietose Kretoje, Arkadijoje, Tėbų žemėje, Mesėnijoje, tačiau dažniausiai visų kitų žygdarbiai priskiriami vienam Jupiteriui Kretiečiui. Kad ir kas jis būtų buvęs, tikėtina, kad jis pirmasis išmokęs mirtinguosius tarnauti teisingumui, ir apkeliavęs bemaž visą pasaulį, paskelbęs karą bedieviams ir įvedęs įstatymus valstybėse. Todėl sakoma, kad jis įveikė gigantus, Kretoje Mileną, Tifoną Frygijoje; prieš prasidedant mūšiui Kretoje, Dangui ir Žemei paaukojęs jautį, šitokiu ženklų parodydamas, kad laimės kovoje. Taip ir ruošdamasis kovai su kitais titanais, Nakso saloje aukodamas, iš erelio sulaukęs palankios pergalei pranašystės. Šitaip vėliau atsirado paprotys vaizduoti erelius ant karinių simbolių.

Šitaip dėl jo geranoriškumo ir valdžios didybės, visų sutarimu buvo paskelbtas valdovu ir jam atiteko amžinas sostas Olimpo kalne. Dėl šių pavadinimų reikšmių supainiojimo, vėliau buvo manoma, kad jis pakilo į dangų tarsi į Olimpą. Ir atminimas apie jį mirtingiesiems išliko toks, kad visi jį laikė lietaus, griaustinio ir kitų reiškinių, vykstančių danguje, valdovu¹⁸⁴.

Jupiteris vadintas Tėvu (*Pater*), nes kiekvienu rūpinosi tarsi savo vaiku ir kreipė gero gyvenimo link; taip pat vadintas Karvedžiu (*Imperator*) ar Karaliumi (*Rex*) tarsi dėl savo viešpatavimo didingumo. Nuolat gyveno Olimpo kalne ir skirdamas apdovanojimus visiems,

¹⁸⁰ Augustinus, *De Civitate Dei*, VII. 11; Rosinus, *op.cit.*, II.4

¹⁸¹ *Ibid.*, VII. 12.

¹⁸² Horatius, *Carmina*, III.16

¹⁸³ Šiuos du autorius Sarbievijus cituoja iš Natalio Komičio: „Isacius [...] et Zeizes in varia historia: [...] Reges autem olim Ioves vocarunt omnes.“; Natalis Comititis, *Mythologiae, sive explicationum fabularum*, II.1. p.79

¹⁸⁴ Rosinus, *op.cit.*, II. V

kurie išrasią bet kokį žmogaus gyvenimui naudingą amatą, kviesdavo pas save, o vėliau pareiškėdavo, kad yra to amato išradėjas¹⁸⁵.

Egiptiečiai teigia, kad Jupiteris tapo Egipto valdovu dar labai jaunas ir Olimpas jam buvęs paskirtas mokytoju, iš kurio jis sėmėsi mokslo žinių ir astronomijos¹⁸⁶; todėl jis laikomas dangaus dievu. Laktancijus kai kuriuos mitinius pasakojimus paaiškina istoriškai: 1. Kad jaučiu pasivertęs Jupiteris pagrobė Europę ir pergabeno per jūrą, jis aiškina taip, jog Jupiteris pasiuntė laivą, kurio ženklas ar pirmagalio snapas ar bent jau pavadinimas buvo jautis. 2. Kad erelis Ganimedą iš Frigijos atgabeno Jupiteriui, [aiškina taip] : kariuomenės būrio, pasiūsto pagrobtį Ganimedą, turėtos vėliavos ženklas buvo erelis. 3. Kad Jupiteris taip pasidalijo valdžią su broliais, jog sau priskyre dangų, Neptūnui vandenį, Plutonui požemius, [Laktancijus] aiškina taip – Jupiteriui atiteko rytinė, tarsi šviesesnė pasaulio dalis, Plutonui vakarinė, tarsi tamsioji, o Neptūnui – visos pajūrio žemės¹⁸⁷.

Be to, pirmasis Jupiteris buvo laikomas Eterio ir Dienos sūnumi, mat kadangi jis pirmasis parodė kultūringesnio gyvenimo būdą, išmanė dievų garbinimą ir astronomiją, buvo manoma, kad jis vienintelis pakilęs iš tamsybių. Priešingai tie, kurie šių dalykų neišmanė, visuomet buvo vadinti tamsos sūnumis. Antrasis vadintas Danguos sūnumi, kadangi daug mokė apie dangaus kūnų judėjimą. Trečiasis laikytas Saturno sūnumi, su juo reikia tapatinti tai, ką jau papasakojau istoriškai. Jam pašvęstas ažuolas ir ažuolo lapų vainikas, idant mirtinguosius valgančius žmonių mėsa, paskatintų valgyti giles. Todėl Chaonijoje, Dodonės tėvo orakulas buvo įsitaisęs tarp tankiai augančių ažuolų, kuriame pranašystes perduodavo du karveliai¹⁸⁸.

Elidiečiai taip pat garbino Jupiterį Musiaus (*Muscarius*) vardu, nes per Heraklio aukojimą didžiausias būrys musių išskrido nuo Alfėjo. Kai dėl prasto klimato Graikiją apniko badas, buvo pranašaujama, kad jį sustabdyti padės Hektoro kaulų pergabenimas iš Ofrinėjo į tą

¹⁸⁵ Natalis Comes, *op.cit.*, II. p. 105.

¹⁸⁶ Sarbievijus cituoja Natalį, kuris pirmoje *Mitologijos* knygoje mini teoriją, kad dievai kilę iš Egipto, o vėliau inkorporuoti į Persiją ir Graikiją, dar vėliau ir į Romą, o iš šios pasklido po likusį pasaulį, tačiau vėlesnėse dalyje šios idėjos neplėtoja.; *ibid.*, II. p.80; Jean Seznec, *The Survival of Pagan Gods*, 1961, p.250.

¹⁸⁷ Lactantius, *Div.Inst.*, I.11.

¹⁸⁸ Natalis Comitis, *op.cit.*, Libellus, *De Iove*.

Graikijos poli, kuris buvęs Jupiterio tėvynė ir nekovojo Trojoje¹⁸⁹. Paaiškėjo, kad Trojos kare nedalyvavo vieninteliai Tėbai ir Jupiterio tėvynė.

Poetiškai

Poetai pasakoja, kad Saturnas prarydavo savo vaikus arba dėl orakulo atsakymo, arba dėl susitarimo su savo broliu Titanu. Mat Titanas atidavęs valdžią Saturnui būtent su šia sąlyga – šis turėjęs nužudyti savo vaikus, kad viešpatavimas atitektų jam¹⁹⁰. Kiti priduria, jog Saturnas išsiaiškinęs pranašystę taip, kad Jupiteris išstums jį iš valdžios. Šios priezastys jį paskatino nuolatos žudyti arba ryti savo vaikus. Dėl to kentėjusi jo žmona Opė, negalėdama permaldauti vyro, vos Jupiteriui gimus atidavė jį Idos kūretams auginti¹⁹¹. Šie nunešė jį į olą pas nimfas pamaitinti, ten buvo išmaitintas ožkos, vardu Amaltėja, pienu, ir vietoje pavadintoje Aigijochu. Po to įkūrė miestą Idoje. Ožkai mirus, Jupiteris naudojo jos odą kaip skydą, o ją pačią išnešė į dangų. Todėl Jupiteris pavadintas Aigijochu (Aigidnešiu)¹⁹², t.y. nešiojančiu ožką, o dievų skydai pradėti vadinti egidėmis – ožkų odomis.

Kiti mano, kad jį maitino bitės, kurios dėl šios geradarystės pakeitė savo spalvą iš tamsiai rudų į auksinę¹⁹³.

Dar kiti teigia, kad jį užaugino Tisoja Neda ir Hagnė, kurias jis vėliau pavertė lokėmis¹⁹⁴. Kitų teigimu, pastaroji buvo paversta šaltiniu, ir gavusi tokią dovaną iš Jupiterio: kai sausros metu, Likėjuje atlikus aukojimo apeigas, žynys į vandenį įmeta ažuolo šaką iš ten pakyla garai panašūs į debesis, kurie lietaus pavidalu plačiai pasklinda po Arkadiją¹⁹⁵. Galiausiai kiti pasakoja, kad jis buvo maitintas ožkos pienu Melisos ir Amaltėjos, karaliaus Melisėjo dukterų, kiti, kad jį maitino Fortūna, dar kiti, kad Adrastėja¹⁹⁶.

¹⁸⁹ Lycophron, *Alexandra*, 1189–1213

¹⁹⁰ Natalis Comes, *op.cit.*, VI. 20. p. 634.

¹⁹¹ Dactyli Idaei (*Δάκτυλοι Ἰδαῖοι*) - mitinis žmonių būrys, iš pradžių įsikūręs ant Idos kalno Frygijoje, vėliau - Kretos saloje; Kibelės šventikai, todėl laikomi tapačiais koribantams ir samotrakiečių kabirams.; A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. revised, enlarged, and in great part rewritten by. Charlton T. Lewis, Ph.D. and. Charles Short, LL.D. Oxford. Clarendon Press. 1879.; Rosinus, *op.cit.*, II. 5. p. 109.

¹⁹² *Aegiochus* - Jupiterio epitetas, reiškiantis „laikantis egidą, arba ožką“ .

¹⁹³ Verg., *Georg.*, IV. 139.

¹⁹⁴ Natalis Comitis, *Mythologiae, sive explicationum fabularum*, II. 1. p. 77

¹⁹⁵ Pausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, VIII. 38.3

¹⁹⁶ Lactantius, *Div. Inst.*, I. 22.

Iki šiol pasakojama, kaip Jupiteris kartais virsdavęs žaibu, kartais gyvate, kartais Diana, jaučiu, auksu. Vaizduojama, kad Jupiteris, pasivertęs gulbinu, išsigandęs erelio puolė į Ledos glėbį ir iš jų sueities išperėjo du kiaušinius: iš vieno išsiriti Polukas ir Helenė, iš kito – Kastoras ir Klitaimnestra. Taip pat ir Junonę apgavo, apsimetęs lietuje sušlapusia gegute paėmė ją sau į žmonas. Pasakojama, kad jis, šimtarankį, penkiasdešimt galvų turėjusį Aigajoną, žaibu nubloškė po Etnos ugnikalniu, ir kitus gigantus užvertė uolienomis¹⁹⁷. Tas pats Aigajonas, vadintas gigantu Briarėju, kartu su Gigu ir Kotu turėjęs būti Jupiterio sergėtoju.

Pramanyta, kad Metidė, Okeano duktė, taip pat buvusi Jupiterio žmona¹⁹⁸. Ji davusi Saturnui nuodų, kurių išgėręs jis pirmiausia atrijo akmenį, o po to ir vaikus, kuriuos vėliau Jupiteris panaudojo kare su titanais. Sakoma, kad Ajaką paskyrus permaldauti Delfų orakulą, jis pasiuntė lietų per sausrą į Graikiją¹⁹⁹. Verta paminėti, kad šaltinis, prie kurio Jupiteris užaugęs ir kuriame buvo nuplautas, buvo vadinamas Klepsidra. Ten Itomėje, mėšeniečiai Jupiteriui aukojo itomietišką aukas. Kiti sako, kad buvo nupraustas Luzijoje, netoli Gortinos²⁰⁰. Buvo draudžiama Jupiteriui aukoti kuilius, jaučius ir avinus. Kadangi Lunai buvo paskirtas dvikinkis, Saulei keturkinkis vežimas, todėl Jupiteriui poetai priskyrė šešiakinkį vežimą.

Pasakojama, kad Jupiteris į lidų pasėlių laukus paleidęs šerną, nužudė Kibelės mylimąjį Atį ir pavertė jį pušimi. Šiai deivei pindavo drabužius iš žolių ir medžių šakelių ir perduodavo raktą, kad ši būtų užrakinta žiemą, o vėliau atverta pavasarį - iš čia kilo ir balandžio (*Aprilis*) mėnesio pavadinimas²⁰¹. Priduriama, kad Jupiterio paklausta, ko norėtų, pirmiausia Rėja paprašė amžinos skaistybės, o paskui – visa ko pirmųjų vaisių²⁰². Sakoma, kad su Talėja jis turėjęs susilaukti Pilėjo ir Pilmno, iš kurių pirmasis išrado duonos gamybos amatą. Tačiau Talija, bijodama Junonės, gimdė pasislėpusi po žeme. Netoli Katanijos buvusi šventa vieta, iš kurios šie du sūnūs turėjo išsikasti²⁰³.

¹⁹⁷ Vergilius, *Aen.*, X. 565.

¹⁹⁸ Hesiodus, *Theogonia*, 886.

¹⁹⁹ Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, II. 29.7

²⁰⁰ *Ibid.*, 28.2.

²⁰¹ Varro, *De Lingua Latina*, VI. 33.

²⁰² Natalis Comes, *op.cit.*, II.1.p. 80

²⁰³ *Ibid.*, 98.

Filosofiškai

Diodoras Sicilietis ir Natalis, remdamiesi įvairiais autoriais priduria, kad vaikas Jupiteris savo tėvui vietoj savęs pasiūlęs akmenį suvyniotą ryšulyje ir šitaip išvengęs Saturno skrandžio, tačiau kiti vaikai buvo praryti²⁰⁴. Kad jo klyksmas nebūtų išgirstas, koribantai, Kibelės žyniai²⁰⁵ arba kūretai, paslėpė jį sleisdami timpanų triukšmą. Nes juk Saturnas, tai yra laikas, lengviau sunaikina kitus elementus nei ugnį – Jupiterį²⁰⁶. Todėl sakydavo, kad Junonė, Cerera ir Tetidė yra oras, žemė ir vanduo, nes jų prigimtis tarsi visiškai moteriška ir labiausiai permaininga; o štai ugnį sakė esant vyrišką, stipresnę stichiją ir vadino Jupiteriu.

Vėliau Jupiteris pavestas Vestos, t. y. žemės globon, nes – kaip teigė Talis – ugnies elementas maitinasi tankesniais žemės garais²⁰⁷. Dėl šios priežasties aukurai Jupiteriui būdavo įkurdinami aukščiausiose vietose ir Olimpo kalne. Kadangi ugnies elementas buvęs arčiausiai pitagoriškosios sferų harmonijos, tai yra dangaus kūnų judėjimo, pasakojama, kad Jupiteris užaugo skambant cimbolų garsams. Be to manoma, kad jis vedė savo seserį Junonę, nes oras ir ugnis yra sesuo ir brolis, to paties Saturno – laiko – vaikai. Jie bendradarbiauja tarpusavyje kurdami sudėtingus ir atmosferinius reiškinius, mat tiek ugnis, tiek oras labiausiai sąveikauja sukeldami gamtos reiškinius, tačiau ugnis tarytum vyriškasis pradas – stipresnis, o oras – tarytum moteriškas, silpnesnis.

Pasakojama, kad Jupiteris iškastravo Saturną tuo pačiu pjautuvu, kuriuo Saturnas iškastravo Dangų – juk ugnis nėra mažiau vienalytė nei laikas, taip pat nėra sukuriami du ugnies elementai. Ciceronas atpasakoja, kad dalis pjautuvo kirto ir į Fajakijos salą, esančią netoli Korkyros; šiuo pramanu jie paaiškina to krašto derlingumą²⁰⁸. Jis priduria, kad Jupiteris kartu su Junone kažkokioje vietovėje garbinti kaip Fortūnos glėbyje žindžiantys jos krūtis²⁰⁹. Išties,

²⁰⁴ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*, V. 70; Natalis Comes, *Mythologiae, sive explicationum fabularum*, II.82

²⁰⁵ Žr. 193

²⁰⁶ *Ibid.*, 108.

²⁰⁷ *Ibid.*, 109.

²⁰⁸ Nuoroda į Ciceroną klaidinga – duomenų apie tokį pasakojimą Cicerono veikaluose nėra, tačiau jis užsimena apie pjautuvą, kuriuo Jupiteris iškastravo Saturną, o Saturnas Dangų. Nėra žinoma, kodėl Sarbievijus čia referuoja į Ciceroną, nes didelę dalį medžiagos jis panaudojo iš Natalio, neužsimenančio apie Ciceroną. Natalis šį mitą sieja su Likofrono *Aleksandra*.; Cic., *De Nat. D.*, II.64; Natalis Comes, *op.cit.* p.86.

²⁰⁹ Cicero, *De Div.*, II. 41. 85

tokia išmone senovės filosofai, kurie kildino Dieviškąją Apvaizdą iš pasaulio ir skelbė, kad visus įvykius lemia fortūna, patvirtino savo klaidą.

Tačiau pasak kitų, Jupiteris yra oras, ne ugnis²¹⁰. Pagal kitus, pats oras yra Jupiterio akis, nes [šis] kaip ir oras iš visų pusių yra kiauriai permatomas, taigi tikėta, kad ir Dievo akims visa yra pasiekiamą²¹¹. Vieni manė, kad Jupiteris yra Saulė (kaip kad Orfėjas *Himnuose*²¹²), kiti, kad eteris²¹³, treči – Dangus²¹⁴, ketvirti – pasaulio siela²¹⁵, penkti jį laikė visų dalykų gyvastimi, dar kiti – viso pasaulio grožiu, gamtos šerdimi, ir galiausiai, visa ko Likimu.

Teologiškai

Tai, kad kadaise Jupiteris senovės žmonių laikytas tai oru, tai dangumi, tai ugnimi, tai visa kuo, įgyjančiu vienos ar kitos gyvos būtybės formą, reiškia ne ką kita, kaip tai, kad Dievas tobuliausiai savyje aprėpia visų dalykų pavidalus ir tobulas formas, ir tampa visų tobulių atspindžiu. Kadangi visi senovės dievai buvo ir vyriškos ir moteriškos lyties, ypač Jupiteris ir Venera, ar Luna ir Cerera, buvo garbinami kaip esantys vienos ir kitos lyties, taip pabrėžiant nepaprastą dieviškosios prigimties tobulumą. Jie taip pat vadindavo Jupiterį Anksuru ar Auksuru²¹⁶, tarsi jam nereikėtų skustuvo, ar jis negalėtų nusiskusti barzdos, nes dieviškoje tobulybėje nėra nieko perteklinio, ir iš Dievo negalima nieko atimti. Dėl to vienoje senovinės monetos pusėje vaizduotas barzdotas Jupiteris, o kitoje įrašyta: „Jupiteriui Anksurui“.

Jupiteris Amonas vaidzuojamas su auksiniais avino ragais. Delrijas samprotauja, kad pagonys ėmė šitaip vaizduoti jį dėl to, kad buvo girdėję hebrajų pasakojimą apie Mozę, kuris pasikalbėjęs su Dievu, pas hebrajus nusileido su ragais ant kaktos²¹⁷. O, kad senovės žmonės Jupiteriui altorius statė aukštai kalnuose, esu linkęs manyti, paskatino tai, kad, Jeroboamui ir

²¹⁰ Natalis Comes, *op.cit.*, II.p.101.

²¹¹ *Ibid.*

²¹² Orpheus, *Hymni*, IV. Paimta iš <https://www.theoi.com/Text/OrphicHymns1.html#14>.

²¹³ Cicerio, *De Nat. D.*, II. 25,65.

²¹⁴ *Ibid.*,

²¹⁵ Natalis Comes, *op.cit.*, II, p.106.

²¹⁶ Vergilius, *Aeneis*, X.545.

²¹⁷ „[...] sed forte hoc finxere, quia de Mose scriptum legerant faciem eius cornutam Iudaeis visam (Exod. 34.)[...]“; Martinus Antonius Delrius, *Syntagma Tragoediae Latinae: In Tres Partes Distinctum, Comm. In Hyppolytum*, 753. p. 193.

kitiems nedoriems karaliams valdant, stabmeldžiai hebrajai garbino Jupiterį; juk Šv. Rašte daug kartų minima, kad hebrajai statė aukštose vietose stabus, kuriuos Ozėjas (*Uzijas*) sugriovė²¹⁸.

Šv. Augustinas taip pat teigia, kad anot Varono, judėjai garbino Jupiterį, ir paneigia teiginius tų, kurie manė, kad judėjai garbino Saturną. Skaitykite jo veikalą *De consensu Evangelistarum* I kn.²¹⁹

Kekropas, Atėnų karalius, pirmasis paskelbė Jupiterį aukščiausiuoju dievu, ir uždraudė jam aukoti bet kokią gyvą būtybę, išskyrus atnašauti paplotėlius²²⁰. Juk nieko nėra taip būdingo Dievui, kaip gailėstingumas, nieko tiek priešingo, kaip gyvybės atėmimas. Taip senovės žmonės įsivaizdavo Dievą, gailėstingą ir panašų į tą, kuris kalba šitaip: „Nevalgysiu jaučių mėšos, nei ožių kraujo negersiu²²¹“.

Senovės žmonės Jupiteriui ant kaktos pridėjo trečiąją akį. Jie pasakoja, kad tai buvusi statula, prie kurios, užėmus Troją, nužudytas Priamas. Tai, anot vienu, reiškė, kad Jupiteris yra dangaus, vandens ir žemės valdovas, pasak kitų, tai simbolizavo trejopą apvaizdą angelų, žmonių ir gamtos reikaluose²²². Romėnų mimai į teatrą pristatė tris šimtus begalvių Jupiterių (manau tam, kad pašieptų tuos, kurie fortūnai nūsikus sakydavo, kad viską lemia atsitiktinumas, o ne dieviškoji apvaizda)²²³. Anubį [pavaizdavo] kaip svetimoteriautoją, Luną kaip vyrą ir Dianą kaip nuplaktą rykštėmis, taip pat paskelbė mirusio Jupiterio testamentą, ir surengė trijų išbadėjusių Herkulių pasirodymą. Tironas Dionisijus Jaunesnysis, Sicilijoje nutraukęs auksinį apdarą nuo Jupiterio, liepė aprenkti jį vilnoniu audiniu juokais sakydamas, kad šis bus geresnis už auksinį, nes vasarą būsiąs lengvesnis, o žiemą šiltesnis²²⁴. Antiochas Kizikietis, kai pritrūko pinigų, liepė nugriauti penkiolikos uolekčių aukščio auksinę Jupiterio

²¹⁸ Sarbievijus tikriausiai sumaišė Ozėją su Ezekiju – Senajame testamente rašoma, kad Ezekijas sunaikino kitų dievų atvaizdus, iškirto šventąsias giraites ir t.t.; Hieronymus, *Vulgata*, 1 Reg. 12. 3; 2 Reg. 18.1–5 .

²¹⁹ Augustinus, *De Consensu Evangelistarum*, I.23.

²²⁰ Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, VII. 2.2–3 .

²²¹ Hieronymus, *Vulgata*, Psalma. 49.13.

²²² Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, II. 24.3.; Natalis Comes, *op.cit.*, II, 107.

²²³ Tertullianus, *Apologeticum*, XIV. 7

²²⁴ Clemens Alexandrinus, *Protrepticus*, IV. 32.

statulą, ir vietoj jos pastatyti kitą, panašią statulą iš pigesnių medžiagų, ir padengti paausuotomis plokštelėmis²²⁵.

Buvo tikima, kad Jupiteris pasaulį valdė ne balsu, bet antakiais. Horacijus, III-oje *Odžių* knygoje rašė²²⁶:

„Karaliai visi Jupiteriui pavaldūs...

Visa valdančiam antakiais.“

Tokiu būdu jie išreiškė Dievo, kuris lengvai įvykdo tai, ką sumanęs, visagalybę.

Šiais pramanais bendrais bruožais apibūdinę dieviškosios prigimties tobulumą, apvaizdą, išmintį, ir visagališkumą, garbindami Jupiterį senovės žmonės, atrodo, prisigalvojo kitų dieviškųjų savybių.

1. Jupiterio amžinumą simbolizavo tradicija kurti jo statulas iš kipariso, kuris yra amžinybės simbolis. Kartais jį vaizduodavo barzdotą, kartais kaip jaunuolį Jupiterį, idant parodytų, kad Dievas niekuomet nesenstantis, dėl to yra amžinas. Taigi, paiki buvo kretiečiai, kurie girdavosi, esą tik pas juos buvęs Jupiterio kapas. Į juos panašus bedievis: „Neišmintingasis savo širdyje tarė: Dievo nėra“²²⁷. Tą patį amžinumą egiptiečiai simbolizavo vaizduodami Jupiterį jaučio pavidalu. Jis turėjo dvigubus plaukus ant uodegos: dalis jų užpakalyje buvo nuleista žemyn, kita dalis pakelta aukštyn į nugarą, ir tuo norėta parodyti, kad Dievas neturi jokios pabaigos, bet visuomet sugrįžta į save ir yra amžinas.

2. Didybę išreikšdavo tuo, kad kitiems dievams, ypač Vestai, aukas aukodavo sėdėdami, o Jupiteriui – stovėdami. Atikoje, Dulkėtojo (*Pulvereus*) Jupiterio šventyklos buvo statomos be stogo: juk Dievas toks aukštas ir iškilus, kad joks stogas negali jo uždengti.

²²⁵ Čia Sarbievijus perfrazuoja Klemenso Aleksandriečio pasakojimą iš kūrinio *Protriptikas*. Antiochas Kizikietis – sirijos karalius iš Seleukidų dinastijos, valdęs III a. pr.Kr.; *Ibid.*, IV. 33.

²²⁶ Hor., *Carm.*, III. 1.

²²⁷ Hieronymus, *Vulgata*, Psalma. 13. 1; 52.1.

3. Dievo begalybę ir neapriėiamumą, atrodo, pabrėžė bitinai²²⁸, kurie nestatė Jupiteriui jokių šventyklų, o veikiau meldėsi jam užkopę į kalnų viršūnes ir kreipėsi į jį Tėvu (*Papa*) Jupiteriu, kaip ir skitai (*Pappeus*).

4. Tėbiečiai garbino dieviškąjį gailėstingumą, mat nors įprastai susilaikydavę nuo avinų aukojimo, tačiau kasmet vieną paaukodavę, o jo oda apvilkdavę Jupiterio atvaizdą, taip paženklidami jo atlaidumą. O itakiečiams Jupiterio Palaikytojo (*Servator*) altorius buvo saugausia prieglauda, ieškantiems prieglobsčio nusidėjėliams²²⁹.

5. Jo Teisingumą išreiškė egiptiečiai, kai virš Serapio – Jupiterio – padėjo modijų, idant pažymėtų, kad Dievas viską žmonėms paskirsto vienodai. Šiuo klausimu, sąmojingiausiai pasisako Klemensas *Protriptike* : „Kas gi, - sako, – yra karalius, visatos Dievas? Tikrasis visko, kas egzistuoja, matas? Juk taip kaip matas aprėpia tai, kas turi matmenų baigtį, taip ir tiesą galima išmatuoti ir aprėpti tuo, kuo laikome Dievą. Teisingai tarė kunigas Mozė: „Nebus, - sako, – tavo pinginėje nei daug, nei mažai sidabrinių monetų, bet bus teisingai ir lygiai“²³⁰, visa ko svoriu, matu ir skaičiumi laikydamas Dievą. Juk neteisingi ir nelygūs stabai slepiasi namuose, piniginėje ir purvinoje – kaip kartą pasakyčiau – sieloje. Tačiau koks yra vienintelis teisingas matas? Tas, kuris iš tikrųjų yra vienintelis Dievas, visuomet vienodas, visuomet lygiai taip pat besielgiantis, jis matuoja ir sveria viską, tarsi savyje laikydamas teisingumo svarstyklės ir palaikydamas visatos prigimties pusiausvyrą. Kita vertus, Kirvio Jupiteris (*Labradeus*)²³¹ iškėlęs rankoje vietoje žaibo laiko kirvį, tarytum norėdamas nubausti nusidėjėlius. Daugelyje vietų jis apsiginklavęs ne vienu, bet dviem žaibais.

6. Dievo nekintamumas buvo išreiškiamas keturkampėmis šventyklomis, kurios buvo statomos drauge ir kitiems dievams, bet dažniausiai Jupiteriui.

7. Dieviškųjų pažadų patikimumą ženklino sakydami, kad net pats Jupiteris yra pavaldus likimui.

²²⁸ Bitinai – trakų žemės Bitinijos gyventojai.

²²⁹ Alexander ab Alexandro, *Genialum Dierum*, III. 20

²³⁰ Clemens Alexandrinus, *Protrepticus*, VI. 11.; Hieronymus, *Vulgata*, Leviticus. 19.36.

²³¹ Plutarchas apie šį Jupiterį rašė: „καὶ Διὸς ἄγαλμα κατασκευάσας τὸν πέλεκυν ἐνεχείρισε, καὶ Λαβρανδέα τὸν θεὸν προσηγόρευσε: Λυδοὶ γὰρ ‘λάβρυν’ τὸν πέλεκυν ὀνομάζουσι.“; Plutarchus, *Questiones Graeciae*, 45.

8. Nepažinamumas ir sunkumai kada nors suprasti dieviškąją prigimtį buvo išreiškiami aukojant Jupiteriui ir Žemei tris juodas avis, per apeigas ranka paliečiant žemę, ir pakeliant rankas aukštai į dangų²³². Galbūt tai reiškė, kad Dievui aukojamos savaime tamsios ir negebančios priimti dieviškosios šviesos trys sielos galios, tarsi negebančios pažinti dieviškosios būties.

Egiptiečiai savo Jupiterį – Ozyrį – vadino tėvu, teisuoliu, valdovu, karaliumi, patarėju, ir sakoma, kad Apį vaizdavo jaučio veidu, nes buvo manoma, kad jis gimęs iš žaibu nutrenktos karvės. Visas jo kūnas buvo juodas (nes Dievas paslėptas nuo mūsų akių, todėl ir sakoma, kad tyko pasaloje²³³), ant savo kaktos nešiojo skaisčiai baltą kvadratą (vis tik Dievas save pažįsta tobuliausiai). Ant jo nugaros uždėdavo erelio atvaizdą, prie burnos taurę (nes Dievo įžalgumas didingiausias, o jo laimė – besąlygiška). Be dvigubų uodegos plaukų, ant jo šono kartais būdavo mėnulio atvaizdas, nes jis pats yra nekintantis kintančių dalykų kūrėjas. Esu linkęs manyti, kad tai buvo Apis, kurį hebrajai, kaip anksčiau minėjau, kaip dievo statulėlę išliejo dykumoje, tikriausiai šį prietarą galėjo perimti iš egiptiečių, kadangi patys buvo ką tik atvykę iš Egipto. O gal veikia šis jaučio įvaizdis reiškia, kad Dievas visuomet veikiantis ir niekuomet nesiilsintis? Juk niekas nėra darbštesnis nei jautis, kuris žiemą kulia, rudenį ir pavasarį aria, o vasarą nuima derlių. Todėl amžinoji tiesa teisingai apie save atsiliepia: „Mano tėvas iki šiol triūsia, ir aš triūsiu.“²³⁴ Dėl to poetų menama, kad kartais jis pasiverčia skruzdėle. O gal jie veikia parodo, kad norint pažinti Dievą, reikia turėti erelio įžvalgumą ir žvilgsnį, bei jaučio darbštumą ir uolumą?

9. Jie sugalvojo niekų apie dieviškojo išankstinio numatymo ir predestinacijos galią, kai virš Jupiterio galvos vaizdavo tris Parkas ir tris Horas²³⁵. Toks ženklas ir tai, kad Jupiterio aukuras visuomet buvo uždengtas; greičiausiai tai simbolizavo kad Dievo planai yra slapti. Todėl ant senovinės Augusto monetos, kurią Romoje gavau iš Aleksandro Gotfrido, vienoje pusėje galima pamatyti tarsi uždarytą aukuro atvaizdą ir užrašą virš jo: *Apvaizda*. Pabaigos (*Terminus*) ir Ištikimybės (*Fidei*) šventyklos Kapitolijuje stovėjo šalia Jupiterio šventyklos²³⁶, nes žmogaus mąstymo riba yra tvirtas tikėjimas Dievu ir ten pat randama žmogaus proto pabaiga.

²³² Alexander ab Alexandro, *Genialum Dierum*, III. 22.

²³³ Vg, Ps 17, 12

²³⁴ Vg, Jn. 5,17

²³⁵ Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, V.11.7.

²³⁶ Alexander ab Alexandro, *Genialum Dierum*, III. 22.

Galbūt gerai žinomas buvo ir dieviškasis nužengimas į žemę: senovės žmonės prasimanydavo, kad Jupiteris kartu su visais dievais išvykdavo į puotą Etiopijoje; o po puotos Jupiteriui aukotos aukos²³⁷.

10. Be to, jie parodė amžinybę, vaizduodami Jupiterį nuoga, rankoje laikantį rutulį - žinoma, juk jam nereikia apsiausto, idant apsaugotų sveikatą, jo nevaržo jokie drabužiai, ir jokių būdu jam einant negali po kojomis pasipainioti apsiaustas, kad nenukristų. Šį pasakojimą man padeda suprasti, kaip manau, senovinė Faustinos moneta, kurios vienoje pusėje pavaizduota Amžinybė, dešinėje rankoje laikanti gaublį, o kaire kilstelėjusi drabužį, tarsi norėdama apsaugoti pėdas nuo susipainiojimo žengiant.

Politiškai

Jupiteris vaizduotas dramblio kaulo soste, kairėje rankoje laikantis skeptrą, o dešine svaidantis žaibus ir kojomis trypiantis gigantus, šalia Ganimedą nešantis erelis, su taure Jupiteriui atsigerti²³⁸. Juk valdovas, kuris nori sutrypti maištautojus, turėtų pasižymėti erelio akylumu, veikiau, kilnumu ir taurumu bei tam tikru polinkiu sugyventi; vis tik visuomet rankoje turėjo laikyti kardą prieš maištautojus.

Kretoje vaizduotas be ausų, nes karaliui nepridera klausytis kiekvienos kvailystės²³⁹. Lakedaimoniečiai, priešingai, jį vaizdavo keturiomis ausimis, prie kojų tupinčiu ereliu, nes valdovui privalu viską girdėti ir viską matyti. Jupiterio didybę elegantiškai išreiškė Valerijus Flakas, IV-toje *Argonautikos* knygoje²⁴⁰:

„Kaip Aukščiausiojo Jupiterio sostui visa pasirengę tarnauti,
Vėjai, ir lietūs, ir pūgos, žaibai ir griaustinai
Ir dargi upių šaltiniai.“

²³⁷ Gregorius Nazianzenus, *Orationes, In Iulianum Imp.*, II.

²³⁸ Rosinus, *op.cit.*, II.V.

²³⁹ Natalis Comitis, *op.cit.*, II.47.

²⁴⁰ Šios eilutės iš I-osios *Argonautikos* knygos. Valerius Flaccus, *Argonautica*, I. 690–693.

Senovės žmonės teisingai aiškino, kad Gėda (*Pudor*), Eunomija (*Eὐνομία*), ir Ekvitatė (*Aequitas*) sėdėjo prie jo sosto.

Poetai išgalvojo, kad Jupiteris paėmė į žmonas Metidę, kitaip tariant Išmintingąjį patarimą²⁴¹: šią nėščią prarijęs jis apvaisino savo galvą. Sakoma, kad apsiginklavusi Paladė gimė Vulkanui prakirtus Jupiterio galvą. Tuo pat metu Rodo saloje lijo auksu. Juk išties, iš apsvarstymų gimsta išmintis, iš išminties – laimė, turtai ir gerovės gausa. Į Danąją Jupiteris prasiskverbė aukso lietumi, nes visa, net tai, kas labiausiai paslėpta, yra prieinama turtams. Su kitomis nuotakomis jis suartėjo įvairių žvėrių pavidalu, nes šios nebuvo vertos apsvarstyti nei dieviškosios, nei žmogiškosios prigimties. Puikiai pasako Ovidijus²⁴²:

„Nesutaria ir neužsibūna kartu vienoje vietoje

Didybė ir meilė.“

Jupiteriui Karingajam buvo aukojamas pienas ir medus, kad būtų palankesnis valstybei, nes karai buvo laikomi dieviškosios rūstybės prieš valdžią ženklų²⁴³. Kiras, prieš išžygiuodamas į karą, pirmiausia nuliedavo auką Jupiteriui Valdovui, o po jo ir kitiems dievams, nes Jupiteris geriausiai apsauga apgaubdavo valdovą²⁴⁴. Todėl Domicijanas Jupiteriui Sargui pastatė didžiulę šventyklą ir pats pasišventė dievo globai²⁴⁵. Kiras ar, - pasak Plutarcho – Demetrijus prieš susireminat su priešu davė tokį įsakymą kariuomenei: „Karvedys ir valdovas ir Pergalė“²⁴⁶, juk pergalių sėkmė yra Dievo rankose. Todėl Homeras kandžiai sugalvojo, kad tuomet, kai Junonė apsvaigino Jupiterį, trojėnų vyrų pajėgos mūšyje su graikais susilpnėjo²⁴⁷. Atėnuose, kurioje, kurioje susirinkdavo 500 vyrų vadovavusių valstybei, stovėjo Jupiterio Patarėjo (*Consiliarius*), nes visi žmogiški sumanymai turi remtis dieviškuoju patarimu²⁴⁸. Enijus šmaikščiai žuvį skarą vadina Jupiterio smegenimis, nes jo spygliai panašūs į safyrą, arba dėl apdairumo. Į tinklą patekusi žuvis iškiša galvą; o kiti jai į kiaurą burną įkiša uodegą, kurią

²⁴¹ Rosinus, *op.cit.*, II.V.

²⁴² Ovidius, *Met.*, II. 846.

²⁴³ Alexander ab Alexandro, *Genialum Dierum*, III.12.

²⁴⁴ Xenophon, *Anabasis*, III.5

²⁴⁵ „novam autem excitavit aedem in Capitolio Custodi Ioui[...].“ Svetonius, *Domitianus*, V.

²⁴⁶ Plutarchus, *Demetrius*, XXIX.1.

²⁴⁷ Homerus, *Ilias*, XIV. 159.

²⁴⁸ Pausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, I.3.5.

ji sugriebia ir ištraukia iš tinklo²⁴⁹. Kartais būna atvirksčiai: ji pati iškiša uodegą, o kiti ją pagauna ir ištraukia. Tai apdairaus politiko paveikslas.

Ekonomiškai ir mediciniškai

Romėnai Jupiteriui paskirdavo daug valgių, nes manė, kad gausūs ir puikūs turtai sugriš iš tų dievų, kurių garbei bus paaukota su pertekliumi²⁵⁰. Senovės žmonės Graikijoje per šventę šaukdavosi gerojo dievo Bakcho, o po valgio, kai būdavo dalijamos taurės su tinkamai sumaišytu vynu, šaukdavosi gynėjo Jupiterio. Kai Bakchas Graikijoje daugelį žmonių, kurie nebuvo įpratę prie vyno, apsvaigino girtauti ir apgirsti iki sąmonės netekimo, tada Jupiteris, staiga pasiuntęs lietu, išvarė juos iš bendros puotos. Sugrižusieji pastebėjo, kad taurėse yra vyno, sumaišyto su lietaus vandeniu, ir taip išmoko atskiesti vyną vandeniu. Kaip per didelis įkaitinimas daro daug žalos, taip saikingas ir atskiestas vandeniu yra naudingas gyvų būtybių gyvenimui.

Etiškai

Apie Danaję, Akrisijo dukterį, uždarytą bokšte ir Jupiterio apvaisintą auksiniu lietumi, pagimdžiusią Persėją, Medūzos žudiką ir Andromedos išvaduotoją, aiškinu šitaip: Akrisijas buvo nepaprasto išprusimo žmogus, o ji buvo jo duktė; ji užsisklendė mintyse tarsi variniame bokšte. Auksinis lietus reiškia valdančiojo dosnumą, kurio dėka išlavinta išmintis pagimdė Persėją. Juk išprusimas, skatinamas apdovanojimais, gimdo knygas, kurių dėka yra įveikiamas Medūzos tamsumas ir kvailumas. Kadangi knygos sklendo žmonių kalboje, dėl to lyginamos su sparnuotuoju Persėju. Taip pat sakoma, kad Persėjas Andromedą išvadavo nuo didelės jūrų pabaisos, todėl šiais rašytiniais paminklais išsaugotas nuo išnykimo žmonijai naudingas senovės žmonių mokymas. Galiausiai, Persėjo kartu su Andromeda perkėlimas į dangų žymi, kad mokytojų šlovė gyvuos amžinai. Šis padavimas pritaria tam, kad ta pati deivė graikų vadinama Mnemosine, o lotynų Mūza, nes Mūzos maitinamos dovanomis. Todėl Andronikas ir Higinas gudriai vaizdavo, kad Mūzos buvo deivės Monetos dukters²⁵¹.

²⁴⁹ Aelianus, *Varia Historia*, I.4.

²⁵⁰ Servius, *Ad Aen.*, III. 257.

²⁵¹ Livius Andronicus, *Odisia*, I. 25 -

Plinijus liudija, kad kažkur stovėjo Jupiterio statula pagaminta iš vynmedžio²⁵²; jis buvo girtaujančių žmonių, kurių dievas yra pilvas, stabas. Aischilas prie vienos iš Jupiterio svarstyklių lėkštės pastatė Tetidę, o prie kitos Aurorą, juk teisėjai atsikeldavo ryte, nes privalėjo nagrinėti bylas. Salmonėjas, kuris pasikinkęs keturis arklius ir purtydamas deglus lyg žaibus važiavo per auksinį tiltą, idant pamėdžiotų Jupiterį, bet to paties Jupiterio nutrenktas žaibu, yra nubausto išdidumo apraiška²⁵³. Aleksandras taip pat troško būti laikomas Amonio sūnumi, dėl to skulptorių vaizduotas kaip raguotis; vėliau sužeistas atsisakė dievybės vardo²⁵⁴. Gydytojas Menekratas taip pat vadintas Jupiteriu, nes iš ligonių kaip atlygio nereikalavęs nieko, tik kad jį vadintų Jupiteriu, prisipažintų esantys jo vergai²⁵⁵. Keikas, Eolo sūnus, žmonos Alkionės vadintas Jupiteriu, o ši savo vyro vadinta Junone²⁵⁶. Visa tai yra kvailos puikybės pavyzdžiai.

Kai arimų tautos žmonės pagal susitarimą nenorėjo kovoti prieš Titanus su Jupiteriu, buvo jo paversti beždžionėmis, o jų sala pavadinta Pitakūzais, tai yra Dievo nekenčiami neištikimybės ir veidmainystės ženklai²⁵⁷. Imperatorius Hadrianas ant Kalvarijos kalno²⁵⁸ – Kristaus kryžiaus vietoje, liepęs pastatyti Jupiterio atvaizdą, ir Betliejus, išniekintas su Adonio šventykla – yra tuščio ir kvailo oratoriaus, nesėkmingai pritaikančio bedieviškus ir istoriškus dalykus šventiems reikalams, pavyzdys²⁵⁹. Klemensas *Protriptike* rašė: „Kai kurie tvirtinantys, kad pas Ledą atskridęs gulbinas Jupiteris, įspaudžia gulbino jauniklio atvaizdą ant žiedo ir naudoja kaip skiriamąjį ženklą, pritinkantį jų pačių ištvirkimui“²⁶⁰. Apdairumo ženklas, kai per Sebasijaus (*Sebazio*) Jupiterio pagerbimo apeigas, senovės žmonės krūtinę apsvyniodavo gyvatėmis²⁶¹. Išpuikusius jaunuolius pernelyg peikia Kvinto Fabijaus pavyzdys: jis buvo

²⁵² Plinius, *Naturalis Historia*, XIV.

²⁵³ Salmonėjas - Eolo ir Enaretės sūnus, Atamanto, Sizifo brolis ir Tiro tėvas. Salmonėjus tapo Elio karaliumi ir įkūrė miestą Salmonėją. Jis nusidėjo, nes jį užvaldė puikybė ir jis ėmė versti savo pavaldinius garbinti jį kaip Dzeusą, galiausiai jis buvo nutrenktas Jupiterio pasiūsto žaibo. Salmonėjus buvo įkalintas Tartare.; Vergilius, *Aeneis*, VI, 585—594.

²⁵⁴ Šį pasakojimą Sarbievijus pasiskolino iš Klemenso Aleksandriečio, kuris rašė, kad Aleksandras Makedonietis troško būti Amonio sūnumi.; Clemens Alexandrinus, *Protrep.* IV.

²⁵⁵ Aelianus, *Varia Historia*, XII, 51

²⁵⁶ Keikui žuvus, jo žmona Alkionė nusižudė, dėl to Jupiteris pavertė juos paukščiais.; Ovidius, *Metamorphoses*, XI 410–748

²⁵⁷ Natalis Comitiss, *op.cit.*, II.87

²⁵⁸ Golgotos kalnas.

²⁵⁹ Imperatorius Hadrianas 135 nuslopino Bar Kochbos sukilimą Judėjoje, po sukilimo žydų Judėjoje nebeliko.

²⁶⁰ Clemens Alexandrinus, *Protrep.*, IV.46.

²⁶¹ „Sebazium colentes Iovem, anguem cum initiant per sinum ducunt.“; Julius Firmicus Maternus, *De Errone Profanarum Religionum*, X. 1.

gražiausias, dėl to vadintas baltu kaip dramblio kaulas, ir sakydavo, kad jis yra Jupiterio numylėtinis²⁶². Bet Jupiteris pasmerkė jaunuolio tuštybę ir pagyras, žaibu nutrenkęs nosį.

Astronomiškai

Tai, kad Jupiteris su daug nuotakų susilaukęs daug vaikų, ir buvo ištvirkęs, paaiškina Jupiterio planetos savybės; nes ji karšta, saikingai drėgna, ir dėl to vaisinga. Manoma, kad Saturną jis surišęs pančiais, nes kai Saturno planeta yra netoli, jos jėga yra palaužiama. Ciceronas teisingai Jupiterio žvaigždyną vadina geradariškuoju ir gelbstinčiuoju, o astronomai palankiuoju, nes tie vadinami nuosaikiais ir sėkmingais, kurie gimę po Jupiterio žvaigžde²⁶³. Todėl astrologai Jupiterio žvaigždę vadina Fortūna.

IX skyrius

Junonė

Gramatiškai

Junone pavadinta nuo įėjimo (*ianua*) arba nuo pagelbėjimo (*iuvando*)²⁶⁴. Dargi buvo vadinama Kūre (*Curis*) nuo žodžio ietis (*curis*). Seseriška (*sororia*) vadinta dėl to, kad Horacijus, atgailaudamas dėl sesers nužudymo, pastatė Junonei aukurą²⁶⁵. Karalienė - šiuo titulu pirmiausia garbinta Vejų gyventojų, o vėliau ir romėnų Aventine. Kaprotinos (*Caprotina*) epiteta gavo nuo figmedžio, kuriuo pasinaudodamos vergės romėnės, Junonei vadovaujant, perdavė ženklą romėnams, kad šie užpultų fideniečius²⁶⁶. Moneta (*Moneta*) – nuo perspėjimo (*a monendo*); juk iš jos šventyklos sklido balsas, įspėjantis drebant žemei atnašauti atgailos aukas²⁶⁷. Ten buvo įprasta saugoti drobines knygas, kuriuose buvo užrašytas Romos likimas. Išgelbėtoja (*Sospita*) ar senoviškai Gelbėtoja (*Sospes*), pavadinta nuo išgelbėjimo (*a*

²⁶² Arnobius, *Adversus nationes*, IV.26.

²⁶³ Cicero, *De Nat. D.*, II.119.

²⁶⁴ Pateikiama tik viena etimologija nuo *iuvare*.; Varro, *De Lingua Latina*, V.67,69.

²⁶⁵ Livius, *op.cit.*, I.26.13.

²⁶⁶ Macrobius, *Saturnalia*, XI. 36.

²⁶⁷ Cicero, *De Divinatione*, I.101.45.

sospitando)²⁶⁸. Lucina – nes suteikdavo gimstantiems šviesą. Junge (*Iuga*), nes prie jos aukuro besituokiantys būdavo susaistomi tarsi jungu ir virvėmis. Kalendarija (*Kalendaris*) vadinta dėl to, kad visos kalendos²⁶⁹ buvo skirtos jai, dėl to paties gavo epiteta Jaunuolė (*Novella*).

Ap(si)valančioji (*Februata*) arba *Februalis* – nes vasario mėnesį būdavo rengiamos religinės šventės jos garbei. Tekančioji (*Fluonia*) – dėl menstruacijų sustabdymo. Populonija (*Populonia*), nes ją garbino liaudis. Pribuvėja (*Opigena*), nes suteikdavo pagalbą vaikams. Gabiete (*Gabina*), nes garbinta gabiečių²⁷⁰. Taip pat turėjo kitų vardų: Matutos (*Matutae*), Apsijuosiančiosios (*Cinxiae*), Keliavedės (*Iterducae*), Namovedės (*Domiducacae*), Pomonos (*Pomonae*), Marso (*Martialis*), Matronos (*Matronae*), Didžiosios (*Magnae*) ir Didingiausiosios Lacinijaus deivės (*Maximae Laciniae*).

Poetiškai

Junonė buvo vaizduojama kaip Saturno ir Opės duktė, Jupiterio žmona ir sesuo. Jupiteris, pasivertęs gegute ją vedė, o vėliau ji pati pasivertė karve. Arge buvo jos atvaizdas, sėdinčios soste su skeptru, ant kurio tupėjo gegutė²⁷¹. Senovės žmonės pasakojo, kad kartais Jupiteris Herkulį priglausdavęs prie miegančios Junonės krūtų. Jai pabudus, ištryškusi pieno srovėdanguje nutiesė platų pieno taką; kita pieno srovė ištryško ant žemės ir baltai išblukino anksčiau buvusias geltonas lelijas²⁷². Sakoma, kad ją veža povai, jos šventieji paukščiai. Mat Argas, paskirtas Ijo sargu, buvo nužudytas ir paverstas povu²⁷³. Dėl to ant Severinos monetos šalia Junonės vaizduojamas povas.

²⁶⁸ Rosinus, *op.cit.*, II. 6.

²⁶⁹ Pirmosios mėnesio dienos.

²⁷⁰ Gabijai – miestas Lacijoje.

²⁷¹ Natalis Comitis, *Mythologiae, sive explicationum fabularum*, II.4.

²⁷² *Ibid.*

²⁷³ *Ibid.*

Filosofiškai

Senovės filosofai visuomet Junonę suvokė kaip orą. Pasakojama, kad Vulkanas pagimdė Junonę per Jupiterį, nes ugnis kursto ugnį oru²⁷⁴. Poetai tauškė, kad ji kasmet atgaudavo skaistybę apsipraususi Kanato šaltinyje, nes vanduo geriausiai tyrina orą²⁷⁵. Pasakojama, kad Jupiteris ją pakabino danguje, sukaustyta auksinėmis grandinėmis ir ant kojų pririštu priekalu, nes oras žemiau ugnies yra susaistytas su dangumi²⁷⁶. O nuo dangaus, vanduo ir žemė pakibę tarsi už dviejų priekalų.

Etiškai

Senovės žmonės, aukodami jai, ypač kaip santuokų sergėtojai, už altoriaus numesdavo aukojamojo gyvulio tulžį, nes santuoka ir jaunieji turėtų būti be tulžies. Poetai teigia, kad joks dievas negalėjęs išlaisvinti Junonės iš šių pančių, nes joks Protas negali sujaukti elementų tvarkos. Veltui dievai mėgino ta pačia auksine grandine Jupiterį ištraukti iš dangaus, juk teisingo ir išmintingo vyro nuo jo siekių negali atitraukti nei Junonės įtaka, nei Merkurijaus gražbylystė, nei Veneros žavesys, nei Marso grasinimai.

Politiškai ir ekonomiškai

Poetų vadinta gausybės ir derlingumo deive; taip pat turtų ir santuokos globėja²⁷⁷, nes niekam nedera siekti santuokos, jei nėra turtingas. Tačiau ji pati buvo ir baimės ir drąsos deivė, nes vienus turtai paverčia bailiais, kitus drąsuoliais. Kalimachas Arge, po Junonės statula patiesęs liūto kailį, nes dažnai pinigai ir pažadai įtakoja pastovumą ir tvirtumą²⁷⁸. Sakoma, kad ji užauginta Horų, nes tinkamas oras, tarp senovės žmonių nurodomas Horų, buvo turtų ir derlingumo priežastis.

²⁷⁴ „Haec ideo ex Iove peperit Vulcanum, quia ignem calefactus aer procreat [...]“; *Ibid.*

²⁷⁵ Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, II. 38.2.

²⁷⁶ Natalis Comitis, *op.cit.*, II.4

²⁷⁷ *Ibid.*

²⁷⁸ Pierius Valerianus, *Hieroglyphica: sive de sacris Aegyptiorum literis commentarii*, I

Pas agiliečius²⁷⁹ buvo Dasmofonto kurta Ilitijos statula, visa apsiausta medžiaginiu drabužiu, tik veidas, kojų galai ir rankų plaštakos nuogos; viena ranka ištiesa, kitoje laikė deglą, nes kaip gimdyvių globėja tarsi kvietusi vaikus į visuotinę gyvenimo šviesą. Juk tinkamas klimatas palankiausias žmonių vaisingumui. Tačiau pasakojama, kad nuo Jupiterio pagimdžiusi Maldas, kaip dainuojąs Orfėjas *Argonautikoje*²⁸⁰, mat didybė džiaugiasi maldaujama, ir dažniausiai yra apsupta minios prašančiųjų. Todėl gali pamatyti kaip apdovanotuosius turtais – kurių deivė globėja yra Junonė – apsupa minia elgetų. Kiteroje buvo garbinamas Junonės Tespietės (*Thespica*) kultas, o jos atvaizdas buvo nukirstas kamienas. Junonės Samietės atvaizdas buvo paprastas pagalyš. Egiptiečiai Junonę žymėjo peslio hieroglifais, juk kaip ir peslys virš dvėselienos, taip ir žmogus godus ir gobšus turtų – kaip kad apdainuoja poetas:

„Kabo virš gausybės grobio

Ir pačią liepsną skaičiuoja“²⁸¹.

Karo su Pyru metu, romėnų tauta išgyveno didžiulį skurdą. Todėl kreipėsi į Junonę patarimo, kaip šį reikalą išspręsti. Junonė įsakė kautis teisingumo ginklais. Taip padarius, niekuomet netrūksią pinigų. Tie, kurie paklūsta įsakymui, teisybe ir ištikimybe remdamiesi kaunasi su priešu, tokiais ginklais ir laimi. Dėl to buvo nutarta suteikti Junonei Monetos vardą ir jos šventykloje kalti monetas. Iš tiesų, už teisingumo ginklus nėra nieko galingesnio. Korintiečiai ketino aukoti aukas Junonei Garbinamai Aukštybėse (*Acreae*). Auktarniai (*Popae*) neturėjo peilio aukojamiesiems gyvuliams skersti, kai staiga ožka – tai buvo Junonei paskirta auka – kanopomis iškrapščiusi iškasė peilį savo pražūčiai. Iš tiesų, dažnai atsitinka taip, kad nusidėjėliai ir akiplėšos suteikia galimybę ir progą savo pačių dieviškajai bausmei. Teisingai yra sakoma: „Niekas taip nesužeidžia, kaip pats save“²⁸².

²⁷⁹ Agila, senovinis etruskų Cerės miesto pavadinimas.

²⁸⁰ „Huius filliae fuisse Praeces, sicut ait Orpheus in Argonaut.“ Natalis Comitis, *op.cit.*, II.I

²⁸¹ Citata iš nežinomo kūrinio.

²⁸² Nuoroda į Joną Auksaburnį (345–407), Konstantinopolio Arkivyskupą.

Teologiškai

Lukijanas parašė knygą pavadinimu *Apie Sirijos deivę*, kurioje teigia, kad matęs Sirijoje statulą, kuri nors ir buvusi Junonė, tačiau turėjusi ir kai kuriuos pavienius visų deivių [bruožus]: Veneros, Paladės, Dianos, Parkų²⁸³. Vienoje rankoje ji laikė skeptrą, kitoje verpstą, ant galvos nešė spindulius, liepsną ir apdangalą²⁸⁴. Ar tai negalėtų reikšti visomis dieviškosiomis malonėmis papuoštos sielos, arba Šventosios Mergelės Motinos tobulumo, apie kurią deramai gieda Šv. Raštas: „Daugelis dukterų sukaupusios turtus, tu esi pranokusi visas“.²⁸⁵

Pasakojama, kad kadaise prie Venecijos buvusios dvi įžymios giraitės: Junonės Argietės ir Dianos Aitolietės, kuriose žvėrys būdavo taip prijaukinti, kad elniai prisijundavo prie vilkų. Išties, Kristaus tikėjimas taip pat [paveikė] laukinius žmonių papročius, ir sušvelnino tuos, kurie anksčiau buvo žmogėdros. Junonės Olimpijos aukuras vadintas Peleninguoju (*Cinericia*)²⁸⁶; neišmintingai pasielgta olimpiečių, nes nedera dievybei aukoti netyra širdimi ir žmogiškosios esaties pelenų. Taip pat iš sudegintų aukų pelenų buvo pastatytas aukuras Apolonui²⁸⁷; tai buvo padaryta išmaniau, nes visa žmogiškoji išmintis turi būti grįsta tikėjimu ir pamaldumu. Kraupu, kad Didimus, miletiečių miestą, įkūręs tēbietis Herkulis vietoje, paženklintoje purvu, susidariusiu iš pralieto kraujo²⁸⁸. Tačiau tai yra įrodymas šio [posakio]: „Bažnyčia pastatyta ant kraujo, ir krauju ji išaugo“²⁸⁹.

²⁸³ Lucianus, *De Dea Syria*, 32.

²⁸⁴ *Ibid.*

²⁸⁵ Vg, Prov, 31, 29.

²⁸⁶ Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, V.14.8.

²⁸⁷ *Ibid.*, IX.11.7.

²⁸⁸ *Ibid.*, V.13.11.

²⁸⁹ „[...] semen est sanguis Christianorum.“; Tertullianus, *Apologeticum*, L.12.

X Skyrius

Marsas

Gramatiškai

Marsu pavadintas nuo vyrų (*mares*), kuriems vadovauja mūšyje, taip pat *Mavors*, nes didingą nuverčia, arba nori nuversti²⁹⁰.

Istoriškai

Manoma, kad kitados buvęs kažkas, kuris pirmasis išrado karo reikalų mokslą ir mūšio rikiuotės meną; apgulos ir jos atrėmimo meną, ir nustatė jūrų kovų principus. Romėnų jis garbintas Kvirino vardu, ir Romoje turėjo šventyklą – šitaip pavadintas nuo ieties (*quiris*)²⁹¹. Gradyvo (*Gradivus*) vardu²⁹² [jam paskirta] šventykla stovėjo Apijaus kelyje, už miesto sienų. Netoliese gulėjo Manalio (*Manalis*) akmuo, kurį per sausrą atnešus į miestą, netrukus kildavo lietus. Augustas, po Filipų mūšio, Marsui Keršytojui (*Ultor*) paskyrė savo forume pastatytą šventyklą²⁹³, taip pat ir kitą, Dvigubo Keršytojo (*Bis ultor*). Marsas, kuris neturėjo jokio jam [paskirto] medžio, būdavo karūnuojamas žolėmis, nes buvo sakoma, kad jis šias žoles saugo išvedęs žemdirbius į karą, ir taip leidžia joms plačiai skleistis.

Poetiškai ir etiškai

Pasakojama, kad jis vien tik Junonės sūnus, kuri klajodama po laukus pastojo nuo gėlių prisilietimo ir kvapo. Iš tiesų, vyriška dvasia gimsta tik iš garbingų ir dorų malonumų. Kiti

²⁹⁰ Cicero, *De Natura Deorum*, II.67.

²⁹¹ Ovidius, *Fasti*, II.475–479.

²⁹² *Ibid.*, 861.

²⁹³ Svetonius, *Divus Augustus*, 29.2.

mano, kad jis gimęs iš Enijos ar Jupiterio, dar kiti, kad iš Junonės ir Jupiterio. Mat Junonė – turtų deivė, iš kurių gimsta nesantaika ir pavydas. Juk kaip Merkurijų bei Minervą senovės žmonės tapatino su protu, taip ir pykčio protrūkį – su Marsu. Taigi, Marsui jie davė vežimą, kardus ir ietis, o kaip palydovus – Išgastį, Pyktį ir Baimę, o į pakinktus – Siaubą ir Baimę²⁹⁴. Šis dievas garbintas Trakijoje ir Lemno saloje. Jam buvo aukojami žmonės, vėliau ir kastruotas paršas arba šernas, tačiau dažniausiai arklys, dėl jo nežabotumo, vilkas – dėl jo plėšrumo, šuo dėl budrumo, taip pat ir gaidys, genys ir peslys. Jį mokė Teras – žiaurumas²⁹⁵. Kad Marsas, iš visų dievų drąsiausias ir greičiausias, buvo nugalėtas Vulkanos – lėto ir šlubo – reiškia, kad nedorėliai negali išvengti Dievo bausmės jokiais jėgomis nei kojų greitumu.

Filosofiškai

Tuo tarpu kai kiti dievai turėjo užtikrintą vietą pasaulyje, Marsas neturėjo, nes visur pilna nesutarimų. Taigi, kas yra Marso ištvirkavimas su Venera²⁹⁶, kai Venerai priklauso gimdyti, o Marsui – žudyti? Iš tiesų, vieno prigimtis yra kurti, o kito naikinti, ir visame pasaulyje egzistuoja tam tikras ryšys tarp mirties ir gyvenimo. Tačiau Marso ir Veneros saitams sukliudę įsikišęs Vulkanas, nes perdėta kaitra trukdo gimimui. Kita vertus, Saulė atspindi Marso ir Veneros meilę, nes laikas, saulės judėjimo vaikas, reiškia nepaliaujamą ryto ir vakaro kaitą per tiek amžių.

Astronomiškai

Marso ir Veneros paleistuvystė iliustruoja Empedoklio sakinį, kuris teigė, kad viskas su susideda iš santaikos ir nesantaikos. Taigi, Marso ir Veneros planetos kai kada susieina, kai kada atsiskiria. Juos išduoda Saulė, supančioja grandinėmis Vulkanas, o išlaisvina Neptūnas. Iš to gali pasirodyti, kad karštas ir sausas elementas, tiek ir atvirkščiai tas, kuris yra šaltas ir drėgnas, kartais viską sujungia, kartais išsklaido. Šitaip atsiliepia ir kita poetų išmonė – kad iš

²⁹⁴ Natalis Comitis, *op.cit.*, II.7.

²⁹⁵ Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, III.19.8.

²⁹⁶ Natalis Comitis, *op.cit.*, II.VII.

Marso ir Veneros gimė Harmonija. Žinoma, iš šalto ir karšto, iš drėgno ir sauso, iš sunkaus ir lengvo, tinkamai sumaišytų, iš tiesų gimsta tam tikra dermė, dėl kurios visas pasaulis nuostabiausiai paklūsta pats sau. Galima suprasti ir taip, kad Saulė pranešė apie Veneros ir Marso paleistuvystę, nes Veneros ir Marso žvaigždynų sąjunga palanki gimimui iš paleistuvystės, tačiau saulei vėl pakilus ir juos užklupus, jie nebelieka paslėpti²⁹⁷.

Politiškai

Tertulijonas perpasakoja poetišką pramaną, kad Marsas buvo įkalintas trylika mėnesių²⁹⁸. O Pausanijas teigia, kad tokį supančiotą ir įkalintą jį garbinę lakoniečiai²⁹⁹; iš tiesų, kiekviena valstybė turėtų taika rūpintis uoliau, nei karu. Marsas ir Merkurijus turėjo savo statulas Konkordijos šventykloje³⁰⁰, nes nėra nieko tobuliau už valdovą, kurio drąsa ir išmintis yra nepaprastos ir dermėje.

Graikai pasakoja, kad priešais Farnakėją buvo Arijos provincija, dedikuota Marsui³⁰¹, ir ten paukščiai su atvykėliais kovojo sparnų mostais; iš tiesų, karo atveju svarbiausia užtikrinti vikrumą ir uolumą idant į tėvynę nebūtų įleisti svetimi žvalgai. Išeinantys į mūšį, romėnų karvedžiai šaukdavo: „Marsai, būdrauk!“ Tokiu [raginimu] (būdrauk!), senovės žmonės kreipdavosi ir į kitus dievus, kai atsiduodavo jų globai, nes visa karo klotis priklauso nuo Dievo.

Ekonomiškai

Pierijus sako³⁰², kad egiptiečiai Marsą ir Venerą kaip du vanagus – patiną ir patelę, o Kauzinas kaip dvi varnas, nes šie paukščiai palankūs santuokai³⁰³.

²⁹⁷ Plutarchus, *De Audiendis Poetis*, IV.19.

²⁹⁸ Tertullianus, *Apologeticum*, IV.1.

²⁹⁹ Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, III.15.7

³⁰⁰ Plinius, *Naturalis Historia*, XXXIV.9.

³⁰¹ *Ibid.*, VI.12.

³⁰² Pierius Valerianus, *Hieroglyphica: sive de sacris Aegyptiorum literis commentarii*, XXI.

³⁰³ *Ibid.*, II.

Teologiškai

Senovės žmonės pasakoja, kad Marsas buvo budrumo ir drąsos dievas, nes visus žmogaus veiksmus reikia priskirti dieviškajai visagalybei. Tačiau neurų tauta, Marso atvaizdo vietoje, garbino ant aukuro padėtą kalaviją³⁰⁴. Taip pat ir senovės Romoje, kaip tvirtina Varonas, vietoj Marso statulos buvo garbinama ietis³⁰⁵. Šis prietaras žymi tuos, kurie pernelyg pasikliauja savo jėgomis ir karine parengtimi, ir tai giriasi su Mezentijumi, dievų niekintoju³⁰⁶: „Dešinė ir ietis, kuria užsimoju – Dievas man.“³⁰⁷. Taigi verčiau jie pasikalbėtų su drąsiausiu herojumi Dovydu: „Nes nepasitikiu savo lanku ir mano kalavijas manęs neišgelbės“³⁰⁸. Per aukojimus Marsui Miškiniui buvo įprasta (nes senovėje Marsas buvo miškų [dievas]), kad Marso vardas nebuvo minimas, kaip ir nei veršio, nei ėriuko, nes jis buvęs naikinimo ir plėšikavimo dievas, o plėšikavimų aukos neturėtų būti minimos dievų akivaizdoje³⁰⁹. Senovės lenkai ir visos slavų tautos labai garbino dievą Marsą, kaip rašo Orzechovskis *Chimairoje*, Kromeris, Gvanjinis ir kiti³¹⁰.

³⁰⁴ Alexander ab Alexandro, *Genialum Dierum*, VI.11.

³⁰⁵ Clemens Alexandrinus, *Protrep.*, IV.

³⁰⁶ Vergilius, *Aeneis*, VII. 648.

³⁰⁷ *Ibid.*, X.773.

³⁰⁸ Vg, Ps, 43,7.

³⁰⁹ Clemens Alexandrinus, *Protrep.*, II.

³¹⁰ M. Kromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, 1558; Alexander Gvanginus, *Sarmatiae Europaeae descriptio*, 1578.

3.2. Knyga apie Romos miestą ir romėnus

I skyrius

Romos miesto kilmė ir įkūrėjas

Po to, kai buvo sunaikintas Trojos miestas, Enėjas, pabėgęs į Italiją ir karine jėga paėmęs karaliaus Lotyno dukterį Laviniją³¹¹ ir netrukus po to paimtas iš gyvųjų tarpo, Lavinijaus karalystę³¹² paliko sūnui Askanijui³¹³. Šis, palikęs motiną Lavinijuje, pastatė Albos miestą pramintą Longa, praėjus maždaug trisdešimčiai metų nuo Lavinijaus įkūrimo. Po Askanijo, šį kraštą valdė dvylika karalių. Priešpaskutinis karalius Amulijus, iš karalystės ištrėmė vyresnįjį brolių Numitorą, ir dėl to, kad šio įpėdinis neperimtų iš jo valdžios, Numitoro dukterį pašventė būti vestale³¹⁴. Betgi ši, (kaip poetai vaizduoja), dievo Marso apvaisinta, pagimdė Romulą ir Remą³¹⁵. Senelio brolio išmesti į Tiberio krantą, berniukai išliko gyvi nepaisant upės keliamo pavojaus. Po to, buvo užauginti piemens Faustulo ir jo žmonos Laurencijos³¹⁶ (kuri viešai buvo vadinama paleistuve³¹⁷ dėl parsidavinėjimo) rūpesčiu. Po kurio laiko suaugę, vaikai nužudo Amulijų ir grąžina seneliui Numitorui valdžią³¹⁸. Galiausiai,

³¹¹ Livijus rašė, kad yra dvi Enėjo ir Lavinijos vedybų istorijos tradicijos: viena pasakoja, kad nugalėtas kovoje su trojėnais ir Enėju, Lotynas sudarė su juo taiką, o vėliau atidavė dukros Lavinijos ranką. Kita tradicija laikosi Vergilijaus *Eneidoje* (VII-XII giesmės) aprašytų įvykių - karalius Lotynas sužavėtas Enėjo ir trojėnų atkeliavimo į Laurentą istorija ir paties Enėjo dvasia, be kovos abejoms pusėms sudarius taiką, pasikvietė jį apsigyventi paties rūmuose ir viešai sudarydamas šeimyninę sutartį, atidavė savo dukrą Laviniją vedyboms.; Lavinija, Amatos (Palantos) ir karaliaus Lotyno dukra, Enėjo žmona ir, anot Livijaus (*Ab urbe condita*, I.1) - Askanijo motina.; Lotynas – legendinis Lacijaus karalius.; Livius, *Ab Urbe Condita*, I.5-10.

³¹² Lavinijus – Enėjo įkurtas italikų miestas Lacijuje, pavadintas jo žmonos Lavinijos garbei. *ibid.*; Varro, *De Lingua Latina*, V.144.

³¹³ Askanijas – Enėjo ir Lavinijos sūnus, įkūręs Alba Longos miestą ir jį valdęs.; Vergilijaus *Eneidoje* Askanijas yra Enėjo ir jo pirmosios žmonos, Priamo dukters Kreūsos sūnus.; Taip pat vadintas Julu – iš jo save kildino ir Julijų giminė.; Livius, *Ab urbe condita*, I.1; I.3; Vergilius, *Aeneis*, I.;

³¹⁴ Amulijus – Alba Longos karalius, Numitoro brolis, įsakęs Numitoro dukterį Rėją Silviją atiduoti vestalių globon, o jos sūnus Romulą ir Remą nužudyti išmetus Tiberio upėn.; Numitoras – karaliaus Prokos vyresnysis sūnus, Rėjos Silvijos tėvas, Romulo ir Remo senelis. Numitoro brolis Amulijus atėmė iš jo valdžią ir bandė pašalinti likusius įpėdinius, tačiau galiausiai, vaikaičiams nužudžius Romulą ir Remą, atgavo valdžią ir tampa paskutiniuju Albos Longos karaliumi.; Livius, *Ab urbe condita*, I.3-4.

³¹⁵ Livius, *Ab Urbe Condita*, I.4.

³¹⁶ Faustulas – piemuos išgelbėjęs ir užauginęs Romulą ir Remą. Laurencija (dar – Aka Larencija) – piemens Faustulo, išgelbėjusio ir parnešusio dvynius Romulą ir Remą žmona, anot padavimo, jų žindyvė.; *Ibid.*

³¹⁷ Žodis *lupa* kartais verčiamas kaip paleistuvė, kūną pardavinėjanti moteris. Čia Sarbievijus tikriausiai remiasi Livijaus pasakojimu – anot istoriko, kai kurie manę, kad Laurencija nesibodėjo dalinti savo kūno kitiems, todėl piemenų tarpe praminta „vilke“.; Livius, *op.cit.*, I.4.7.

³¹⁸ *Ibid.*, I.5.7

Palatino kalvoje Romulas įkuria miestą, kuriam suteikia savo vardą; iš pradžių pakviesti etruskai, idant nurodytų apeigas³¹⁹, kurių reikia miesto sienoms įsteigti, ir kad šias žinias būtų galima perduoti ateities kartoms. Pirmiausia, aplink buvo iškastas apskritas griovys. Jame įsodintos pirmosios sėklos, naudotos malonumui ar būtinybei.

Po to, kiekvienas iš savo kraštų atsinešą dalelę žemės sunėšė ir supylė į griovį. Šis griovys, buvo pramintas Dangumi ar Pasauliu, it tai buvo pranašingas ženklas, nes būtent nuo to laiko, nuo senovės romėnų, prasidėjo pasaulio, o nuo naujųjų - dangaus imperija³²⁰.

Tuomet lyg iš vidurio, apibrėžė miestą tarsi ratu ar apskritimu³²¹. Tuo tarpu Romulas, plūgan įkinkęs jautį ir karvę, palei linijas variniu noragu į giliaž žemę įspaudė vagas. Sekusiųjų iš paskos užduotis buvo suversti atgal plūgo iškeltus grumstus, idant jokios žemės neišsikištų už vagas. Šitaip jie nustatė miesto sienų ribas. Ištrynus keletą raidžių, šios buvo pavadintos pomerijumi, tarsi būtų už, ar anapus sienų³²². Būsimų vartų vietose, pakėlus arklą su noragu, buvo paliktas neartas laukas. Dėl to, visos miesto sienų ribos, išskyrus vartus, buvo laikomos šventa vieta, nes jei ir šie būtų buvę šventi, kaskart būtų reikėję palaiminimo, kad būtų galima už miesto išmesti nešvarumus³²³. Statydami miestus Lacijuje, protėviai tvirtai laikėsi šio papročio.

Varonas prideda, kad pats pomerijus vadinamas tarsi esantis „už sienų“ dėl to, kad ši vieta iš tiesų yra už sienų ribų³²⁴. O štai Halikarnasietis papildo, kad pomerijumi vadinta teritorija pažyminti tiek anapus, tiek viduje sienų esančias ribas, kuriose nebuvo leistina statyti jokių statinių³²⁵. Taigi, miesto pasienio (pomerijaus) perkėlimas reiškė tą patį, ką miesto ribų plėtra.

³¹⁹ Tikriausiai čia Sarbievijus mini etruskišką miesto įkūrimo ritualą: auspicijų dieną būrys gyvulių, kurių viduryje plūgan įkinkyti jautis ir karvė išaria vagas, kurias sustiprina sienos (*murus*) ir griovys (*fossa*).; Varro, *De Lingua Latina*, V.143

³²⁰ *Fossa* – (duobė, griovys) buvo vadinamas *Mundus* – (pasauliu, žeme); šis griovys buvo tarsi mirusiųjų ir gyvųjų pasaulio jungtis. Čia *fossa* – griovys, išartas pagal etruskų ritualą, o žemė, metama į šį griovį, vadinta *murus* – siena.; galbūt Sarbievijus turi omenyje Romą kaip būsimą krikščionybės centrą, metaforiškai išsireikšdamas apie naujųjų romėnų „dangaus“ – galbūt Dievo - (*caeli imperium*) imperiją, o gal net ir būsimą Šv. Romos Imperiją.

³²¹ *Orbis* – ratas, apskritimas, anot Varono, nubrėžtas už pomerijaus buvo laikomas *urbs* – miesto pradžia. Varro, *De Lingua Latina*, V.143

³²² *post moerium*

³²³ Miesto sienos laikytos šventomis, žynių pašventinimo būdavo prašoma jas taisant ar perstatant, todėl išėjimai – vartai buvo palikti „nešventinti“, kad būtų galima pro juos laisvai judėti ir išgabenti atliekas.

³²⁴ „[...] *qui quod erat post murum, postmoerium dictum, [...]*“.; Varro, *De Lingua Latina*, V.144.

³²⁵ Halicarnasseus, *Antiquitates Romanae*, I. 87-88

II skyrius

Romos miesto augimas

Pirmiausia, Palatino kalvoje Romulo įkurtas miestas buvo kvadratinis. Šis turėjo trejus vartus: Jano, Karmentos, ir deivės Pandos³²⁶. Po kurio laiko, karalių išplėsta, [Roma] atsivėrė dar septyneriais vartais: Kapenos, Celijaus kalvos, Nevijaus, Eskvilino, Viminalio, Kolino, ir Flumenos. Visi šie vartai apsupo – Tito Tacijaus laikais Tarpėjos uolą, Numos - Kvirinalį, Tulo Hostilijaus – Celijų, Anko - Aventiną. Ši, kaip buvo lemta, nebuvo prijungta prie miesto pomerijaus, bet pridėjus, pastatyti nauji vartai, vadinti Trigubais. Paskiau Liucijus Tarkvinijus, Eskvilino ir Viminalio kalvas įtraukė į miesto pomerijų, ir šitokiu būdu jį praplėtė, apsupdamas apkasais, ir kvadratinių akmenų sienomis³²⁷. Galiausiai, diktatorius Liucijus Kornelijus Sula, o po jų ir Julijus, Augustas ir Tiberijus Cezariai šį miestą nepaprastai išplėtė.

III skyrius

Septynios miesto kalvos

Stacijus³²⁸ ir kiti poetai³²⁹ Romą vadino Septynkalviu (septynių kalvų) miestu; suprantama, kodėl jis šitaip vadinamas - juk buvo įspraustas tarp septynių kalnų. Dėl to ir Horacijus rašė³³⁰:
„Dievams, besidžiaugiantiems septyniomis kalvomis“

Jas mes pateiksime skaitytojui apžiūrėti taip, kaip patys savo akimis matėme, rodant mokyčiausiam vyrui Aleksandruui Donatui³³¹: stovėjome ant Kapitolijaus kalvos, netoli

³²⁶ Karmenta - pranašautoja, Euandro motina, su juo atvykusi iš Arkadijos į Laciją; vėliau garbinta kaip deivė.; Panda - romėnų javų deivė, kartais tapatinta su Cerera.; Antikos vardynas, *Antikinių tikrinių vardų skaitmeninė duomenų bazė*, Vilniaus universitetas, 2013-2015

³²⁷ Čia tikriausiai minima mūro rūšis *opus quadratum* – netašytų akmenų blokų be jungiamosios medžiagos statyba. Tokios statybos pavyzdys yra iki šių dienų išlikusi Servijaus siena Romoje, kurią galbūt ir mini Sarbėvijus. Livius, *Ab urbe condita*, I.44

³²⁸ „[...] *quis septemgeminæ posuisset moenia Romæ* [...]“; Statius, *Silvae*, I.2.191

³²⁹ „Ubi nunc est Roma, Septimontium nominatum [...]“; Varro, *De Lingua Latina*, V. 41

³³⁰ Horatius, *Carmen Saeculare*, I.7

Tarpėjos uolos, pasisukę į saulėtekio pusę. Iš ten, tarp pietų ir rytų, dešinėje pusėje mums atsiveria Aventinas, o atsisukus į rytus pasirodo Palatino kalva; už jos, ilgu kauburiu atsikišusi Celijaus kalva; kairėje pusėje, atsisukus į šiaurę tarp Kvirinalio ir Eskvilino – matosi Viminalio kalva. Toliau, tarsi nusileidę nuo Tarpėjos uolos, atsižvelgdami į Romos vystymasi ir plėtrą, apžvelgėme visas likusias kalvas:

Palatinas

Šią kalvą apgyvendinti pirmiausia pradėta Romulo; po to tai tęsė Tulas Hostilijus; galiausiai kalvoje pastatyti Augustų rūmai³³². Vėliau - įvairūs karalių rūmai ir rezidencijos pradėti vadinti palacijumi³³³. Paties kalno pavadinimas perimtas ar iš palantiečių, su kuriais gyveno Evandras³³⁴, ar nuo Palanto kapo³³⁵, ar nuo Reatės krašto, iš kurio šion kalvon atkeliavo palatiniečiai³³⁶.

Kapitolijus

Kalva garsėja didžiule Kapitolijaus Jupiterio šventykla. Ją Tarkvinijus Senasis paskyrė Jupiteriui³³⁷, pastatyta Servijaus Tulijaus, o baigta statyti Tarkvinijaus Išdidžiojo³³⁸; pašventinta konsulo Horacijaus Pulvilo³³⁹. Vėliau nuolatos deginta, griauta, ir vėl iš naujo atstatoma.

Rašytojai pasakoja, kad, kai Servijus Tarpėje statė šią šventyklą, dėl aukojimo apeigų iš šventyklėlių, anksčiau stovėjusių ant to paties kalno, išviliojo ir kitus dievus; visi dievai

³³¹ Alexander Donatus, *Roma vetus ac recens utriusque aedificiis illustrata*, 1695; pirmas leidimas 1638, bet buvo žinomas jau rankraštis. Alessandro Donati Romoje buvo nuo 1600 m. ir Sarbievijus su juo bendravo būdamas Romoje; galbūt Donatas iš tiesų aprodė jam Romą.

³³² Anot Svetonijaus, imperatorius Augustas persikėlė į Kvinto Hortenzijaus rūmus Palatino kalvoje, palikdamas savo namus buvusius Romos forume.; Svetonius, *Divus Augustus*, 72

³³³ *Palatium*

³³⁴ Palantėjas – miestas Arkadijoje, iš kurio, anot Livijaus, buvo kilęs Evandras.; Livius, *op.cit.*, I.5

³³⁵ Dionisijas Halikarnasietis rašo, kad kai kurie rašytojai Palatino pavadinimą kildina nuo Palanto, Heraklio ir Lavinijos (Evandro dukters) sūnaus, kuriam mirus Palatino kalvos vietoje, senelis iš motinos pusės supylė kapą.; Halicarnasseus, *Antiquitates Romanae*, I.32.1

³³⁶ Anot Halikarnasiečio, reatiniečiai, senosios sabinų sostinės Reatės gyventojai, keliavę per artimiausius miestus, galiausiai įsikūrė Palatine. ; Halicarnasseus, *op.cit.*, I.14-16

³³⁷ Tarkvinijus Priskas padėjo pamatus šventyklai ant Kapitolijaus kalvos skirtai Jupiteriui, kuriam pasišventė kare su sabinais.; Livius, *op.cit.*, I.38.; Halicarnasseus, *op.cit.*, III.69.

³³⁸ Halicarnasseus, *op.cit.*, IV.61; Livius, *op.cit.*, I.55-56.

³³⁹ Anot Halikarnasiečio, Kapitolijaus Jupiterio šventyklą pašventinęs per antrąjį konsulavimą 507 m., o Livijus rašo, kad Horacijus šventyklą pašventino per pirmąjį savo konsulavimą 509 m.pr.Kr.; Halicarnasseus, *op.cit.*, V.35; Livius, *op.cit.* II.8

pasitraukė noriai, priešinosi tik Terminas ir Juventutė³⁴⁰. Dėl to priekinė šventyklos stogo dalis buvo palikta atvira akmens dievybei³⁴¹, tarsi išėjimui, jei prireiktų išvykti. Šios šventyklos dydis buvo 8 jugeriai³⁴² ir 200 pėdų, vienodai į ilgį ir į plotį. Joje buvo slaptas kambarėlis, į kurį įeiti bet kokiam bedieviui buvo draudžiama. Ant šventyklos buvo du aukšiniai vainikai: vienas jų paskirtas Jupiteriui galų³⁴³, o antrąją atsiuntė kartaginiečiai idant išreikštų padėką dėl pasiektos pergalės prieš samnitus³⁴⁴. Ateityje atsirado dar trys šventyklos, įterptos į šventovės sienas: Jupiterio - viduryje, dešinėje Minervos, ir kairėje Junonės šventyklos.

Minervos šventykloje, greta deivės statulos, aukščiausiasis pretorius, įkaldavo (geležinę) vinį, šitaip žymėdamas metų skaičių³⁴⁵; juk skaičių išradimas buvo priskiriamas Minervai. Junonės šventovėje lesintos šventosios žąsys³⁴⁶, ir akmeninėje skrynioje saugotos Sibilės knygos; ten pat stovėjo ir iš aukso išlieta deivė Viktorija.

Jupiterio šventyklos koplyčioje stovi paaukuotas keturkinkis vežimas su dvylika skydų, o ant viršūnės - pats Jupiteris, pasikinkęs ketverto arklių vežimą, išlietas už gausybę pinigų.

Imperatoriai, eidami į karą, į šią šventyklą nešdavo aukas Jupiterio Karvedžio statulai, o grįžę, triumfuodami traukdavo link tos pačios šventyklos, ir dėkodami paskersdavo aukojamus gyvulius. Ten pat ir konsulai, kai imdavosi eiti pareigas, kiekvienas paaukodavo po du jaučius. Toje pačioje šventykloje taip pat vykdavo ir senato posėdžiai, o žmonės, dėl religinio papročio

³⁴⁰ Terminas – ribų sienų ir ežių dievas; Juventutė – jaunystės ir atjaunėjimo deivė.; gali būti, kad čia Sarbievijus sumaišė Servijų Tulijų su Tarkvinijumi Išdidžiuoju, kadangi Halikarnasietis rašo, kad statant Jupiterio šventyklą Kapitolijuje, Tarkvinijus Išdidžius sukvietė augūrus idant šie atlikę auspicijas sužinotų, kurių dievybių altorius perkelti kitur; visi, išskyrus Terminą ir Juventutę (nors jų meldė pasitraukti), pasitraukė.; Halicarnasseus, *Antiquitates Romanae*, III.69

³⁴¹ Gali būti, kad referuojama į Jupiterį Akmenį.

³⁴² Jugeras (*iugerum*) - jugeris, margas, romėnų žemės ploto vienetas: 240 pėdų ilgumo ir 120 pėdų platumo = apie 0,25 ha.; Antikos vardynas, *Antikinių tikrinių vardų skaitmeninė duomenų bazė*, Vilniaus universitetas, 2013-2015

³⁴³ Galai – Kibelės kulto žyniai eunuchai.; William Smith, LLD, William Wayte, G. E. Marindin, Ed, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, (1890)

³⁴⁴ Kartaginiečiai, idant paženklintų pergalę prieš samnitus, atsiuntė 25 (svarus?) sveriančių auksinę karūną.; Livius, *op.cit.*, VII.38

³⁴⁵ *Clavus annalis* (kasmetinė vinis). Kiekvienus metus, aukščiausiasis magistratas ar pretorius, pažymėdavo rugsėjo idų dieną įkaldamas į šventyklos sieną vinį, taip skaičiuodamas metus.; Livius, *Ab urbe condita*, VII.3.

³⁴⁶ Junonė Moneta - deivės Junonos epitetas; jos šventykloje buvo kalamos monetos, auginamos žąsys, kurios, anot legendos, išgelbėjo Romą nuo galų užpuolimo, įspėdamos Marką Manlijų.; Antikos vardynas, *Antikinių tikrinių vardų skaitmeninė duomenų bazė*, Vilniaus universitetas, 2013-2015; Livius, *Ab urbe condita*, V.47

dažnai ten miegodavo. Vėliau, iškilmių ar švenčių dienomis, Kapitolijaus Jupiteris įprastai buvo dažomas skaisčiai raudonais dažais.

Kapitolijaus kalva, taip pat vadinta ir Tarpėjos uola, nes čia buvo sabinų nužudyta ir palaidota vestalė Tarpėja³⁴⁷. Kapitolijaus pavadinimas kilo nuo galvos, kuri, kaip pasakojama, buvo rasta pamatuose, statant šventyklą.

Kvirinalis

Kvirinalio kalva žymi vyriausiojo pontifiko rūmais. Kadaisė vadinta Agonu. Varonas ją padalijo į kalvas, vadintas Salutarijaus, Mucijalio ir Lacijaus kalvomis³⁴⁸. Imperijos laikais Kvirinalio kalva buvo vadinama Arklio kalva, manau, kad dėl ten stovėjusių dviejų Aleksandro Didžiojo arklio Bucefalo marmurinių statulų. Jas toje vietoj pastatė Konstantinas Didysis³⁴⁹.

Celijus

Celijaus kalva dargi buvo vadinama Ažuolų kalva, dėl gausiai toje vietoje augusių ažuolų. Pavadinta Celijaus, etruskų valdovo Celijaus Vibenos vardu³⁵⁰. Kadaisė ten buvo Tulijaus Hostilijaus rūmai, dabar šioje vietoje stovi įstabi šv. Jono Lateraniečio bazilika.

Viminalis

Viminalio kalva savo vardu praminta dėl ją supančios tankios žilvičių giraitės³⁵¹. Kadaisė vadinta Fagutaliu, dėl ten augusių bukmedžių.

Eskvilinas

³⁴⁷ Livius, *op. cit.*, I.11

³⁴⁸ Salutarijaus kalva – priešais Apolono šventyklą, Saliutės (sveikatos ir gerovės deivė) šventyklos pusėje.; Mucijalo kalva – penktoji šventovė, Ištikimybės (*Dii Fidii*) dievo šventyklos koplyčia.; Lacijaus kalva – Insteno kvartale, augurų stebėjimo vietoje.; Varro, *De Lingua Latina*, V.52

³⁴⁹ Nėra žinoma, ar disokūrų skulptūras užsakė Konstantinas Didysis. Šio kūrinio kopijos iki šiol stovi Kvirinalio kalvos papėdėje. Bėgant amžiams ir keičiantis skoniui, keitėsi ir šio mįslingo dueto interpretacija. Renesanso epochoje Praksitelio ir Feidijo istorija tapo nebemadinga, ir vietoj to jie buvo plačiai vertinami kaip Aleksandro Didžiojo ir jo patikimo žirgo Bucefalo dvyniai (vėliau tapę dvigubu Aleksandro ir jo tėvo Pilypo Makedoniečio portretu).

³⁵⁰ Celijus Vibena – etruskas pasižymėjęs lyderiškomis savybėmis, padėjęs Romuliui ir jo sekėjams kovojant su Titu Tacijumi; anot Varono, Celijaus kalva pavadinta šio etrusko garbei.; Varro, *De Lingua Latina*, V.46.

³⁵¹ Varro, *De Lingua Latina*, V.51

Eskvilino kalva pavadinimą gavo nuo atliekų (*quisquilliae*), nes ten augurai išbarstydami šiukšles priviliodavę paukščius, arba dėl to, kad ten vyko Romulo sargybos nutarimai prieš Tacitą, ir tarsi Ekskubino kalva būtų buvusi tas pats kas Eskvilino – dabar žinoma kaip Didžioji Švč. Mergelės Marijos bazilika.

Aventinas garsėjo dėl politinės plebėjų secesijos³⁵², be to, ten buvo ir Tacijaus bei Remo kapavietės. Romulas, norėdamas paskirti šią kalvą savo broliui, uždraudė ją apgyvendinti. Iki pat Tiberijaus laikų Aventinas buvo atskirtas nuo miesto pomerijaus ribų, nes miesto įkūrimo pradžia ten Remui nebuvo sėkminga, priešingai nei Romului Palatine.

Vėliau trys likusios kalvos pamažu buvo įtrauktos į miesto sudėtį. Pirmoji, sodų kalva, gavusi pavadinimą nuo šalia buvusių Salustijaus sodų³⁵³, Aureliano laikais įtraukta į pomerijaus ribas, ir garsi dėl Nerono kapo. Būdavo įprasta kandidatams pirmiausia sustoti ant šios kalvos tam, kad galėtų būti visų pažinti, o nuo ten leisdavosi į Marso laukus. Kitos dvi likusios kalvos – Janikulo ir Vatikano – vienintelės buvo matomos anapus Tiberio. Janikulo kalva yra aukščiausia, ir nuo jos atsiveria visas miestas. Ant Vatikano kalvos augo itin senas ąžuolas, apie kurį rašė Plinijus: „Senesnis už miestą ąžuolas ant Vatikano kalvos, ant kurio įrašas auksinėmis raidėmis rodė, kad medis vertas būti garbinamu³⁵⁴.“ Abi kalvos žymios šv. Petro atminimu – Janikulas jo mirties vieta, ir dėl to [vadinta] auksine kalva, o Vatikane buvo jo kapas, kadaise toje vietoje palaidotas ir Scipijonas.

³⁵² secesija (*secessio* – atsiskyrimas, pasišalinimas), demonstratyvus senovės Romos plebėjų išėjimas iš bendruomenės – pasitraukimas už miesto ribų į Šventąjį kalną arba į Aventino kalvą. Secesija buvo galingiausias plebėjų kovos su patricijais dėl savo teisių būdas – plebėjai sudarė didesnę Romos kariuomenės dalį ir jiems pasitraukus miestas faktiškai būdavo nesaugomas; be to, nuo plebėjų priklausė Romos aprūpinimas maistu ir kitomis reikmėmis. Romėnų tradicinė istoriografija teigia, kad būta 5 secesijų (494, 449, 445, 342 ir 287 pr. Kr.); <https://www.vle.lt/straipsnis/secesija/>; Livius, *Ab Urbe Condita*, II. 32,33.

³⁵³ Apie Salustijaus sodus rašė: Tacitus, *Annales*, XII.47

³⁵⁴ „Vetustior autem Urbe in Vaticano ilex, in qua titulus aereis literis Etruscis, religione arborem jam tum dignam fuisse significat.“; Plinius, *Naturalis Historia*, XVI. 87.237.

IV skyrius

Romos miesto ribos, tribos ir dalys

Romulas, Romos miestą padalino į tris dalis, kurias pavadino tribomis: Ticijais, Ramnais ir Lucerais³⁵⁵. Ramnai pavadinti Romulo garbei, gyveno Palatine ir Celijuje, Ticijai pavadinti nuo Tacijaus, Kapitolijuje ir Kvirinale, Lucerai, pavadinti nuo giraitės (*lucus*) prieglobsčio, gyveno lygumoje tarp Palatino ir Kapitolijaus kalvų.

Tulijus, septynias miesto kalvas aptvėręs sienomis, padalino miestą į keturias apygardas – Palatino, Suburos, Kalvos ir Eskvilino³⁵⁶.

Tacitas pasakoja, kad vėliau Augustas Romą padalino į keturiolika apskričių³⁵⁷. Ši suskirstymą puikiai paaiškina Viktoras savo knygelėje³⁵⁸, nuroydamas kuriuose rajonuose kokie pastatai stovėjo, gyvenamieji namai, keliai, upeliai, vandentiekiai, kalvos, giraitės, šventyklos, šventovės, koplytėlės, portikai, rūmai, aukurai, šventos vietos, šventyklėlės, Dievo namai, cirkai, obeliskai, stadionai, ganyklos, teatrai, amfiteatrai, žaidimų aikštės, dirbtiniai tvenkiniai, turgavietės, valgyklos, senato rūmai, bazilikos, dvarai, susirinkimų vietos, aptvarai³⁵⁹, kalėjimai, sargybos postai, aikštės, sodai, mokyklos, krautuvės, pirtys, maudyklos, šaltiniai, ežerai, prausyklos, kūdros, upės, bibliotekos, arkos, kolonos, kapavietės, prekybvietės, mėsos turgūs, sandėliai, kepyklos, ir galiausiai, piliečių namai.

Pirmasis Romos rajonas vadintas Kampanijos rajonu. Antrasis – Celijaus kalno. Trečiasis – Izidės ir Serapio. Ketvirtasis – Taikos šventyklos. Penktasis – Eskvilino su bokštais ir Viminalio kalvos. Šeštasis – Aukšto takelio (*Alta semita*). Septintasis – Plataus kelio (*Via Lata*). Aštuntasis – Romos forumo. Devintasis - Flaminijaus cirko. Dešimtas – Palatino.

³⁵⁵ Triba - pirmykštis gentinis junginys seniausių laikų Romoje (Romos gyventojai buvę skirstomi pagal kilmę į romėnų (Ramnes), sabinų (Titius) ir etruskų (Luceres) tribas); *ibid.*, I.13.8.

³⁵⁶ *Ibid.*, I.43.13.

³⁵⁷ „[...] in regiones quattuordecim Roma dividitur, quarum quattuor integrae manebant, tres solo tenus deiectae: septem reliquis pauca tectorum vestigia supererant, lacera et semusta.“; Tacitus, *Annales*, XV.40.

³⁵⁸ Publius Victor, *P. Victor, Pomponius Laetus, Fabricius Camers, R. Volaterranus De urbe Roma scribentes* (Ex aedibus Hieronymi de Benedictis, 1520), p.34–38

³⁵⁹ *Saepta* - aptvaras (aptverta vieta forume ir Marso lauke priešrinkiminiams komicijų susirinkimams)

Vienuoliktasis – Didžiojo cirko. Dvyliktasis – viešojo baseino. Tryliktasis – Aventino. Keturioliktasis vadintas anapus Tiberio rajonu.

Šiose vietose buvo 221 mėsinės, 329 kepyklos, 909 maudyklos, 1908 kūdros, 41512 gyvenamieji namai, 33 giraitės, 29 turgavietės, 21 bazilika, 11 aikščių, 20 pirčių, 29 viešosios bibliotekos, 8 tiltai, 37 vartai.

V skyrius

Apie Romos gyventojus

Apie Romos gyventojus, jų skirstymą, ir pirmiausia apie patricijus ir plebėjus³⁶⁰.

Po tribų ir kurijų – apie kurias bus patogiau kalbėti vėliau – pirmiausia romėnus suskirstyta į patricijus ir plebėjus. Pagal Halikarnasiečio liudijimą, į patricijų luomą Romulas priskyrė žymios kilmės [žmones], pasižymėjusius dorybėmis ir turtais, ir atskyrė nuo nežinomų, vargšų ir nekilingųjų³⁶¹. Pagal įstatymą patricijų pareigos buvo rūpintis religinėmis apeigomis, vadovauti valdžios įstaigoms, spręsti bylas, posėdžiauti senate, dalyvauti miesto reikaluose. Tuo tarpu plebėjams įsakyta dirbti žemes, auginti gyvulius, užsiimti pelninga veikla.

Patricijai į tautos susirinkimus būdavo kviečiami šauklių, kiekvienas savo vardu, o plebėjai – vieno iš tarnų, [pučiant] jaučio ragą. Tačiau vėlesniais Romos respublikos laikais, patricijams įgavus liaudies tribūnų [pareigas], paskiau neretai ir plebėjai būdavo prileisti rūpintis religinėmis apeigomis, prie kurulinės valdžios³⁶², konsulo, diktatoriaus, cenzoriaus ir kitų pareigybių, ir buvo pradėta leisti jiems dalyvauti sudarant bendras santuokas.

³⁶⁰ Livius, *Ab Urbe Condita*, I.9.7.; Plutarchus, *Romulus*, XIII.

³⁶¹ Dionysius Halicarnassus, *Antiquitates Romanae*, II.8.2

³⁶² Aukšto pareigūno valdžia.; Livius, *Ab Urbe Condita*, VII. 1.1

VI skyrius

Apie patronus ir klientus³⁶³

Romulus, idant išvengtų patricijų ir plebėjų nesantaikos, susaistė juos savotiška veikla. Patricijams patikėjo plebėjų globą viešai suteikta pasirinkimo teise, kad plebėjas patronu galėtų išsirinkti ką panorėjęs. Tačiau patronų pareigos buvo teisiniuose [reikaluose] patarti klientams – kurių jie neišmanė – ir atstovauti tiek dalyvaujantiems, tiek nedalyvaujantiems, ir netgi sustabdyti kaltintojų puolimą išleidžiant pinigų. Taigi, klientams visuomet buvo reikalinga visiška ramybė, kad galėtų išspręsti asmeninius reikalus. Savo ruožtu klientų prievolė buvo padėti išleisti už vyrų globėjų dukteris, mokėti didelę dalį skolų iš nuosavų lėšų ne tik tarsi siekiant pelno, bet norint parodyti dėkingumą. Jie taip pat dalijosi išlaidomis, kurias patirdavo globėjai [siekdami] autoriteto ir pareigybių. Pagal įstatymą buvo nusikaltimas vienas kitą kaltinti, vienam prieš kitą liudyti, ar balsuoti. Pažeidusį Romulo įstatymą dėl išdavikų, ir įrodžius jo kaltę būdavo leidžiama nužudyti kaip auką Ditui³⁶⁴. Nes tie, kurie buvo nužudyti nebaudžiamai, būdavo aukojami kažkuriam iš dievų, veikiausiai požemių [dievui].

Šios sumanaus Romulo įstatymo dėka, 630 metų Romoje klestėjo taika ir santarvė be žudynių, tol, kol visi buvo abipusiškai susaistyti tarsi tėvystės ir sūnystės giminiškais ryšiais.

VII skyrius

Apie tris luomus: senatorių, raitelių, plebėjų

Išvijus karalius iš Romos, romėnų tauta buvo suskirstyta į tris luomus.

³⁶³ Globotinis, klientas (Romuje – patrono globojamas ir nuo jo priklausantis laisvas asmuo); Romoje iš senų senovės asmenys, neturėję pilnų pilietinių teisių (klientai), pasirinkdavo kurį nors iš patricijų savo patronu, kuris juos globodavo ir gindavo teisme.

³⁶⁴ Ditas (Plutonas), požemio karalystės dievas, teikiantis turtus.; Cicero, *De Natura Deorum*, II. 66.

Senatorių luomą sudarė tie, kuriuos pirmiausia į senatą išrinko karaliai, vėliau konsulai arba cenzoriai – iš patricijų, raitelių arba plebėjų. Į raitelių luomą pateko tie, kuriems cenzoriai duodavo valstybės žirgą ir žiedą³⁶⁵; jų nuosavybė turėjo siekti keturiasdešimt tūkstančių sestercijų. Dėvėdavo tunikas su siauru purpuriniu apvadu, kad skirtųsi nuo senatorių, dėvėjusių tunikas su plačiu apvadu. Trečiąjį luomą sudarė plebėjai, visi likę, kurie nebuvo išrinkti nei į senatą, nei į raitelių luomą, net jei kilę iš patricijų, ar plebėjų; be to ir tie raiteliai, kurie iš ištvirkimo užstatę turta, ar tie iš kurių dėl niekšybių atimtas valstybės žirgas ir žiedas. Plebėjai, dėl savo amoralumo, cenzorių būdavo priskiriami prie erarijų³⁶⁶ ir įrašomi į Cerės sąrašą³⁶⁷. Teisėjai paprastai būdavo renkami iš raitelių luomo. Be to, pastebėsite, kad šie trys luomai turėjo atskiras vietas žaidynėms stebėti.

VIII skyrius

Apie optimatus ir populares

Populiarais buvo vadinami tie, kurie arba iš baimės dėl savo niekšybių, ar dėl įgimto pamišimo, ar dėl skolų ir kitų finansinių sunkumų palankiai vertino naujoves, nuolat troško politinių permainų, net jei būdavo iš senatorių, raitelių ar plebėjų luomo.

Optimatais priešingai, buvo tie, kurie arba dėl aukštos kilmės, arba pagal susitarimą su kitais [stebėjo], kad valstybėje nebūtų sukeltos kokios nors piktadarybės, ir oriai mėgavosi laisvu laiku³⁶⁸.

³⁶⁵ Anulus aureus – auksinis raitelio žiedas.; Cicero, *In Verrem*, II.3.187

³⁶⁶ erarijus (piliėtis be politinių teisių, mokantis į valstybės išdą pagalvės mokesčius)

³⁶⁷ Ceriečių sąrašas, anot Aulo Gelijaus, sąrašas piliečių, iš kurių už gėdingus poelgius cenzoriai atimdavo balsavimo teisę.; Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, XVI.13.7.

³⁶⁸ Cicero, *Pro Sestio*, 45.97.

IX Skyrius

Apie kilminguosius, iškilėlius ir žemakilmius

Kilmingaisiais būdavo vadinami tie, kuriems buvo leidžiama atrijuje laikyti savo protėvių,ėjusių kurulines pareigas, atvaizdus.

Iškilėliai buvo tie, kuriems leista laikyti tik savo atvaizdus, nes jie buvo pirmieji iš šeimos pasiekę aukšto valdininko postą.

Žemakilmiai – kuriems nebuvo leidžiama laikyti net ir savo atvaizdo, nes jie niekuomet nebuvo ėję valstybinių pareigų.

Šie atvaizdai buvo pagaminti iš vaško arba nudažyti, su pavadinimais buvo saugojami pagrindinėje namo dalyje medinėse spintose, o per šventes puošiami drabužiais ir visiems atvirai rodomi. Tarpduryje, (sako Plinijus) ir aplink slenksčius stovėjo nepaprastų asmenybių atvaizdai, su pritvirtintu karo grobiu, kurio ir supirkėjams nebuvo leidžiama sugadinti³⁶⁹; net ir pasikeitus šeiminkams, jie tebebuvo namų puošmena, namams priekaištauojant silpnam šeiminkui, kasdien žengiančiam į kito pergalę³⁷⁰.

X skyrius

Apie paleistinius, atleistinius ir laisvai gimusius³⁷¹

Paleistinis (*libertus*) buvo tas, kuris kadaise vergavo vergijoje, iš kurios buvo paleistas į laisvę.

³⁶⁹ „aliae foris et circa limina animorum ingentium imagines erant adfixis hostium spoliis, quae nec emptori refigere liceret [...]“; Plinius, *Naturalis Historia*, XXXV.2.

³⁷⁰ „[...] triumphantque etiam dominis mutatis aeternae domus. erat haec stimulatio ingens, exprobrantibus tectis cotidie inbellem dominum intrare in alienum triumphum.“ *Ibid.*

³⁷¹ *Libertus, libertinus et ingenuus* - iki imperijos laikų paleistasis vergas būdavo vadinamas *libertus*, jo sūnus *libertinus* ir tik anūkas *ingenuus*; imperijos laikais jau sūnus būdavo *ingenuus*, o paleistasai vergas *libertinus*.

Atleistinis (*libertinus*) – gimęs iš dviejų paleistinių.

Laisvasis (*ingenuus*) – gimęs iš atleistinių.

Galiausiai, po Apijaus Ceko cenzoriavimo, pradėti vadinti paleistiniais ir atleistiniais.

Dargi, paleistinis senovėje buvo pilietis, bet negalėjo užimti jokių valstybinių pareigų, išskyrus žemesniojo tarnautojo arba mokesčių rinkėjo, t.y. raštininko, šauklio, tarpininko, pasiuntinio, liktoriaus, kurjerio, prokonsulo patarnautojo³⁷².

Atleistinis, paleistinio sūnus, turėjo tokias pat teises.

Laisvasis žmogus, atleistinio sūnus, paleistinio anūkas, turėjo daugiau teisių; turėjo balsavimo teisę kaimo triboje, tačiau negalėjo siekti aukštų valstybės tarnautojo pareigų ir priklausė plebėjų luomui.

Laisvasis, laisvėje gimusio sūnus, atleistinio anūkas, paleistinio proanūkis turėjo dar daugiau teisių. Galėjo tapti Romos raiteliu, bet negalėjo pakliūti į kurią. Gimęs laisvėje, laisvo žmogaus sūnus ir anūkas, atleistinio proanūkis, turėjo daugiausia teisių; nes galėjo būti išrinktas į senatą.

Be to, buvo įvairių laisvės suteikimo būdų.

1. Vergai, turėję šimtą [sestercijų] turto, arba kuriems tiek daug buvo atidavę šeimininkai, pelnydavo laisvę, jei pastarieji liepdavo cenzoriams įrašyti juos į piliečių sąrašą.

Antras būdas buvo suteikti vergams laisvę testamentu³⁷³.

Trečią būdą nurodo Sigonijus remdamasis Izidoriumi – romėnai tiems, kuriems norėjo suteikti laisvę, suduodavo antausį ir šitaip atleisdavo nuo vergijos³⁷⁴. Savo ruožtu pretorius šakelę – kuri buvo vadinama laisvės lazdele (*vindicta*) nuo vergo Vindiko (*Vindex*), pirmojo išlaisvinto tokiu būdu – tam pačiam vergui uždėjęs ant galvos pasakė: „Tvirtinu jį tapus laisvu pagal kviritų paprotį“. Tada atsisukęs į liktorių pridėjo: „Atsižvelgiant į tavo

³⁷² Šią ir žemiau esančių informacija Sarbievijus cituoja iš Rosino.

³⁷³ Šią ir kitas teises galima rasti Justiniano Kodekse.

³⁷⁴ Minimas autorius Izidorius nebuvo rastas, tačiau minėtas ne viename Sarbievijaus amžininkų ir kitų autorių veikale. Pvz.: Phaedrus, II.6; Carolus Sigonius, *De Antiquo Jure Civium Romanorum*, I.6.

atveji, kaip jau sakiau, štai tau laisvės lazdelė.“ Tada liktorius, perėmęs iš pretoriaus laisvės lazdelę, suduodavo vergui galvą, ir plakdavo veidą, delnus ir nugarą. Po šių veiksmų išlaisvintojo vardas būdavo įrašomas į protokolą, pridėdant atleidimo priežastis. Vėliau išlaisvinti ir laisve apdovanotieji, „ant nuskustos galvos nešiodavo veltinę kepurę“ – Laisvės simbolį.

Iš čia atsiradęs posakis „veltinei kepurei, ir Laisvei pašauktas“, ir teisingai Marcialis sako „kepurėta Roma“³⁷⁵. Iš čia tikriausiai kilo paprotys nusiimti kepurę nuo galvos, kai iš pagarbos kam nors kitam save vadiname tarnu. Todėl magistrai ir daktarai, gavę titulą, yra apdovanojami kepure. Dėl to ir senųjų Germanijos ir Lenkijos didikų herbus dengia „šalmi, tarsi Laisvės kepurės“.

Buvo ir dar kiti trys laisvės suteikimo būdai³⁷⁶.

Pirmas – laišku, kai laisvė vergui būdavo suteikiama raštu.

Antrasis – per draugus, kurių akivaizdoje būdavo atleidžiami vergai.

Trečiasis – vaišėmis, kai dėl laisvės suteikimo malonės vergai būdavo pašaukiami į puotą. Tačiau vėlesniais laikais tokiu būdu laisvė būdavo įgaunama rečiau, nei ankstesniais. Šitaip išlaisvinti būdavo vadinami Junijaus lotynais (Latini Iuniani)³⁷⁷.

³⁷⁵ Martialis, *Epigrammata*, XI. 6.

³⁷⁶ „[...] triplex libertas capitisque minutio triplex.“; Ausonius, *Griphus Ternarii numeri*, 65-66.

³⁷⁷ Junijaus lotynai – buvę vergai, išlaisvinti nesilaikant įstatymo reikalaujamų formalumų arba pažeidžiant Augusto nustatytus apribojimus šeiminkams laisvai manumituoti. Iki *lex Iunia Norbana* (šiuos dalykus aprašo ir Rosinas), kurį priėmė Augustas arba Tiberijus, tokie vergai turėjo tam tikrą statusą, kurį saugojo pretoriai. Jie tapo ne Romos piliečiais, o lotynais, kurių statusas neturėjo ryšio su geografine kilme. Pagrindinė jų civilinė negalia buvo ta, kad tokiam išlaisvintam vergui mirus, jo turtas grįždavo buvusiam šeiminkui. Tai galėjo būti motyvas šeiminkui atsisakyti visiškos manumisijos, tačiau neaišku, dėl kokių politinių priežasčių šis statusas apskritai buvo nustatytas. Šeiminkas bet kada galėjo padaryti manumisiją visiškai veiksmingą, pakartodamas ją viena iš pripažintų formų, o Junijaus lotynas galėjo pasiekti tą patį tikslą savo pastangomis, užsiimdamas įvairia veikla visuomenės labui arba turėdamas vienerių metų teisėtą vaiką. 531 m. * Justinianas panaikino šį statusą.; Rosinus, *op.cit.*, I.XX.; H. F. Jolowicz, Barry Nicholas, *A Historical Introduction to the Study of Roman Law*, p.62,345,367.

4. Santrauka

Šiame magistro darbe pristatomas M. K. Sarbievijaus veikalas *Dii gentium* ir jo fragmentų vertimas (I–X skyrių) ir traktatėlio *De Urbe et Romanis*). Sarbievijaus *Dii gentium* yra įspūdingos apimties veikalas, reikšmingas tiek savo turiniu, tiek kultūriniu kontekstu. Išverstuose šio kūrinio skyriuose randame daugelį žinomų mitų, aiškinamų alegoriškai. Darbe nagrinėjamas išverstų dalių turinys, kūrinio intertekstualumas ir tiek istorinės, tiek kultūrinės aplinkybės. Darbe taip pat pateikiamas pirmasis fragmentiškas autoriaus traktato vertimas į lietuvių kalbą su teksto komentarais ir išvados.

Raktiniai žodžiai: Sarbievijus, Dii gentium, mitografas, jėzuitai, romėnų mitologija

5. Summary

This MA thesis presents M.K. Sarbievius' work *Dii gentium* (Chapters I–X) and a short part called *De Urbe et Romanis*. Sarbievius' *Dii gentium* is a work of impressive scope, significant both in its content and cultural context. In the translated chapters of *Dii gentium* work we find many well-known myths interpreted allegorically. The thesis examines the content of the translated parts, intertextuality of the work and both historical and cultural circumstances. The thesis also contains the first fragmental Lithuanian translation of authors' treatise with accompanying text commentaries and conclusion.

Keywords: Dii gentium, Sarbievius, mythography, jesuit, roman mythology

6. Literatūros sąrašas

Šaltiniai:

Apollonius Rhodius. *Argonautica*. Edited and translated by William H. Race. Loeb Classical Library 1. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.

Arnobius, *Adversus nationes*, <https://www.thelatinlibrary.com/arnobius/arnobius4.shtml>;
<https://www.thelatinlibrary.com/arnobius/arnobius5.shtml>

Augustine. *City of God, Volume II: Books 4-7*. Translated by William M. Green. Loeb Classical Library 412. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963.

Ausonius. *Works*. Ausonius, Vol 1. Ausonius, Decimus Magnus. Hugh G. Evelyn-White. William Heinemann Ltd.; Harvard University Press. London; Cambridge, Massachusetts. 1919. Keyboarding.

Babrius, Phaedrus. *Fables*. Translated by Ben Edwin Perry. Loeb Classical Library 436. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1965.

Cato, Varro, *On Agriculture*, Translated by W. D. Hooper, Harrison Boyd Ash. Loeb Classical Library 283. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.

Cicero, *On the Nature of the Gods. Academics*, Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 268. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933.

Cicero, *On the Republic. On the Laws*, Translated by Clinton W. Keyes. Loeb Classical Library 213. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928.

Cicero., *Pro Archia. Post Reditum in Senatu. Post Reditum ad Quirites. De Domo Sua. De Haruspicum Responsis. Pro Plancio*, Translated by N. H. Watts. Loeb Classical Library 158. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1923

Cyprianus Carthaginensis, *De Vanitate Idolorum*, (by Philip Schaff, *Fathers of the Third Century: Hippolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix*, 1885)

Claudii Aeliani, *de natura animalium libri xvii, varia historia, epistolae, fragmenta, Vol 2*. Aelian, Rudolf Herche,. In Aedibus B.G. Teubneri, Lipsiae. 1866. Keyboarding

D. Halicarnassus, *Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία*, published in Vol. I of the Loeb Classical Library edition, 1937,

Dio Cassius. Roman History, Volume VI: Books 51-55. Translated by Earnest Cary, Herbert B. Foster. Loeb Classical Library 83. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917

Diodorus Siculus. *Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*. Translated by C. H. Oldfather. Loeb Classical Library 375. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1946.

Dionysii Halicarnasei, *Antiquitatum Romanarum quae supersunt, Vol I-IV. Dionysius of Halicarnassus*. Karl Jacoby. In Aedibus B.G. Teubneri. Leipzig. 1885. Keyboarding.

DOI: 10.4159/DLCL.claudian_claudianus-shorter_poems.1922

Fragmenta Poetarum Romanorum, ed. Baehrens, Lipsiae 1886

Fragmenta Poetarum Romanorum, ed. Baehrens, Lipsiae 1886

Gellius. *Attic Nights, Volume I: Books 1-5*. Translated by J. C. Rolfe. Loeb Classical Library 195. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927.

Gellius. *Attic Nights, Volume III: Books 14-20*. Translated by J. C. Rolfe. Loeb Classical Library 212. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927.

Hieronymus, *Adversus Iovinianum*, <https://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf206.html>

Horace, *Odes and Epodes*. Edited and translated by Niall Rudd. Loeb Classical Library 33. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.

Horace. *Odes and Epodes*. Edited and translated by Niall Rudd. Loeb Classical Library 33. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.

Ioannes Pierius Valerianus, *Hieroglyphica Sive de Sacris Aegyptiarum, Aliarumque Gentium*,

Iosephus Scaliger, *Coniectanea in M. Terentium Varronem de lingua Latina*, ex officina Rob. Stephani typographi regii: 1565.;

https://archive.org/details/bub_gb_2pbAUabG7jcC/page/n39/mode/2up

Jerome, *Select Letters*, Translated by F. A. Wright. Loeb Classical Library 262. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933

Johannes Rosinus, *Antiquitatum Romanarum borpus absolutissimum*, Apud Petrum & Iacobum Chouët, British Library, 1640

Julius Firmicus Maternus, *De errore profanarum religionum*, Bibliotheca Scriptorvm Graecorvm et Romanorvm Teubneriana: 1907.

Lactantius, *L. Caelius Firmianus Lactantius. Divinarum institutionum libri septem. Fasc. 1: Libri I et II*, Ediderunt Eberhard Heck et Antonie Wlosok (Bibliotheca Teubneriana). München-Leipzig: K. G, 2005.

Lactantius, *L. Caelius Firmianus Lactantius. Divinarum institutionum libri septem. Fasc. 3: Libri Vt VI*. Ediderunt Eberhard Heck et Antonie Wlosok, (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2005

Livy, *Books I and II With An English Translation*, Cambridge. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1919

Lucian. *Works*. with an English Translation by. A. M. Harmon. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1925. 4.

M.Tullius Cicero, *De legibus*, Georges de Plinval. Paris. Belles Lettres. 1959

Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Dii gentium = Bogowie pogan*, wstęp, opracowanie i przekład Krystyna Stawecka, przygotowanie wydania rozpoczął Stanisław Skimina przy współpracy Marii Skiminowej, (Biblioteka pisarzy polskich, ser. B, Nr. 20), Wrocław [et al.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich / Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972

Macrobius. *Saturnalia, Volume I: Books 1-2*. Edited and translated by Robert A. Kaster. Loeb Classical Library 510. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.

Martial. *Epigrams, Volume II: Books 6-10*. Edited and translated by D. R. Shackleton Bailey. Loeb Classical Library 95. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.

Martinus Antonius Delrius, *Syntagma Tragoediae Latinae: In Tres Partes Distinctum, Comm. In Hyppolytum, 753*

Maurus Servius Honoratus. In Vergilii carmina comentarii. Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii; recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen. Georgius Thilo. Leipzig. B. G. Teubner. 1881

Natalis Comes, *Mythologiae sive explicationis fabularum libri decem, in quibus omnia prope Naturalis & Moralis Philosophiae dogmata contenta fuisse demonstrator*, Genevae, 1651

Ovid, *Fasti*, Translated by James G. Frazer. Revised by G. P. Goold. Loeb Classical Library 253. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931

Plato, Plato in Twelve Volumes, Vol. 9 translated by Harold N. Fowler, Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1925,

Plautus. *Amphitryon. The Comedy of Asses. The Pot of Gold. The Two Bacchises. The Captives*. Edited and translated by Wolfgang de Melo. Loeb Classical Library 60. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.

Pliny. *Natural History, Volume IV: Books 12-16*. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 370. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1945.

Pliny. *Natural History, Volume IX: Books 33-35*. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 394. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1952.

Pliny. *Natural History, Volume X: Books 36-37*. Translated by D. E. Eichholz. Loeb Classical Library 419. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962.

Plutarch. *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*. Translated by Bernadotte Perrin. Loeb Classical Library 46. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914

Propertius, *Elegies*, Edited and translated by G. P. Goold. Loeb Classical Library 18. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990

Publius Victor: *P. Victor, Pomponius Laetus, Fabricius Camers, R. Volaterranus De urbe Roma scribentes* (Ex aedibus Hieronymi de Benedictis, 1520), also by Celio Calcagnini, Giovanni Battista Pio, Biondo Flavio, Raffaele Maffei, Fabrizio Varano, and Giulio Pomponio Leto (page images at HathiTrust)

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=gri.ark:/13960/t07x1kd02&view=1up&seq=49>

Statius. *Silvae*. Edited and translated by D. R. Shackleton Bailey. Revised by Christopher A. Parrott. Loeb Classical Library 206. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.

Suetonius. *Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius. Caligula*. Translated by J. C. Rolfe. Introduction by K. R. Bradley. Loeb Classical Library 31. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.

Tacitus. *Histories: Books 1-3*. Translated by Clifford H. Moore. Loeb Classical Library 111. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.

Tacitus. *Histories: Books 4-5. Annals: Books 1-3*. Translated by Clifford H. Moore, John Jackson. Loeb Classical Library 249. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931

Valerius Flaccus, *Argonautica*, Translated by J. H. Mozley. Loeb Classical Library 286. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.

Varro, *On the Latin Language, Volume I: Books 5-7*. Translated by Roland G. Kent. Loeb Classical Library 333. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938.

Virgil, *Aeneid: Books 7-12. Appendix Vergiliana*. Translated by H. Rushton Fairclough. Revised by G. P. Goold. Loeb Classical Library 64. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1918.

Virgil, *Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*. Translated by H. Rushton Fairclough. Revised by G. P. Goold. Loeb Classical Library 63. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.

Vitruvius. *On Architecture, Volume I: Books 1-5*. Translated by Frank Granger. Loeb Classical Library 251. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931

Mokslinė literatūra

Anders Lisdorf, *The Conflict over Cicero's House: An Analysis of the Ritual Element in De domo sua*, December 2005, *Numen* 52(4)

Anna Kołos, *Poetyka konceptu Macieja Kazimierza Sarbiewskiego w kręgu historii idei*, Forum Poetyki, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2017

Antikinių tikrinių vardų skaitmeninė duomenų bazė *Antikos vardynas*:

<http://www.vardynas.flf.vu.lt/>

C.M.C. Green, *Roman Religion and Cult of Diana at Aricia*, Cambridge University Press, 2007

Caroline Barron, *Dedication to the imperial cult at Narbo (CIL XII, 4333)*, 2017,

<https://www.judaism-and-rome.org/dedication-imperial-cult-narbo-cil-xii-4333>

Christopher Siwicki, *Oxford Studies in Ancient Culture and Representation Series. Architectural Restoration and Heritage in Imperial Rome*. Oxford University Press, 2020

D.Dilytė, *Senovės Romos kultūra*, Metodika: 2012

David H. Brumble, *Let Us Make Gods in Our Image: Greek Myth in Medieval and Renaissance Literature*, Roger D. Woodard, *The Cambridge Companion to Greek Mythology*, New York: Cambridge University Press, 2007

Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, *Świat mitów i świat znaczeń. Maciej Kazimierz Sarbiewski i problemy wiedzy o starożytności*, Wrocław: Ossolineum, 1969.

Eugenija Ulčínaitė, *Motiejus Kazimieras Sarbievijus: Antikos ir krikščionybės sintezė*, Eugenija Ulčínaitė, Albinas Jovaišas, Lietuvių literatūros istorija, XIII–XVIII amžius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2003

Frank Sear, *Roman Architecture*, Routledge: 1998

H. F. Jolowicz, Barry Nicholas, *A Historical Introduction to the Study of Roman Law*, London: Cambridge University Press, 1972

Jean Seznec, *The Survival of Pagan Gods*, New York: Harper&Brothers, 1961

Liudas Jovaiša, *Katalikiškoji reforma*, Vytautas Ališauskas et al., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra*, Vilnius: Aidai, 241–259, 2001

Meaghan McEvoy, *Child Emperor Rule in the Late Roman West, AD 367–455*. Oxford University Press. 2013

Michał Rusinek, *O relacjach tekstualnych w "Dii gentium" M. K. Sarbiewskiego*, 1997

Ona Dilytė–Daukšienė, *Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus religinė poezija*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Daktaro disertacija (humanitariniai mokslai), 2014.

Piotr Urbański, *Natura i uaska w poeji polskiego baroku. Okres Potrydencki*, Kielce, 1996

Piotr Urbański, *Theologia Fabulosa: Commentationes Sarbievianae* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2000

Varšuvos Nacionalinėje bibliotekoje (*Biblioteka Narodowa w Warszawie*) saugomas rankraštis C (II 3045): <https://polona.pl/item/dii-gentium,NTAzNjY3OTc/2/#info:metadata>